Dr.Saleh Ebrahimi

نەخشی مامۆستالە فێرکردن و پێگەیاندنی زانین وهۆنەوهونەروفەرهەنگدا

مامۆستا ونەخشی مێژویی ئەو ـ پەرەداربون وگرینگی هەندێ لەمەبەستگەل ئەونە زورە، ئەگەر کەسێ بیەوێ لەبابەت ئەوانەوە قسەبکا یاشتێ بنوسێ، توشی حاڵەتێ دێ کەنازانێ لەکوێوە مەبەستەکە راوەت بکاولە گرینگی ئەوەبئاخوێ وبدوێ یا چلۆن وێنەیەکی جێگای سەرنجە، کەلانی کەم بتوانێ بەشێ لەدیمەن وسیما وگرینگی مەبەستەکە بنوێنێ و نیشانی بدا، مەسەلەی مامۆستا وپلەوجێگاوبایەخی ئەو، لەکۆمەڵگا دا خۆی لەم باسە گرینگ و وردوسەرنج راکێشانەیە، بەراستی مرۆف لەبەیان کردنی بایەخ و رێزی مامۆستا وپلەو پایەونەخش ورۆلی ئەو لەکۆمەڵدا هەست بەناتەوانی وکزی وکەم دەسەلاتی دەکا، ئەمەش لەخۆیدا بەڵگەوشایەدە بۆ رێزو گرینگ بونی مامۆستا وپلەونەخشی بڵنیدوبەرزوتەرزی ئەو لەکۆروکۆمەڵدا.

مامۆستا ونەخشی ئەولەگەران وگۆرانی شارستانیەتی بەرەی مرۆفدا: گرینگی ورێزو نرخی مامۆستا لەرۆژگارێکی تایبەتدا بەرتەسک نابێتەوە چونکا مامۆستا خێوی نەخشێ زۆر پربایەخە لەمێژودا، بەم واتایە کە مامۆستا بەدرێژایی مێژو دارای گرینگی و عەزەمەتی تایبەت بوەوهەیەو دەورانی پشکوتنی مێژوی ئەوکاتێ بوە کەبایەخ بەزانین وزانیاری و مامۆستا دراوە

Dr.Saleh Ebrahimi

بەراوەژویش رۆژگاری پەستیوکزی وبیٚچتی کاتیٚ بوە کە کۆرو کۆمەڵ سەبارەت بە فیٚرکارومامۆستا وزانین کەم تەرخەم بون، خەڵک وحوکومەت پلەوپایە وگرینگی میٚژوی مامۆستایان نەزانیوە، بەتیٚ روانینیٚکی سەر پییٚ بە میٚژوی بەرەی مرۆڤو رۆژگاری خۆ دەرخستن وبەرز بونەوەو نزم بونەوەو نزم بونەوەی ژیار وشارستانیەتگەل، ئەمە بەجوانی روناک دەکاتەوە کە ژیار، رۆژگاریٚ گوڵی دەکرد کەزانینو فەرهەنگ و هەڵگران و نەقیلانی ئەوە، یانی زانیاران و مامۆستایان لەپلەی خۆیاندا رابگیٚردرایەن، شایەدو بەڵگەی ئەوە هەم ئەتوانین لەمیٚژوی کوردەواریدا و هەم لەمیٚژوی ئیسلامی و میٚژو؟ نەتەوەکانی دیکەدا پەیدا بکەین.

دیارە بەرەی مرۆڤکاتیٚ لەسەر ریٚبازی تەرەقی و بەرەو بەرزبونەوە، قەراری گرت کە سەرنجی فیٚربون و بارهیٚنانی دا، جا لەبەر ئەمەئەتوانین بلیٚیٚن بەشەر هەرچی بەدەسی هیٚناوەلەسویٚنگە ئاوردانە، بەزانستو زانین و فیٚربون یا فیٚرکردن، ئەگەرسەرنجی زانست وفیٚربونی نەدابا هیٚمان ئەبو لەغار ولەنیٚو ئەشکەوتو لەنیٚوجەنگەڵدا بژی، کەچل و شەل وکویٚرونوقسان و دەسەوسان بیٚ.

جا بۆ ئەوەی بەگرینگی میٚژویی مامۆستایان لە نەقڵ و پیٚگەیاندنی زانین و فەرهەنگ فیٚربون و فیٚرکردنی مامۆستا بە بەرەی دوا رۆژ باشتر پەی ببەین و تیٚ بگەین پیٚویستە تەسەوری بارو دۆخیٚ بکەین کەهیچ جۆرە نەقڵ و راگۆیزان وهیچ فیٚربون و فیٚرکردنیک لەگۆردانەبوبیٚ، هەر کەس بەتەنیا هەندیٚ ئەزمون،فیٚربواییٚ و بەمردنیشی ئەو ئەزمون و فیٚربونانەی لەگەڵ خۆیدا ببردایەتە بن گڵ، وەئیتر شویٚنە واریک لەو باقی نەبواییٚ دیارە ئەگەر چارەنوسیٚ وا بۆ بەرەی مرۆڤ ببواییٚ، قەتنەی دەتوانی بەنەردیوانی سەرکەوتندا، ئاوا سەرکەویٚتە سەر سەری و بگاتە ئەم سەردەمەی ئیٚستا، مرۆڤ ئیٚستا ئازوخەییٚ زۆرو زەوەندی لەزانست و زانین و فەرهەنگ لەبەر دەستدایەو ئەم ئازوخە زۆرە گەورەگەر انی زانست وفەرهەنگ لەتاکیٚکەوە بۆ تاکیٚترولە شویٚنیٚکەوە بۆ شوینیٚتر، لە رۆژگاریٚکەوە بۆ رۆژگاری ترو لەبەرە یەکەوە بۆ بەرییٚتر، هیٚم و بناغەی سەرکەوتو ژیاری مرۆیەو بەرپرسی ئەمەش خۆی بنچینە

Dr.Saleh Ebrahimi

وبناعەیەکە، بەدەسی مامۆستا وفێرکار وزانیاردامەزراوەو دارێژراوە.

لەسەرەتای زوهوری دینی بێخەوشی ئیسلام مامۆستایان و فێرکاران وزانیارانی فێرکردنەکانی قورئانی، بەشێ گرینگی سەرەتایی‌یان لە بلاوکردنەوەی فێرکردنی قورئان ودینی ئیسلام گرتەئەستۆ کە دەسمایە و میراتی بەشەر دەهاتەژمارە.بەدرێژایی چەند هەزار ساڵ بەهۆی مامۆستایان و فێرکارانەوە لەبەرەیەك بۆ بەرەیەکی دیکە دەچو، ئێستا لەم رۆژگارەدا ئەو سەرمایەی پێك هێناوە کەبەرەی مرۆڤ پێوەندی بەوەهەیە، دیارە ئەگەر ئەم دەسمایە زۆروگرینگەزانست وفەرهەنگە لەخەلك وەربگیردرێتەوە، مرۆڤانی هیچی بۆنامێنێتەوە، دیارە ئەوەی ئەم دەسمایە گرینگەی بەدرێژایی مێژو بۆ مرۆڤ پێکەوەناوەو بەدەس‌بەرەی ئەمرۆیاسۆزی دەگا، تەنیا فێرکردن‌وبارهێنانە کەلەهەرجێگاوریگایەکدا،بوزی خوار دبێ، بەهۆی مامۆستاوزانیارو فێرکاروە سەقامی گرتوە، ئاڵ وگور وپێگەیشتنی زانینن وفەرهەنگ لەنێو بەرەی مرۆڤدا بەکورتی ئەتوانین بەمجورەی بەیان بکەین: بەشەر لەسەرەتای ژیاندا زۆرسادە ژیاوە، کەرەستەی بەرد (دەورەی بەرد) بوەو خوراکی لەریشە ومیوە وگیاوگژوگۆشتی جرو جانەوەران بوە کە بەبەرد شکاری کردون و پۆشاکیشی بێجگە لەبەرگی گیاوگەلای داران شتیێ‌تر نەبوە، جا هەر لەو رۆژەوە غونچەی زانین و فەرهەنگ و ژیاری بەشەر دەستی کرد بەپشکوتن کە تاکە تاکیێ لەکون وکارێژان لەم دنیایەدالەروی ئەزمون وئەقڵ و فامی خۆی بەرە بەرە فێری زانین و فەرهەنگ و ژیار بو، ئەو ئەزمون و زانیاریانە کە بە دەس‌هاتبو، لەو تاکەتاکانەوەو بەهۆی مامۆستایان‌و فێرکارانێ ترەوە لەنێو خەڵك بلاو کرایەوەو ئیتر لەشوێنێکی تایبەت نەوەستا، بەلکۆ بەهۆی مامۆستایانەوەلەنێو دڵی رۆژگاردا پەرەی گرت و لەبەرەیەکەوە بونەسڵێ تر چوو بەرەی داهاتویش بەپیێ وزەو لێهاتوی خۆی، زانین و ئەزمونی خۆی بەخەڵکی تروتازەپێگەیشتووان راگەیاندو ئەوزانینەیان بەبەرەی داهاتوسپارد، تا ئەوەلە دڵی زەمانداو لەگۆی زەویدا بەرەوپێش بیبەن.

سەرەنجام زانین و فەرهەنگ وتەکنیك و مەعنەوییەتی بەشەربەهۆی مامۆستایان و دەرس‌دەران و فێرکارانەوە لەنەسلێکەوە چوە نێو جەرگەی نەسلیێ‌تر، بەمجورەسەیری

Dr.Saleh Ebrahimi

تەمەدون، فەرهەنگ و زانین نەخشی بناغەیی بەهۆی مامۆستایانەوە بوە، چونکا ئەوان ریگاکێش ورچە و ریباز نیشان دەربون تا دەسکەوتەکانی زانستی و مادی و مەعنەوی بەشەر لەهەر هەل ومەرجێکدا سەقام گیربکەن و پەرەی پێ بدەن، دیارە ئەگەر ئەوشاسیمی گۆیزانەوەی زانین نەبوایێ، بەشەر لەگەڵ رابوردوی خۆی پێوەندی بەگشتی ئەپساو وهەڵ دەبڕاو واتای ئەم پێوەند، پسان وبرانەئەمەیە کە هەر نەسلێ وهەرتاکێ لەدەس هاتەکان و ئەزمونی پێشینان بێ بەش بێ و لەسەرەتاوە دەس پێ بکاو هێشتا لەسەرەتای رێگادایە بەرەوگۆرسەردەنێتەوەو بەرەی دواهاتویش هەربەو جۆرە، بێ ئەوەی بەئاکام بگاسەر بنێتەوەو لەنەتیجەداگشت ئەوانە ئێستاییو وەستانی مرۆف لەهەمان پلەی سەرەتادا، دەماو تەرەقی نەدەکرد، هەر جۆر بێ، چونی زانین و فەرهەنگ لەتاکەوە بۆتاك، لەشۆینێکەوە بۆ شۆینی تر، لەرۆژگاریکەوە بۆ رۆژگارێ‌تر ولە بەرەیەکەوە بۆ بەرەیەکی دیکە، بناغەی سەرکەوت و تەمەدونی بەشەرەو بەر پرسی ئەوکارە بناغەییەبە ئەستۆی مامۆستایان و فێرکارانەوەیە، جا هەر لەبەر ئەمەیەکە (وێل دورانت)[1] ئەوزاناکارزان وکار دانەناودارە: ژیار، شاستانیەت و تەمەدون لە سۆینگەی فێرکردن و بارهێناوە دەزانێ ودەڵێ: (مەدەنیەت بریەتیە لەگەنجینەیەکی گەورە و زۆر، لەهونەرو زانین وشیاوی، خووعادەت، ئەخلاق کەبەدرێژایی رۆژگار بەدی هاتوە، لەم سامانە زۆرەوەیە کە تاك لەزیمنی پێگەیاندو سەرخستنی خۆی خۆراکی رۆحانی وگیانی خۆی بەدەس دێنێ.

ئەگەر ئەم میراتە بەشەریە لەنەسلێکەوە نەچێتە نێو نەسلێ تر، ژیار مەحکوم بەمەرگە، جا هەر لە بەر ئەمە ئەبێ بڵێین: کە ژیانی مەدەنیەت بە فێرکردن و بارهێناوە بەسراوەتەوە.

کاتێ شکوفەو عونچەی ژیار لەنێو «دورواندا»[2] زاهیر بوو خۆی نواند، ئەم ژیارە بەهۆی ئەم ئینتقالەوە گەیشتە خوراواو یۆنانو لەوێشەوە چوە کۆشی دنیای ئیسلام و پەرەی گرت و

---

١ ـ تاریخی تەمەدون نوسراوی خۆی ج ١ لاپەرەی ٩١)

٢ ـ بین‌النهرین

Dr.Saleh Ebrahimi

جارێ‌تر چوه خۆراوا ولەسەرهەڵدانی خۆی بەر دەوامە.

ژیار لەم دەس بەدەس کردنەی خۆیداکە لە هەر پلە یەکدا سەبارەت بەپلەی پێشو، کاملتربو، زیاد لەهەرشتێک مەدیونی تێکوشان‌وتەقالای مامۆستایان وفێرکاران ودەرس‌دەرانی زانین و فەرهەنگ بوەو هەیە، چونکا ئەوانە بون کە زیاد لە خەڵکی تر بەدرێژایی رۆژگاران بەرپرسی ئینقالی زانین و فەرهەنگ بون.

مامۆستا لەسەرەتای ئیسلامەوە: لەسەرەتای رۆژهەلاتی دینی بێخەوشی ئیسلامەوە مامۆستا وفێرکار دەسیان کرد بەفێربون وفێرکردنی قورئان، بێجگە لەوەی کەخوا خۆی بە مامۆستا داناوەو قورئانی بە پێغەمبەر فێرکردوە (عَلَّمَ الْقُرْآن وَعَلَّمَهُ‌البَیانَ -[1] خودی پێغەمبەریش خەڵکی فێرکردوە (رَسُولاً یَتْلُوا عَلَیْکُمْ آیاتِ‌اللّٰه مُبَیِّناتٍ لِیُخْرِجَ اَلّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ مِنَ اَلظُّلُماتِ اِلَی اَلنُّورِ...[2]) لام وایە ئیتر هەمو تێ دەگەن پلەیێ بەرزوبڵیندتر لەپلەو پایەی مامۆستا وفێرکار نیەو نابێ، چونکا کەس‌لەخواوپێغەمبەر گەورەتر نیەو ئەوانیش خۆیان بە مامۆستاو فێرکار داناوەوشانازیش هەرلە فێرکردن وبارهێناندایە.

دوسەرچاوەی زانین ومەعنەوییەت مامۆستا وکرێکار

مامۆستا وکرێکار دوتویژی زۆر بەرزو بەرێزو پرپێزو بەبەرەکەت ومودفەرکن.

بەدەس هێنانی ئەوین بۆخزمەتکاری ئاسانە بۆ بەدەس هێنانی ئەوانە لەدڵمانا ئاگربارانە

لەدنیادا رۆژانێ بۆ رێزدانان لەمامۆستا و کرێکار لەبەر چاو گیراوە کە کار وکردەوەی هەریەکە لەودوانە زۆر جوانەولەبەر دلاّنەویە کێ باری فێرکردن وپێش خستنی زانین و فەرهەنگی بەئەستۆیە و ئەوی دیکەیان باری باشبونی ئابوری لەبان شانە، دیارە ئەم دوکارە تەواوکارەوەی یەکەودون، هیچیان بێ ئەوی تریان باش سەقامگیرنابێ، کار سەرچاوەی

---

١ - سورەی ٥٥ ئایە ٢و٣

٢ - سورەی تەلاق ئایەتی ١١

Dr.Saleh Ebrahimi

مەدەنیەتەوزانینیش سەرچاوەی مەعنەویت وسەرکەوتە، کاربەهۆی بازوڵەی زانین بەرەوپێش دەروا، زانین لەبەرومیوەی کارکەڵك وەردە گرێ و هۆی ئەداتەوە، کرێکار قەڵەم وکاغەز ساز ئەداو دابینیان دە کا، مامۆستا وفێرکار لەرێگای قەڵەمو نوسینگەوە نەغمەی رۆحانی لەسەر لاپەرەی کاغەزی سپی دەخاتە باڵەفرێ و بەرز بونە بۆ ئاسۆی هیواو ئارەزوی بەرەی مرۆفو مرۆفانی پێك دینێ، خواکە سەر چاوەی زانین وکارە سوێند بەقەڵەم دەخوا (نَ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُون) پێغەمبەر دەستی کریکار رادەموسێ، کرێکار هۆی خێروبەرەکەت وفرەبونی دەخڵ ودانە، زاناوزانیار زیندوە، هەرچەندە بەرواڵەت مردویش بێ، نەزان و جاهیل مردوە هەر چەند لە حاڵی ژیانێشدا بێ، دیارە میوەی ئازادی و سەربەرزی لەکارکردندایە، کاری سەخت و بەکەڵك لەچڵ و پۆپی داری زانین وزانست بەدس دێ:

بروکاربکەو مەڵێ کار چیە؟ سەرمایەی جاویدانی لەکاردایە، برۆکاربکە ئەگەر ئەتەوێ ئازادبی،ببرای ببرای چاوت لەدەس کەس وناکەس ببی، باچاوت لەوە نەبێ، خوازەڵۆك و نانی نانی ودوکەڵ دوکەڵ بی.

مەڵێ ئەوکارە عارە، بەڵکو چاو لەدەس ئەموئەو بون عارە مرۆفێ چاوی لەماڵی خەڵك بێ خوارە، لارە، نالەبارە، کەسێ کە بێ کارە، بێ‌عارە، لەسەر دلاّن بارە، کەسێ کە دەس بە کارە، سەر بەرزو عالە، بڵێندو بەرزوتەرزە، ئێسك سوكو رەزا شیرین ولەبارە، بەڵێ زانین دەرسی مرۆفانی وئەنزانی وجوامێریوئەدەبە.

مامۆستا وفێرکار رۆحی مەعنەویەت ئەکا بە بەر مردوی نەزاندا و بایەخێ بەرزی پێ ئەبەخشێ، ماموستاو فیرکاریش لەراستیدا کریکارە، کارە کە زانست فێرکردنەوگیاندانە بەبێ گیان، زانین فێرکەرەبەبێ زانستان و نەزانان.

مامۆستا هەروەك رۆژە ترێژو تیشکی زانین بەسەر خەڵكو دنیادا دەهاوێ و نوروزانین بارانیان دە کا، بەنوری زانین و زانستی خۆی خەڵکی گزینگ‌باران دە کاوچرای مەعریفەت و زانین ومرۆفانی ئەداتە دەست بەرەی مرۆف تا لەژیاندا خۆ لە کەندو کۆسپ بپارێزن ئەم وتارە لە روژنامەی شەهادەی کوردی بە قەڵەمی شەپۆل‌لە سێ شەمە ٩ ذیقعدە١۴١٢/و ١٢مە

Dr.Saleh Ebrahimi

۱۹۹۲زاینی و ۲۲ گولاّنی ۲٦۰٤ ك و ۷۱/۲/۲۲ سالیّ ۱۰ ژمارەی ۳۹۷ لەچاپدراوە.

*ديارە ئەمرو زوربەی خەلك تی گەيوە، كە سيانتيسم (زانين بۆكشانی تەنيا) وبارهێنانی زانستی تەنيا لەسازدانی ئەنزان و ئنيسانی تەواو ناتەوانە، بارهێنانی زانينی وزانستی بەتەنيا، نيوە ئينسانساز ئەدا، نەك ئينسانی ئەواو، بەرهەمو نەتيجەی ئەم بارهێنانە، كەرەستەی خاوو خليچكی ئينسانە، **نەك ئينسانی سازدراو، پوختە كراو كە لەكلّ هاتبێتە دەریّ، زانستو زانين مرۆڤی بەهێز وخاوەن وزە ساز ئەدا نەك ئەنزان و ئينسانی خاوەن فەزيلەت، مرۆڤی** يەك لايەنی دروست ئەكا، نەك مرۆڤی چەند لايەنی.

***زانست، فەلسەفە ودەردی ئەوين.**

دلّخوازی ئێمە ئەمەيە كەبلّێن فەلسەفە بەهۆنەو شيعر نێزيكترە تا بەزانست، لەهەرچاخ و رۆژگارێكدا گشت نيزامەكانی فەلسەفی كەبەرهەمی هاودەنگی نەتيجەی غايی زانستگەلی جياجيان، بیّ رۆحترو بیّ هاو دەنگتر وناسازگارتر لە فەلسەفەگەلێكن كەدەردی ئارەزۆی دلّو دەرون بەيان دەكەن، زانست هەر چەندە جێگای وردبونەوە و سەرنجدانی بەرەی **مرۆ بەبونەخشیّ كەلەژيان وبيرو ئەنديشەی ئينساندا هەيەتی بە راستی بێجیێ نشينە،** بەلاّم بەيەك واتا بيگانەونامۆترلە فەلسەفە دێتە بەرچاو، زانست نيازگەلیّ دابين دەكاكە زياتر عەينی و ئاشكرا وبەناو دەرەوەيين، ئەم نيازانە، لەبنەرەتا پێوەنديان لەگەلّ ئابوريدا زۆرە.

كەشف و دۆزينەوەی تازەی زانستی، بەتايبەت، نەوعی كە دۆزێنەوەو كەشفی نەزەری پیّ دەوتری، دروست هەروەكو دۆزينەوەكانی مەكانيكی وێنەی مەكينەی بوخار، تەلەفون، وێنەهەلگری، ياباڵۆن و فرۆكە، چتێكە، بەكاریّ تردێن و دەردیّ تر دەوا دەكەن يانی خۆی لەخوێدا گرينگ نيە. فەلسەفە بەنيازیّ كەبۆپەيا كردنی يەك واتای يەكپارچەو تەواو، كەلەجيهان و ژيان هەمانە، وەلاّم ئەداتەوەو لەسوێنگەی ئەم مەفهومەوە، هەستیّ پەيا دەكەين كە بۆكشانی دلّ ودەرونی و ئاكارو رەفتاری دەرەوەی ئێمە، دەنوێنیّ و شكلّی پیّ ئەدا، بەلاّم راستی ئەمەيە كەئەم هەستەلەباتی ئەوەی مەعلولی ئەم مەفهومە بیّ، هۆو عيللەتی ئەوەيە (ميگل داونا مونولە دجاودانە (شەپۆل).

Dr.Saleh Ebrahimi

من لەخۆمدا بەجورێ کەناپەیدابوم

شەو نمێ بوم لەزەریە نوقمو لەدەریابوم
لەسەرەتاوە شێبەرونسێ یەک بوم بەزویداکەوتمە خوار
بەراستی کاتێ خۆر پەیدا بو ناپەیدا بوم
لە من قسەمەپرسە چونکا هەروەکو پەپولەیێ
لەگزینگی شەمی روی دۆستا ناپەیدا بوم
خاک بەسەرم ئەگەر توزقالێ ئاگا بم
کوێ یە ئەوێ کەمنی سەرگەردان چوەمە ئەوێ
وەک دلی „شەپۆل„ لەدەرەوە هەر دوجیهانم دی
منلەشوێن دانانی دلی ئەو، بێدل وشیاربوم
«عەتار» (شەپۆل)

بەختەوەری

مەسەلەی سەعادەت: «بەختەوەری» یەکێ لە کۆن‌ترین قسەو باسی فەلسەفی بەرەی مرۆیە ئەم مەسەلە خۆیی لە مەبەستگەلی حیکمەتی کردەوەیی و عەمەلی‌یە. زانایانی خوو ئاکار و زانایانی کۆمەڵ عودەداری باس‌کردنن لە ماهییەت و مەرج گەل و هۆگەل و هەروەها قسەکردن لەو جۆرە شتانەی وا بە دژو بەر هەڵستی بەختەوەری ئەوەستن. جا ئەگەر لە حیکمەتی نەزەری ئیلاهییات‌دا قسە لە بەختەوەری و هات و سەعادەت و نەهات‌و شەقاوەت بکرێ، لە سۆنگەی یەکێک لە شاخەکانی ئەم مەسەلەیەو ئەویش بەم جۆریە: کە ئایا بەختەوەری وە هەروەها بێ بەختی و شەقاوەت تەنیا بۆلەش و لارو ئەنبوژەنی و مادی‌یە، یا دو جۆرە:

ئەلف- بەختەوەری و سەعادەتی لەش و لارو مادی (جیسمانی و مادی).

ب- بەختەوەری و سەعادەتی گیانی و ئاوەزی واتا: (ڕۆحی و ئەقلانی).

حوکەمای ئیلاهی و خواناسان لەم بابەتەوە ئەم قسە دەهێننە گۆڕ کە ئایا ئەوەی دای سەلمینن و سابتی بکەن کە سەعادەت و شەقاوەتی گیانی و ئاوەزی لە سەعادەت‌و شەقاوەتی ئەنبوژەنی‌و لەشی و مادی زۆر گەورەتر وفرەتر شیاوی سرنج‌دانە. بیروڕای (بوعەلی سینا) لە (نمەتی) هەشتەم‌کتێبی ئیشاراتِ و بیروڕای (سەدرالمُتە ئەلیهین) لە بەرگی چوارەمی

Dr.Saleh Ebrahimi

(ئیسفار) دا له هینانه گۆڕی ئەم مەسەله تەنیا ئەم شاخەڵە شاخەکانی مەسەڵەی سەعادەت باس دەکرێ جاله بەر ئەمە نەچون بەلای مەبەست وقسەکردن له شاخەکانی تری ئەم مەسەلەیە یانەیان بەر[illegible]ر قسەکردن له شاخ وبەرگەکانی تری ئەم مەسەلەیە. لەلایەکی ترەوە، تا ئێستا له پەراوەی، فەلاسیفەی ئیسلامەتی و زانایانی جیهانی نا ئیسلامەتی قسە و باسکردنێکی پڕاوپڕ لەم بارەوە نابیندرێ. ئەوەی لەم بەشەدا ئەی خوێنەوە هەرچەندە ناتوانێ باسێکی کامڵ و پڕبە پێستبێت بەڵام ئەشێ بتوانین ئەوە بەباسێکی کورت و تیگەیینەروتەژی له قسه بهێنینه ژماره.

ئەو مەبەستانەی وا لێرەدا دێنە گۆڕ ئەمانەن:

١- سەعادەت واتا: (بەختەوەری) چ وەچییە؟

٢- سەعادەت و چێژە واتا: (لەزەت).

٣- ئایا مرۆڤ بە خۆکرد و خورسک و تەبیعەت بەختەوەری و سەعادەت ویستە؟

٤- بەختەوەری و ئارەزو.

٥- بەختەوەری و رازیبون.

٦- یەک قسە و باسی کۆمەلایەتی.

٧- بەشەکانی بەختەوەری.

٨- پلەو پایەی بەختەوەری و سەعادەت.

٩- هۆ و سۆنگەوە ئەو شتانەی وا بەختەوەری و سەعادەت دابین ئەکەن.

١٠- ئاسۆیەک لە یەک زنجیرە قسە و باس دا.

١١- ئایا ئینسان بۆ گەیشتن بەبختەوەری، نیازی بە ڕێگا نیشاندەر هەیە؟ (واتا: نیازی بە پێغەمبەران هەیە).

لە سەرەتاوە ئاوا دێتە بەر چاو کە بەختەوەری و بێ بەختی و نەهات لەباری واتاوە. روناکە.

ئەگەر تارمایی و ئیشکالێک هەیە لە قسە و مەسەلەکانی ترایە. چونکا لە هەرکەسێک بپرسی ئایا بەختەوەریت ئەوێ یان نا؟ بێ بیرکردنەوە ئەڵێ: بەختەوەریم گەرەکە. ئەگەر بێژی، ئەی بێ بەختی و شەقاوەت چی؟بەلەز ئەڵێ: نام گەرەکە. هیچ کەسێک لە راست ئەم پرسیارەدا بیرناکاتەوە و ناڵێ: تۆ بەختەوەری و بێ بەختیم بۆ تاریف بکەو پێم بناسێنێ تا بزانم کێهە یانم ئەوێ یا نامەوێ.

لیرەوە ڕون ئەبێتەوە کە بەختەوەری و بێ بەختی و شەقاوەت (هات و نەهات) لای هەموکەسێک واتا و راوەتێکی ڕوناکی هەیە و نیازی بە پێناسین نییە. سادەرکەوت کە ئەمانە لەو جۆرە واتایانەن کە نیازیان بە ناساندن بەخەڵک نییە خەڵک واتاکانیان ئەزانن چ و چییە. بەڵام ئەبێ بڵێین: ئەم رادەیە بەس نییە کە ئێمەمانان سەعادەت و بەختەوەری لە ناساندن بێ نیاز بزانین.

زۆرێ لە واتا و راوەت هەیە کە وا دێتە بەر چاو بەڵام کاتێ رەوشتی (سوقرات) بەکار بهێنین و ئەو واتایە لەگەڵ واتایانی ترێ نێزیک بەو بەراورد بکەین و وردبینەوە و بیکوڵینەوە، ئەبینین ئەوە واروناک لەچاوی ئەدا بەرەبەرە جێگای خۆی بە یەک جۆرە: ناروناک و نادیاری ئەگۆڕیتەوە و لە بەر چاو بەبولێڵە و بە تارمایی دێتە بەر چاو.

بەختەوەری و سەعادەت لە ڕوانگای گشت خەڵکەوە هاو واتای چێژە و لە زەت، ئاسودە بون، سەرکەوتن، گەیشتن بە ئارەزو، شادی، خۆشی رازی بون و خۆش هاتن لە سازبونی کاروبار وە واتایێ تری وەکو ئەوانە وا وتمان، بەڵام کاتێ بەختەوەری و سەعادەت بەوردی لە تەک هەریەکە لەوانە بەراوەردی ئەکەین تێ ئەگەین سەعادەت لەم واتایانە نێزیکە بەڵام ئەوانیش نییە بەتەواوەتی.

جا لە بەر ئەمە پێویستە لە بەرا ئەم بەرا ورد کردن و هەڵ سەنگاندنە بخەێنە بەرچاو تا لەدواییدا یا لە کاتی ئەم بەرا وردانەدا واتایەکی دیار بۆ سەعادەت و بەختەوەری بدۆزینەوە.

پێویستنییە کە لە ریشەی لوغەوی ئەم دو بێژە: (کەلیمە) قسە بکەێن و بکوڵینەوە کە ئایا

Dr.Saleh Ebrahimi

سەعادەت و بەختەوەری لەم بابەتەوە لە جێگای تایبەتی خۆی بەکار دێ کە واتای یارمەتی تیدایە و بەختەوەر بەکەسێک ئەوترێ، کە گەڕیانی جیهان بە دەنگی‌یەوە هاتبێ و شەقاوەتیش دژە و لە حاند ئەم واتایە دایە یا وەکو لە بەرا سەرنج بە واتای شەقاوەت دراوە، کە بە مانای: ڕەنج و دەرد، سەختی وزەختییە. وە سەعادەت بەر ئاوەژو بە واتای ڕزگار بون و ئاسودەیی لە ڕەنج و دەردە؟

بەڕواڵەت لە بابەت ریشەی لۆغەوی یەوە ناتوانین دو واتای لە ڕاست یەکترینەوە بۆ ئەم دو بێژە بدۆزینەوە بەڵام لە عورفی عام و خاسا ئەم دوکە لیمەیە دورووست لە ڕاست یەکترین دان. هەروەکو لە قورئانا ئەم دو بێژە لە ڕاست یەکترین دانراون.

(یَوْمَ یَأْتِ لاٰ تُکَلِّمُ نَفْسٌ اِلاّٰ بِاِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِیٌّ وَ سَعِیدٌ فَاَمَّا الَّذینَ شَقُوا فَفِی النّٰارِ لَهُمْ فِیهٰا زَفِیرٌ وَ شَهِیقٌ)[1] ئەوێ یانی ڕۆژێ کە (قییامەت) دا دێ هیچکەس بێ ئیجازەی خوا قسە ناکات. تاقمێ لە وانە بە شەقاوەتن و تاقمێکیش بەختەوەرن (:تاقمێ بەختەوە رو تاقمێ بێ بەختن) ئەوانەی وا بەشەقاوەت بون لە ئاگران و بۆئەوانە زەفیر و شەهیق (:ناڵەی زۆر و هەناسە بڕکێ هەیە)... لەم ئایەتانەدا خوا خەڵکی کردۆتە دو تاقم، تاقمی بەختەور وە تاقمی بێ بەخت.

(فَمِنْهُمْ شَقِیٌّ وَ سَعِیدٌ) سەعید لە ریشەی سەعادەتەو بەمانای بەختەوەری و هات و ساز بونی کەرەستەی ناز و نیعمەتە وە (شقی)ش لە ریشەی (شەقاوەتە) و بە واتای ساز بونی کە رەستەی گرفتاری و بێ بەختی و نەهاتی وجەزا و تۆڵە لیسەندن و بەڵایە. هەر جۆر بێت بەختەوەری و هات و بێ بەختی نەتیژەی ئاکار و رەفتاری مرۆڤ خۆیەتی لەم جیهانەدا. ئەتوانین بڵیین: بەختەوەری یانێ: ساز بونی کەرەستەی پێگەیشتن بۆ یەک تاک یا یەک کۆمەڵ و کۆمەلگای بەرەی مرۆڤ، لە ڕاست ئەوەوە، شەقاوەت و بێ بەختییە کە خەڵک گشت لێی بێزارن و ئەویش

---

[1] ـ ئایەی ١٠٥ و ١٠٦ سورەی هود ١١

بریەتی یە لە: ناجۆر بونی هەل و مەرجی سەرکەوت و پێشکەوت و پێگەیشتنی تاک و کومەڵ. کە وا بێ هەر کەسێک لە بابەت هەل و مەرجی گیانی، لەشی، بنە ماڵە یەوە یا ژینگە، فەرهەنگ کەرەستەو سۆنگەی پتری بۆ گەیشتن بە ئامانجی سەرکەوتن بەدەسەوە بێت لە بەختەوەری و سەعادەت نیزیکترە. یا بە واتایێ تر ئەوە بەختەوەر . هەرکەسیش دو چاری کەم بونی هۆی بەختەوەری و توشی کەندو کۆسپ بێ و نەتوانێ بەسەر گیرو گرفتا زاڵ بێ و سەرکەوێ ئەوە بێ بەخت یا شەقی یە.

بەڵام ئەشێ بزانین کە پایە و بنە رەتی ئەسڵی سەعادەت و شەقاوەت، و یست و لێ بڕان و لێ نەوینی مرۆڤ خۆیەتی ئەوە ئینسان: ئەنزانە، کە ئەتوانێ کەرەستەی پێویست بۆ خۆدوروست کردن تەنانەت بۆ دوروست کردنی کۆمەڵگای خۆیشی ساز بکات. ئەوە ئینسان خۆیەتی کە ئەتوانێ لە گەڵ دارو دەستە و هۆی بێ بەختی و شەقاوەت بکەوێتە ملە بە ملانێ و مل بادا، یاسەر بۆ نیرێ دانەوینێ.

پیغەمبەران لایان وا نییە کە سەعادەت و شەقاوەت هات و نەهات لە دڵ و دەرونی ئینسانا بێت یا لە ناو دەرونی بەرەی مرۆڤدا ڕوابن، چونکا تەنانەت کەندو کۆسپی ژینگەو بنە ماڵە و کەلەپورو میراتیش لە ڕاستلێ بڕان و لێ نەوینی ئینسانا شیاوی گۆڕیان و بەراوە ژو کردنن مە گەر ئەوە کە ئەسلی ئیرادە و ئازادی ئینسان: ئەنزان بدەینە دوا و مرۆڤ بە مەحکومی هەل و مەرجی جەبری بزانین و بەختەوەری و شەقاوەت بەزاتی یا بەشتێکی جەبری ژینگە و شتانی وەکو ئەوە دابنین و بزانین کە دیارە ئەم بیرو ڕایەش لە ڕوانگای فێرگەی پێغەمبەران و فێرگەی ئەقڵ و ئاوەزا مەحکومە. هەندێ و تویانە: **کاکڵەی بەختەوەری ئەوە یە کە ئینسان لە ئاخرین پلە و پایەی ژیانا بەئیش و کاری بەختەوەرا نە دوایی بێت. و کاکڵەی شەقاوەتیش ئەویە کە ئاخری ژیانی بە کارو کردە وەی بێ خێرەوە دوایی بێت و** بیبڕێتەوە هەندێ تر و تویانە: بەختەوەری بۆ کەسێکە کە لەچارە نوسی خەڵکی تر پەندوە رگرێ

و بیّ بەختیش ئەوکە سەیەکە فریوی هەوای نەوس بخوا و بادی هەوابێت.

هەندێکیش وتویانە: چار شت هۆیِ بەختەوەری و چارشتیش هۆی بیّ بەختی ئینسانە.

ئەو چارانەی وا هۆی هاتو بەختەوەرین ئەمانەن:

١- هاولف و خێزانی چاک.

٢- خانوی بەرگوشاد.

٣- هاوسیّو دراوسێی شیاو.

٤- ئەسپ یاکەرەستەی سواری چاک.

ئەو چارانەی وا هۆی نەهاتو بیّ بەختین ئەمانەن:

١- جیرانی خراپو بەدخو.

٢- ژن و خێزانی بەدخو یا ماڵ و مێردی خراو.

٣- خانوبەرەی تەنگو بەرتەسک.

٤- ئەسپو کەرستەی سواری خراپو تەقو لەق و شەق و شڕ.

لەبەر ئەوەی ئەم چوارە لە ژیانی مرۆڤدا نەخشێکی گرینگی بەر فرەیان هەیە و هـۆی سەرکەوت یا تێشکانی بەرەی ئینسان باش پـەرە دار بـونی واتـاو راوەتـی بـەختەوەری و بیّبەختی لە ڕوانگای ئیسلامەتیدا ڕوناک ئەبێتەوە.

یەک ژنی چاک و ماڵی خۆش و دڵگیر یا یەک ماڵە مێردی باش. ئینسان بۆ لای هەمو جۆرە چاکە و چاکە کردنێک دنە ئەدا. یەک خانوبەرە و جێگـاو ڕێگـایەکـی بەرگوشادو خۆش گیان و بیرو هزری ئینسان ئارام و دڵ خۆش و سەر خۆش ڕا ئەگریّ و ئامادەی ئەکات تا زیا تر تێکوشیّ لە پێناوی ئاوەدانی ئاخ و ڕەخی زێد و ماڵ و نیشتمانی خۆی باشتر خەبات بکات و پتروقێتەوە.

جیرانی بەدخو بەلاّ خولّقێنە، بەلاّم جیرانی چاک و شیاو زۆر بە ئاسودەیی‌وە تەنانەت بۆ

پێشکەوتن و گەیشتن بە ئامانجگەلی ئینسانی یارمەتی مرۆڤ ئەدا، یەک وەسیلەی سواری چاک وتەیار بۆ گەیشتن بەکاروبار: ئەرک و ئەسپاردەی تاکی وکۆمەلایەتی فرە شۆینی هەیە، دیارە ئەسپی سواری لەڕو لاوازو دالْ گۆشت یا ماشینی قورازەو شەق و شڕ ئەبێتە هۆی دواکەوتن و دەردە سەریْ چونکا هیچکاتیْ لەکاتی پێویستا ئینسان ناگابەکارو بارەکانیدا.

پێغەمبەری مەزنی ئیسلام فەرمویەتی: ئەم چارشتە نیشانەی نەهات و شەقاوەتن:

١-گریان نەهاتن و فرمێسک نەڕشتن.

٢-دلْ ڕەقی.

٣-چاو نەزێری و تەماعکاری بۆ خرکردنەوەی ڕزق و ڕۆزی و پۆلْ و دراو.

٤-پێی داگرتن و زیادە ڕەوی کردن لەگوناح و تاوان وگوناح کردنا.

دیارە ئەم چوار فەرمودەی پێغەمبەرە ئیختیارین ولە ئاکارو کردەوەی ئینسان خۆیەوە سەرچاوە ئەگریْ و بەم جۆرە دورەوە خستنی ئەم کەرەستانەی هۆی نەهات و شەقاوەتە لە ژێر دەسەلاتی مرۆڤ خۆیدایە.

ئەگەر ئەو هەموکەرەستانەکە بۆ بەختەوەری و بیْ بەختی لە فەرمودەکەی پێغەمبەرا قسەمان لیْکرد و هەموکەس نەخشی گرینگی شوێن دنیانی ئەوانە لە ژیانا ئەزانیْ و هەستی ئەکات لەگەلْ هۆوکەرەستە و نیشانەی پڕو پوچاکە تەنانەت لە ڕۆژگاری ئەتۆم و تۆزقالەزرەو کەموسکەدا تاقمێکی زۆر باوەڕیان پێیەتی بەراوردی بکەین بەم راستەقانییە ئەگەین کە فێر کردنەکانی ئیسلامەتی تاچ رادەیەک ڕاست و بەراوردکراون. هێمان زۆرن کەسانێک کە لایان وایە نالْی ئەسپ هات و بەختەوەری دینیْ و ڕۆژی سیانزە بەدبەختی.

پەڕین و بازە لە باز بە سەرگولە ئاگرا لە چوار شەمە سوری‌دا بە هۆی بەختەوەر بون دائەنێن خوێندنی مامر و مریشک بە شوم ئەزانن، یا هەلاواسینی کوژەکەی شین و سور یا شەوە، بەردە شەوە بە هۆی دورەوە خستنی بەلاو جڕو جانەوەرانی بەئازار دا ئەنێن، یا

ئاو ڕشتن‌بە شوێن خۆشە ویستانا بەڕوناکایی و باش‌وشکاندنی کیتەڵەی ڕەش بە شوێن دژو ناحەزانا بە دورەوە خەری بەڵاو گۆڕ بە گۆڕی ئەو دژە ئەزانن.

بە ژێر نەردیوانا ڕۆیشتن بە نەحس‌و پشمین کە جارێک بێ بەوە دا ئەنین کە دیارە کارە کە یان لێ تێک ئەچێ‌و نەهاتیانە. **بەڵام دینی پیرۆزی ئیسلام خەتی باتڵی بەسەر گشت ئەم جۆرە کارو باوەرە: ناشیاوە، نا ئیسلامی یانەدا هێناوە** بەختەوەری و شەقاوەتی ئینسان لە سۆنگەی خوو ئاکار و کردەوەی ناشیرین، ناشیاو، نەگونجاوونەخونجاوی خۆی ئەزانێ، نەک شتیٚ‌تر. هەمومان باش ئەزانین کە سەعادەت‌و لەزەت: (چێژە) لە ڕوانگای واتاوە زۆر لێک نێزیکن (هەر وەها شەقاوەت‌و رەنج) بەڵام ئەم دوانە (سەعادەت و لەزەت) مورادیفی (هاواڵ ناو) یەکترنین وەگەیشتن بەلەزەت مورادیفە لە تەک گەیشتن بە سەعادەتی دڵ‌و دەرون،هەر وەها هەڵگرتنی باری رەنج‌و دەردوبێ بەختی شەقاوەت نییە چونکا ئەگونجێ لەزەت‌و چیژیەک رەنج‌و دەردێکی گەورە بە دوای خویا بهێنێ و ئەش گونجێ رەنج‌و دەردێک بەر کولێ و سەرەتای چێژەییکی گەورەتر لە خۆی بێت، ئەش‌گونجێ گەیشتن بە لەزەت‌و چێژە ببێتە هۆی لە ناو چونی لەزەتی گرینگتر و گەورەتر یا رەنجی ببێتە هۆی نەمانی دەردو رەنجی گەورەتر.

لە گشت ئەم حاڵانەدا واقیعییەتی لەزەت و رەنج پارێزراوە، یانێ: ئاوا نییە کە لەزەت‌و چیژەیەک بەرگری لە لەزەتیکی گەورەتر بکا یا ببێتە هۆی رەنجێکی گەورەتر و ئیتر بە لەزەت‌و چیژە نەیێتە ژمار، بەڵام ئاوەها لەزەتێک بە بەختەوەری دا نانرێ، هەر وکو رەنجێ کە بەرکولێ لەزەتیکی لە خۆی گەورەترە یا بەرگری کارەوەی رەنجێکی گەورەترە بە نەهات‌و شەقاوەت‌و بێ بەختی نایەتە ژمارە.

بەختەوەری بە شتێک ئەوترێ کە گەیشتن بەوەهیچ جۆرە پەشیمانێک نەهێنێ، وە شەقاوەت لە شوێنێکایە کە بە هیچ ڕێگایە کا قورسی ئەو لە بەر چاو نە کەوێ. واتا: بەرەی مرۆڤ

واتای: بەختەوەری بۆ مەبەستی ئاخری خۆی هەلبژاردوە، وە واتای: شەقاوەتیش بۆ نوختەی ڕاست ئەو یانێ: شتێک کە بۆ هەمیشە ئەنزان‌و ئینسان ئەبێ لەوە دورەوە کەوێ لە بەر چاوی‌گرتوەو هەڵی بژاردوە. بە واتایێ‌تر بەختەوەری مەبەستی بێ هەل و مەرجی‌بەرەی مرۆیەو شەقاوەتیش لە بەر چاو کەوتوی بێ بەندو مەرجی ئینسانە.

جا لەبەر ئەمە ئەگەر کەسێک یا مەسلەک و ئاینێک بێژێ:کە من بەرەی مرۆڤ ئەگەیێنمە بەختەوەری بەم واتایە: ئەوەی وا من ئیدیعای ڕابەرایەتی بەرەو لای ئەکەم شتێک نییە کە بتوانرێ باشتر لەوە فەرزبکرێ بەلاّم لەزەت وا نییە، ئەگەر کەسێک ئیدیعای گەیاندن بە لەزەتێکی کرد بەسە، کە بەو لەزەت‌و چێژەیە بگەیێنێ‌چ هۆی ڕەنجی گەورەتر یا فەوتاندنی لەزەتێکی گەروەتر بێ یا نەبێ.

لەزەت‌و چێژە پەیوەندی هەیە بە یەک هێزولێهاتوی تایبەتی ئینسان یا ئاژاڵ بەلاّم بەختەوەری پێوەندی هەیە بە گشت هێزو لێهاتویی‌یەکان و لایەن و ڕەخەکانی ژیانی ئینسان. لەزەت‌لە سەر خۆش بون یا نا خۆش بون خول ئەخوات واتا: بە تامە یا بێ‌تامە، مزرە یا تفت‌و سوێرو تاڵ و ترشە بەلاّم بەختەوەری لە سەر بەرژەوەندی و نا بەرژەوەندی ئەگەرێ. چێژەو لەزەت پێوەنی بە زەمانی حاڵ و ئێستاکە وە هەیە، بەلاّم بەختەوەری بە زەمانی حاڵ‌و ئایەندەوە یەکسان پێوەندی لە پەل هاویشتن و پەرەدان دایە؛ڕەنج و لەزەتی هەر ڕەخە لە ڕەخەکانی هەبونی ئینسان بە چەشنی سەر بەخۆ ئەگرێتەوە، بەلاّم بەختەوەری هەمە لایەنی و گشت ڕەخانی‌یە.

جا هەر لە بەر ئەمەیە دیاری کردن و جیاکردنەوەی لەزەت لە ڕنج ئاسانە بەلاّم جیاکردنەوە و دیاری کردنی بەختەوەری لە نوختەی ڕاستەو خۆی (بێ بەختی) سەختە. بەڵکو لە بابەتێکیشەوە ناگونجێ. یەک زانای ڕەوان وگیان ناس کە تەنیا کارو باری گیان ناسی ئەزانێ، ئەتوانێ لە بابەت لەزەت‌و و ڕەنجەوە قسە بکا و بیردەربڕێ بەلاّم بیر دەربڕین لە بابەت

سەعادەت و شەقاوتەوە ئەرک و ئەسپاردەی یەک فیلەسوفە کە ئەڵێ: جیهان و ئینسان و کۆمەڵ ئەناسم.

وە نۆعێ بیرو ڕا دەربڕینی ئەو هۆزانە سەبارەت بە سەعادەت و شەقاوەتەوە پێوەندێکی تەواوەتی بە نەوعی جیهان تێ ڕوانی و ئینسان ناسی ئەو هەیە. لەم ڕێگایەوە یەکە پێشنیاری هوزانڤان سەبارەت بە سەعادەت نەزیلەی عاسمان و ڕێسمانە و جیاوازیان زورە.

یەکێک بەختەوەری زیاتر لە بە دەس هێنانی لەزەتا و یەکێکی دیکە لە تەرکی لەزەت و مراندنی ئیرادە ئەزانێ. یەکێک بە کارو باری ئەنبوژێنی و مادی ئەڕوانی و یەکیٚتر سەرنج ئەداتەکار و باری گیانی و ڕۆحی یەکیک دەموکات و سات بە دەرفەتدا ئەنی و یەکی تر ئاخر بینی ئەکاتە دروشمی خۆی. بەلاّم لەزەت و ڕەنج هەرۆەکو بەدیهاتوی تایبەتی نەفسانی و دڵ و دەرونین ئەکەونە ژێر چاوە دیری جەرباندنو تاقی کردنەوەی کردەوەیی، زوربە ئاسانی یەکیەتی بیرو ڕا سەبارەت بەوانە پێکدێ.

هۆی ئەمەکە زوربەی خەڵک باوەکو هەمو ئەلین بەختەوەریمان ئەوێ بە دوی کاری جیا جیادا ئەرون و ڕێگای جیبا جیبا بۆگەیشتن بەو ئامانجانە هەڵ دەبژیرن ئەمەیە کە جۆری تێفکرینی تاکە تاکی ئەوانە و یا فێرگە و ئایینێ کە پێوەندی‌یان پییەوە هەیە و بڕوا و باوەڕیان پێی‌یەتی لە بارەی ئینسانو جیهانەوە جیایە. دیارە ڕەخێ تریش هەیە لەگەڵ دیاردەو ئاماژە کردن بەمەکە ئایا سەعادەت موتڵەقە یا نسبی‌یە قسەی لێو دەکەین.

ئایا ئینسان بە خۆکرد بەختەوەر ویستە؟ لەو جیاوازی‌یەی وا لە نێوان لەزەت و بەختەوەری‌دا دەرمان خست، دیاری ئەداکە لەزەت یەک بُعْدِی ورەخی‌یە،بەلاّم بەختەوەری هەمە رەخی‌یە، لەزەت یەک حاڵەتو پەدیدەو بەدیهاتوی تایبەتی دەرونی‌یە و شیاوی ئاماژە کردنی ویژدانی هەیە. بەختەوەری یەک واتای گشتی دانراوی‌یەکە لە بەراورد کردنو جەمع و تەفریقی گشت لەزەت و چێژە و ڕەنجو دەردێک پەیا ئەبێ. واتای بەختەوەری لە بەر ئەوەی

بۆ بەرەی مرۆڤ پەیا بو کە ئەتوانێ لە چیژەو رەنجا پیکەوە بەراورد بکات و بُعْدْو رەخە جیا جیاکانی بگرێتە ژێر چاوەدیری رێگایەک بگرێتە بەر کە بە تێکرایی زیاتر و تەواوتر لە چیژەو خۆشی کەڵک وەرگریٚو رەنج و دەرد بگەینێتە پلەی نوختە وصفر یا بیگەینێتە ئەو پەری سنوری کەم و سوکی بەلاّم لەزەت یەک حاڵەتی تایبەتی گیانی و دەرونی یە و پیٚوەندی بە هێدیو هێمنی یەک شت یا یەک هێزو یەک لێهاتویی‌وە یا یەک ئەندامی ئینسانەوە هەیە جا لە بەر ئەمە ناسین و جیاکردنەوەی لەزەت و رەنج بە خۆکرد و غەریزەوەیە.

بەلاّم ناسین و جیاکردنەوەی سەعادەت و شەقاوەت لە یەکتر بە غەریزەو بە خۆکرد. نییە بەلکو بە ئاوەزو ئەقڵە، چ ئاوەز راستە و خۆ بڵێ ئەی‌ناسم و جیای ئەکەمەوە یارێ نیشاندەری ئینسان بێت لە سۆنگەی فێرگەو ئایینێکەوە کە ئەو فێرگەو ئایینە رێ نیشاندەری راستەو خۆی بەختەوەری و سەعادەتە. هەر جۆر بێت بەختەوەری غەریزی نییە.

جا لەبەر ئەمە کە ئەوترێ هەرکەس بەخۆکرد بەختەوەری ویستە و هەمو خەڵک ئەچێ بە دوی سەعادەتا راست نییە، ئەوەی کە هەمو خەڵک بە دویدا ئەچێ لەزەت و چێژەیە، تەنیا ئەوکاتە ئەتوانین بڵێن: کەسێک بە دوی بەختەوەریدا ئەروا جا چ راست‌بڕوا یا خوار کە لە راستیا دانیشتبێ و لێکیدا بێتەوە و سودو زیانی پێکەوە هەڵ سەنگاند بێ و لە نێو ئەوانە دا رێگایەکی هەڵ بژارد بێ. کە وا بو لە وەرامی ئەم پرسیارە داکە ئایا ئینسان بەخوکرد بەختەوەری ویستە ئەبێ بڵێن: ئەگەر مەبەست ئەمەیە کە هەموی خەڵک بە دوی گوم بەری بەختەوەری‌دا ئەرون شتێک هەیە ئەویش ئەوەیە کە لە ناسین و جیاکردنەوە دا بەلای زۆرەوە توشی هەڵە ئەبن، راست نییە چونکا زۆربەی خەڵک لە دڵ و دەرونی خویان پەیرەوی ئەکەن نە لە ئەقڵ و ئاوەز و چێژە و لەزەت ویستن نە لە بەختەوەرییەوە ئەگەریش مەبەست ئەمە بێ کە ئەقڵ و ئاوەزی ئینسان بەختەوەری ئەو ئەناسێو دیاریو نیشانەی ئەکا لە روی سرشتەوە بە دوایدا ئەچێ، ئەمە مەبەستێکی دروستە.

بەختەوەری و ئارەزو

دیارە هەر کەسێک یەک زنجیرە ئارەزوگەلێکی هەیە و زۆر تامەزرویەکە بەوانە بگا جا ئەگەر بەو کەسە بگوترێ بەختەوەری خۆت بێژە بزانین کە لە چ شتانێک دایە تابوت ساز بکرێ ئەو کەسە هەر کارو نیاز و ئارەزووەکانی خۆی بە زمان هەڵدەریژی و دوپاتەیان ئەکاتەوە وەدەریان ئەخاتە دەرەوە. هەندێ کەس وای دائەنین کە بەختەوەری بریەتی‌یە: لە گەیشتن بە ئارەزو و سەرکەوتن‌و بەدەس هینانی مەبەستی پێویست. وە هەر کەسێک کە بە ئارەزو و، مەبەستە پێویستیەکانی خۆی گەیشتبێ بە بەختەوەری تەواوەتی گەیشتوە هەر کەسیش کە بە هیچ ئارەزویەک‌لە ئارەزووەکانی خۆی نەگەیشتبێ بەدبەختیکی تەواوە و هەرکەسیش کە بە هەندێک لە ئارەزووەکانی خۆی گەیشتبێ هەر بەو نیسبەتە کە بە ئارەزوی خۆی گەیشتوە بەهەندێ لە بەختەوەری یەکانی خۆی گەیشتوە.

نەتیژە: بەختەوەری ئینتهاکەی لەم بیچمەڕاگەیندراوە، کە وابو (زرینگ) ستەمێکی نەتەنیا سەبارەت بەو (نازرینگ) نەکردوە بەڵکو تازە ئەو پەڕی خزمەتیشی بەم چینە (نازرینگ) ە نامورەفّەّ کردوە.

بەڵام ئەگەر بێژین: بەختەوەری بریەتی‌یە: لەگەیشتن بەو پەری خۆشی گونجاو وە دورەوە خستنی زۆربەی رەنج یاگەیاندنی پلەی دەردو رەنج بە نوختەی ئاخر بە واتاییّ تر ئەگەر بێژین بەختەوەری بریەتی‌یە: لە فیعلیبەت گەیشتن بە هەمو هیزو لیهاتوەکانی مادّی و مەعنەوی وجودی ئینسان، وە دور خستنەوەی زۆربەی بەر هەڵست‌و دژواری و د ژایەتی ئەوانە کە هەر ئەوانەش ئەبنە هۆی دەردو ئازار چ ئینسان خۆی بە هەبونی ئەو لێهاتویی‌یانە ئاگادار بێ یا نەبێ‌وە چ بزانێ کە جیهانی ئافەرینیش هەل و مەرجێکی تایبەتی بۆ ئەو ساز کردووە کە لە ریگای ئەو لێها تویانەوە بە بەختەوەری بەگا یا نەزانی لیرەوە ئەبێ بێژین: هەرجەند چینی

زرینگ و چروسینەرو چەوسینەر توانیویەتی رازی بونی چینێ تر ساز بکات‌وە هەرچەندە ئەم چینەش وا ئەزانی گەیشتونەتە بەختەوەری کامڵ لە هەمان کاتا هەندێ لە بەختەوەری ئەم چینە بە هوێ چینی زرینگ کورۆسێنرا وەتەوە و رفێندراوە یانی چینی زرینگ ملهوری و ستەم و زوڵمی لە چینە کەی‌تر واتا: چینی نا زرینگ کردوە.

بەڵکو زوڵمێک‌کە بەم جۆرەیە لە ستەمێک‌کە هوێ نارازی بونی ئەو چینەیە زۆر ناحەزو کرێت‌ترە چونکا ستەمێک کە ئەو کەسە یا ئەو کەسانە هەستی پێ ئەکەن وەکو نەخوشێکی دەردەدارە کە هەستی دەردەداری نەخۆشەکە بە جولە جوڵ ئەخات کەبڕوا چاری بکات بەڵام ستەم بە چەشنی بەرو وەکو نەخوشێکی بێ دەردە کە هەرگیز نەخۆش‌لە بیری چارەی‌دا نییە کە لای بات ئەو پەری خزمەت‌و راژەیەک کەچینی زرینگ و «مورەفەه» بەم چینە نازرینگەی کردووە،ئەمەیە کە لەبەر ئەوە رازی کردون دەردو ئێشی ئەوانی لە ناو بردوە، بەڵام، بەختەوەری تەنیا «ئاسودەیی» وەبێ دەردوئێشی نییە بەختەوەری یەک واتای عەدەمی (نەبونی) بە واتای نەبونی رەنج و دەردنییە بەختەوەری پێی ڕاگەیشتنی هەمو لایەنی خۆشی و رەحەتی و سودو چێژە و لە زەتگە لە. بەڵکو هەر وەکو وتراوە: ئەم جۆرە دەردەداری یانە لەگەڵ دەردەداری لەش و لاری وەکو چاوێشەدیانێشە (ددان ئێشە) بەراورد ناکرێن و ناتوانرێ لابردنی ئەوانە بە خزمەت وراژە دابنرێن.

ئەم جۆرە دەردەداری‌یە لە سوێنگەی بێداری و وشیاری کومەڵەوەیە سوک‌کردن بەم جۆرە خۆی جرم و جینا یەتێکی ترە،خوزیا و بریا و زاری لە نەخۆشی‌دایە،کاتی نەخوشی هەموگیان و لەش‌لە بێداری دایە.

هەرکەسێک بیدارترە پڕ ئۆف‌ترە

هەرکەسیش وشیارترە ڕوسورترە

Dr.Saleh Ebrahimi

سا بزانە ئەم بنەرەتە ئەی ئەسڵویست

هەر کەسێک دەردە دارترە ئەو بڕندەترە

بەشە کانی بەختەوەری:

بەختەوەری ئەگەر بیدەینە پاڵ ئینسان کە هەویرێکە لە لەش و گیان ئاوێتە بوە، هیچ بەش و کەرتێکی نییە لە یەک شت زیاتر هیچێ لە گۆڕا نییە. بەڵام ئەگەر لەش و گیان جیا دابنێین دیارە بەختەوەری ئەبێتە دو بەش: بەشی لەش و بەشی گیان. بەختەوەری لەشی بریەتی یە: لە پێ ڕاگەیشتنی هەمە لایەنە و کامڵی لەزەت و چێژەی لەش و لاری بە لە بەر چاو گرتنی مادەو هێزو، وُ زەو کەم و کوڕی لەزەت و چێژەو دورەوە خستنی ئەو پەری دەردو رەنجی لەش و لاری.

بەختەوەری گیانی و ڕۆحیش بریەتی یە: لە پێی ڕاگەیشتنی هەمە لایەنە و کامڵی لەزەتی ڕۆحی و گیانی، وە دور خستنەوەی ئەو پەری دەردەداری ڕۆحی و گیانی.

وە هەر وەهاش ئەتوانرێ بەختەوەری هەر ئەندامێک لە بەختەوەری ئەندامی تر جیا بکەینەوە و بەختەوریش سەبارەت بە وزەو هیزو ئەندام دا بەش بکەین: بەختەوەری دیتن: (چاو) بەختەوەری بیستن یا «گوێ». بەختەوەری ئاوەز یا هێزی ئاوەزی وهی تر. بەڵام هەر جۆر بێت بەختەوەری لە لەزەت جیایەو ئەو نییە، بەختەوەری دیتن لە گەڵ چێژەو لەزەتی دیتنا جیایە.

ئەگونجێ شتێک بۆ دیتن لەزەت و چێژە بێت بەڵام لەو بارەوە کە خودی دیتن و چاو هۆی زیان بێت بە بەختەوەری نەیێتە ژمارە، واتا: بەختەوەری بدەینە پاڵ هەر شتێک یا نیسبەتی بدەینە پاڵ ئەم مرۆڤ یا ئەو ئینسان نابێ لایەنی هەمە لایەنی ئەوە لەبەر چاو نەگرین. بەراوەژوی لەزەت و چێژە واتا: ئەتوانین لەزەت و چێژە بدێنە پاڵ ئەم شتەیائەو چتە کە.

پلەو پایەی بەختەوەری:

هەر وەکو لەزەت و رەنج کە، مەبنای ئەسڵی سەعادەت و شەقاوەتن پلەو پایەییکیشیان هەیە وە تاکەکانی بەرەی خەڵک سەبارەت بە وزەی وەرگرتنی لەزەت و چێژە لە یەک پلەو پایەدانین بۆ وێنە پلەی لەزەت و چێژەییک کە یەکێک لە زانست یا عیبادەت یا جوانی و خوشیکی یا چاکە و کار چاکی، وەتەنانەت لە خورد نو خوردانە وە تێکەڵی لەگەڵ ژنا (تێکەڵی ژن و پیاو) تەنانەت تێکەڵی پیاو لە تەک کچ و ژنی جوان و جەوانا لەزەت و چێژە زیاترە تا لە تەک ئافرەتی پیرو پاتالاّ، چونکە کچ و ئافرەتی جوان نوری زور ترە - هەر لە بەر ئەمەش لەزەتی تێکەڵی لە تەکیا زیاترە. دیارە لە سەر بەڵێنی شێخی ئیشراقی کورد، تێکەڵ بون لەگەڵ ئافرەتی جوانا لەگەڵ تێکەڵ بون لە تەک ئافرەتی پیرا پلەو پایەی لەزەت و چێژەیان زۆر لێک تر جیان.

یەکێک یەک لێهاتویی لە بیچمێکی بەهێزدا هەیە، یەکێکی تر کزو بێتین ئەو لێهاتوییەی تێدایە واتا: ئەو لێهاتوییەی زۆر کەم تێدایە کە وابێ بەرەی مرۆڤ لە باری هەبونی وزەوهێز و لێهاتوییەکانی خۆرسک و خۆکردی جیا ئافەردیدە کراون، جا هەر لە بەر ئەمە گەیشتن بە چێژەو (لەزەت) و بەختەوەری جیان. سالەم روانگایەوە پلەو پایەی بەختەوەریش لێک جیان وە تاکی بەرەی مرۆڤ لە یەک پلە لە بەختەوەریدا نین، تازە سەرە ڕای ئەمانەش هۆی لاوەکی و دەرەوەیی کە لێهاتویەکان بەکردەوەو فیعلییەت ئەگەینێ وە یا بەر هەڵست بۆ رەنج و دەرد پێک دەهێنێ بۆ هەمو کسێک یەکسان ساز نابێ، دیارە بەختەوەریش کە بەم هۆیانەوە پێوەندی هەیە جیایە بەختەوەری ئیستیفای هەمە لایەنییە ئەم سود وەرگرتن و ئیستیفای هەمەلایەنییەش ئەگونجێ ئاوەها نەبێ، لێرەدایە ولەمبارەوەیە، بۆ سەعادەت و بەختەوەری پلەو پایەییک پەیا ئەبێ.

لەوەی تائێستا باسکرا دەرکەوت کە بەختەوەری پێوەندێکی تەواوەتی بە

بزوتنەوەو سەیری پیگەیشتن‌و گەیینی ئینسان بە کەمالاێکە کە بیلقوە هەیەتی. سا بەختەوەری پێوەندی بە بزوتنەوەی مرۆڤ خۆیەتی خۆیی بەڵکو ئەتوانین بیژین: بزوتنەوەو جم‌و جوڵ لە ملایەوە خۆی بەختەوەری‌یە، هۆیی گەیشتن بە کەماڵ واتا: بەختەوەری خۆیەتی بەختەوەری‌و کەماڵ هاوماڵ و هاواشان و هاوڕ کێفی یەکن. ئێستە ئەتوانین بە یەک واتا و بیریکی بەرزتر لە بابەت بەختەوەری یەوە نیزیک بکەینەوە. بەختەوەری و بونەوەری و وجود هاوماڵ و هاوشان‌و هاوڕکێفی یەکترین بژمیرین، هەر بونەوەرێک بە گۆیرەی گونجایشی خۆی و دەرەتانی‌ێکە هەیەتی لە بەختەوەری سود وەر ئەگرێ، گونجایش و دەرەتانی هەبونی هەر بونەوەرێک بەگۆیرەی نێزیکی ئەوە لەکەوانەی نزمی یاکەوانەی بەرزی بۆلای سەر چاوە و بناوانی بێ بڕانەوەی هەبون و هەبونی‌دەر کەخودایە، دیارە بونەوەران بەو پێیەی والە سەر چاوەی بێ بڕانەوەی هەبونی دەر نێزیکن لە بەختەوەری سود وەر ئەگرن، وە هەر بەوپێیەی وا لەو دورن توشی بێ‌بەختی دێن.

لێهاتوی مرۆڤ بۆگەیشتن بە بەختەوەری ڕاستەقانی بەو هەمو نوێنگە جیا جیا یانەی وا هەیەتی بریەتی یە: لە لێها تویی بۆگەیشتن بە پلەو پایەی قوربی ئیلاهی. (**يا اَيُّها اْلاِنْسانُ اِنَّكَ كادِحٌ اِلىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلاقِيهِ**)[1]. واتائەی ئینسان، تۆلە تەقالایکی پڕ ماندو بونایی بۆگەیشتن بە خوای خۆت، سا پێی ئەگەی.

هۆیی بەختەوەری:

لەو قسەو باسە گرینگانەیە بەڵکو لە ڕوانگای راستییەوە گرینگترین قسیەو باس سەبارەت بە بەختەوەری باس‌و قسیە کردنە لە بابەت سۆنگە و هـویەکانی بـەختەوەری. لیـرەدا چـەن پرسیارێک هەیە وەکو:

١ـ ئایا لە بنەرەتا هۆ یا ئەو هۆیانەی وا لەراستیدا مرۆڤ بەختەوەر ئەکەن هـەن یـا

---

١ ـ ئایەتی ٦ سورەی ٨٤ الانشقاق

بەختەوەری لە خەونو خەیاڵ بەو لاوە شتێ‌تر نییەو لە جیهاندا ئەوەی وا ئـافەریدە کراوە دەردو رەنج و توشیو بێ‌بەختیو ماندو بون و رەنجە رویی و رەنج بەخەسـاری و هۆیەکانی ئەوانەیەو بەس. هەروەکو ئەزانین کورێ زۆر لە فەلاسیفەی قەدیمو جەدیدی جیهان بەدبینیان‌کردوّتە دروشمی خویان وئاوابیر ئەکەنەوە. دیارەکە ئەم جورە بیرکردنەوەیە لەگەڵ فەلسەفەی ئیلاهیدا شیاوی بەرانبەری کردن و بارتەقایی نین، لە نێوان فـەلاسیفەی ئیلاهیدا لەم جۆرە کەسانە پەیا نابن بەڵام فەلسەفەی مادی وئەبوژەنی لە داوێنی خۆیدا لەم جۆرە کەسانەی زۆر پەروەردە کردوە، ئێستا دەرفەتی قسەکردن لەم جۆرە مەبەستانە نییە.

٢- ئایا هۆی بەختەوەری تەنیا یەك شتەو ئینسان ئەبێ ئەو تاقە شتە پەیا بکات یا ئەوەیەکە بەختەوەری لە بارمتەی چەن هوو سوّنگە دایە؟

٣- ئایا ئەو [illegible] انا بە نهێنی هەیە یا لە جیهانی دەرەوەیە و ئەبێ لە دەرەوەی و جودی خۆی بۆی بگەرێ؟ و یا بە شێ لە هۆی دەرونی و بەشێکیش بیرونی و دەرەوەیی‌یە؟

۴- ئەگەر هەمو ئەو هۆیانە یا هەندێ لەوانە لە خودی ئینسانا نهێنی بێت ئایا لە لەش و لار و هێزی لەش دایە یا لەگیان و هێزی گیانی دایە؟ و یا هەندێکی لە لەشاو هەندێکیش لەگیانایە؟

ئەمانە مەبەستگەلێکی زۆرن کە شیاوی قسەن و قسەش لە بابەت ئەوانەوە فرە گوتراوەو کورتەی هەمو ئەوانە ئەمەیە کە سەر چاوەی بەختەوەری لە ناو دەرون و هەناوی خۆتا ئەبێ بدۆزیتەوە، زۆربەی ئەم خودان بیرانە بەختەوەرییان بە ئاسودە بون لە دەردو رەنج داناوە. وە رایان گەیاندوە تیکلاوی لە تەك جیهانی دەرەوەیی دا ئەبێتە هۆی دەردو رەنج. وە هەرچی ئینسان زیاتر خۆی لە جیهانی دەرەویی بێ نیاز بکات و پێوەندی خۆی لەگەڵ دەرەوەدا ببری لە بەختەوەری کە بێجگە لە رزگاری لە رەنج شتێك نییە زیاتر سودو کـەڵك وەر ئەگرێ.

له فەلسەفەو تەسەوفی هێندی و بیرو هزری بودا و هەروا له فەلسەفەی فەلاسیفەی کەلبی یونانکە (دیوژین) ناودارترینی ئەوانەیە، وە هەروا له بیرو هزری مانی و پەیرەوانی ئەو بەم جۆرە بیرو هزرەوە زیاد ئەبینین. بە داخەوە ئەم جۆرە هـزرە کـە له بـەدبینی فـەلسەفی‌یەوە سەرچاوە ئەگرێ و له تەك تەوحیدی ئیسلامەتی‌دا زۆری دژایەتی و جیایی هەیە له سۆنگەی تیکلاوی و بلاو بونەوەی هزرو بڕوای نەتەوەگەلێك کە بەم جۆرە بیرو هزریان ئەکردەوە له نێو موسوڵمانانا بە نێو تەقوا و خۆ پاراستن و تەرکی دنیا وە یا بە ناو دەروێش و سۆفی بونەوە کەوتە برەو، و وەها وزەی گرت کە له بەر چاوی هەندێ له خەڵك بێ سرنج‌دان و تێ روانین کەوتە ریزی پێدا ویستەکانی ئیسلامەتی یەوە.

تاقمێ‌تر سەر چاوەی بەختەوەری بە جیهانی دەرەوە ئەزانن و ئـەڵێن: ئینسـان‌و ئـەنزان بەشێکە لەم جیهانە و لەژێر شوێن تێکردنی هۆیەکانی ئەم جیهانەدایە و کەوتۆتە ژێر شوێن تێکردنی هۆیەکانی جێهانێ کە ئینسان ئەتوانێ بەژیانی خۆی درێژە بدات‌و له لەزەتو چێژە سود وەرگرێ، ئەوەی وا ئینسان له لایەن خۆیەوە هەیەتی هەژاری و نیازە، لەزەت‌و چێژە له بەر جۆرێ وەرگرتنی شوێن تێکردنی ئەسەبی کە له هەندێ هۆی مادی و ئەنبوژەنی‌یەوە پەیا ئەبێ وەکو شوێن تێکردنێك کە ئەعسابی چاو له دیتن‌وە ئەعسـابی زارو زوان‌و دەزگـای هازیمەلە تەماس له تەك خۆراکا و ئەعسابی لەمسی له ساوانی لەمس کردنی ژن و مێرد له یەکترین‌دا، پەیای ئەکەن تەنیا شتێك کە ئەتوانین بێژین له دڵ ودەرونی ئینسانەوە هەڵدە قوڵێ دەردو رەنجە، کە له سۆنگەی کەم بونی خۆراك یا کەم بونی شتێ‌ترەوە پەیا ئەبێ و سەر هەڵ ئەدا.

بە بڕوای ئەم تاقمە بەختەوەری له سەتاسەت پێوەندی له گەڵ هۆی دەرەوی‌یدا هەیە. بەلام بێ بەختی و رەنجەرۆیی ئەگونجێ هۆی ناوەوەیی هەبێ واتا: له کەم و کوڕی نیازگەلی مادی و ئەنبوژەنی‌یەوە پەیا بێ و ئەشگونجێ هۆی دەرەوەیی بۆ بێت وەکو رەنجێ کـە مـرۆڤ له

سۆنگەی لێدان، زیندان بون یا زەوت کردنی مافی خۆی لە لایان نەیارانەوە توشی دێ.

مادی مەسلە کان لە بابەت هۆیا هۆیە کانی بەختەوەری‌دا ئاوا بیرو را دەر ئەبرن.

بیروراییکی سێهەمیش هەیە و ئەویش ئەمەیە کە بەختەوەری تەنیا لە دڵ و دەرون یا دەرەوەزانین توندرەوی‌یە، ئینسان نە و ایە کە بتوانێ لە هویە کانی دەرویی بێ‌نیاز بێت و بێ یارمەتی خواستن لەوانە بگاتە کە ماڵ و بەختەوەری (بەزاراوەی فەلسەفی مرۆڤ بونەوە رێکە موستە کفی بەزات‌و باتنی زاتیش نییە) مرۆڤ نەوایش وە چەو دوکەڵ دوکەڵە (:طُفَیْلِی‌یە) کە هەمو خۆشیە کانی ئەبێ لە دەرەوە دابین بکرێن. ئینسان دڵ و دەرونی پڕ و تەژی‌یە لە چێژەو لەزەت کە ئەگەر بتوانرێ ئەوانە هەڵە نجێنن لە چێژەو لە زەتی مادی و ئەنبوژەنی دەرەوەیی پڕ مایەترو گەورەترو بێ نیاز کارەوەترە.

ئەم هزرو رایە نادوروستە کە لەزەت‌و چێژە تەنیاوە تەنیا لە نەتیژەی شوێن تێگردنی مادی عەسەبی پەیا ئەبێ و سەر هەڵ ئەدا ئەگونجێ چێژە و لەزەتیک بۆ ئینسان پەیا بێت‌کە هیچجۆرە ریشەی مادی و عەسەبی نەبوبێ و لە تەک سۆنگە کانی دەرەویی مادی و ئەنبوژەنیشدا پێوەندێکی نەبوبێ.

لێرەدا ناتوانین لە پلەی نەفی یا ئیسبات‌و هێنانەوەی بەڵگە بۆ ئەم قسە راوەستین. زانایانی رۆحی پەیرەوی ئەم بیرو رایەن. خوا ناسانی مەزن تەقەلایان داوە کە ئەم جۆرە چێژانە بناسێنن و لەزەتی ئەنبوژەنی لە راست ئەم چێژانەدا بە کەم دا بنێن بە بروای‌خوا ناسان ئینسان بە جۆرێکی وەها بونەوەرێکی رەسەن‌و ئەصیلە کە خۆی ئەتوانێ بۆ خۆی کۆزانێک لە چێژە بێت بەڵکو زریاییکی بێ‌بن لە بەختەوەری بێت.

زۆر بـــەد نـــمەکـین ورێ نەنـــاسین
نـــانی تـــۆ دەخـــۆین و بێ‌سپـــاسین

ئـەی خـوایـە بـە دڵ نـەزانـە شـەپۆل

خـۆت فـێری سپـاسی کـەی بـە پـۆل

زۆربەی زانایانی جیهان بەختەوەری هەم بە پێوەندیدار بە هۆیەکانی دەرونیو هەم بەهی دەرەوەیی ئەزانن هەرچەند لە دیاری کردنی پلەی نرخاندن و دەس تێ وەردانی هۆیەکاندا جیا جیایی بیرو رایێ زۆریان هەیە.

ئەرەستو هۆی بەختەوەری ئەکاتە سێ بەش: دەرەوەیی، لەشی،گیانی، وە هەر یەکە لەو سیانە لە سێ هۆدا کورتی کردونەتەوە، بەم جۆرە:

١ـ هۆی دەرەوەیی: سامان و دارایی، پلە و پایە، خزم و کەس و کار

٢ـ هۆی لەشی: ساغ بون، هێزو وزە، خوشیکی.

٣ـ هۆی گیانی: حیکمەتو رێئۆنی، دادگری، دلێری و نێری.

دیارە ناتوانین هۆیەکانی بەختەوەری تەنیا بەوانە دانین کە ناومان بردن لە هەر کامە لەو سێ بەشەی سەرەوە ئەتوانین هۆی تریش بهێنینە ژمار وەکو ژینگەی کۆمەڵایەتی یارمەتی دەر بۆ پێشکەوتن، ئازادی، لە ئەمانا بونی ژینگەی خۆرسکو خۆکردی و جوگرافیایی یارمەتی دەر.

رەچەڵەکی بەرزو پەسەند، مناڵ و زارولە، خێزانی شیاو، دۆستی خوێن گەرم و نێزیك (لە هۆیەکانی دەرەوەیین) دەنگ و ئاوازی خۆش، کاروئیش، چاکەو چاکە کردن و پیاوەتی (لە هۆیەکانی لەشو لارن). بروا و ئیمان، سزنج دان و دڵ نەرمی بەرزو باش هەواڵ، ساغی گیانی، لێبرانی قەوی، لێهاتوی هونەری و فەن و فوتی و شتانی تری وەکو ئەوانە (لە هۆیەکانی گیانین).

هەندە، هۆیەکی بەختەوەری هەیە کە لە نێوان گیانو لە شاهاو بەشە، وەکو: عیبادەت، هەندێ لە نێوان گیان و لەشو دەرەوییدا هاو بەشە، یانێ: پێوەندی بە گشت ئەمانەوە هـەیە وەکـو پەراوەو کتێب.

Dr.Saleh Ebrahimi

دور نمایەک لە یەک زنجیرە قسیەو باس

لێرەدا قسیەو باسی تریش هەن کە لە بەر درێژ دانە دڕین لە راڤە کرنی ئەوانە خۆ رائە گرین وە کو: نرخاندن، پلەو پایەی دەس تیوەردانی هۆیە کان یانیٚ: کێهە هۆ، هۆی یەکەمە و کێهە هۆ، هۆی دوومە، بە واتاییٚ تر لە سەتا سەتی ئەم هۆیانە چەندەیە،کێهە هۆ یەک لە سەتایەو کێهە دەلە سەتە و یا زیاترە؟

یەکیٚ تر ئەمەیە کێهە هۆ لە مەرجە کانی ستونی بەختەوەری دێتە ژمارە کە بە نەبونی ئەوانە بەختەوەری دابین نابیٚ.

یا کێهە هۆو مەرجێکە کە بە ستون نایێتە ژمارە وە هەبونی ئەو هۆیە کەماڵ و پلەو برەوی بەختەوەری، بەختەوەری زیاد ئەکات بەڵام نەبونی ئەو هۆیە بەختەوەری ناکاتە بیٚ بەختی و نەهات.

یەکیٚ تر ئەمەیە کە کێهە لەو هۆیانە هۆی راستەو خۆن و کێهە راستە و خۆنین؟ یانیٚ: هۆی: هۆن.

یەکیٚ تر ئەمەیە کە ئایا هۆیە کانی بەختەوەری لەگۆڕانان یا سابتن؟ واتا: ئایا یەک شت کە لە یەک زەماندا بۆ مرۆڤ هۆی بەختەوەری بێت لە هەمو رۆژگارێکا بەوجۆرەیە و هەر واشە یا ئەگونجیٚ یەک شت لە یەک زەماندا هۆی بەختەوەری بێت بەڵام زەمانیٚ تر هۆی بەختەوەری و هات نەبیٚ بەڵکو هۆی بیٚ بەختی و نەهات بێت؟

ئایا ئەگونجیٚ بۆ بەرەی مرۆڤ یەک بەرنامەیێک هەبیٚ کە هەمو جۆرە بەختەوەرێک بگرێتە بەر، هەر چەندە لە سۆنگەی وەحی و نبوەتەوە بێتە گۆڕیٚ کە بۆ هەمو زەمانێک بەس بیٚ؟

یا لە بنە ڕەتا ئاوەها شتێک محاڵە؟ ئەوانەی دژی ئەدیانن لەم رۆژگارە دا ئەم قسە دەهێننە گوڕیٚ و ئەبێژن کە ئەدیان لە رابوردودا هۆی بەختەوەری و سەر کەوت و پێشکەوتی بەرەی

مرۆڤ بووه بەڵام لەم رۆژگاره دا بەر ئاوه ژوی رابوردو هۆی بەد بەختی و چاره رەشی و دوا کەوتن و نزم بونەوەیە. ئەم باسە لە روانگای دینی پیرۆزی ئیسلامەوه بە تایبەت کە دوایی هێنەرو جوانی ئەدیانە و داب‌و دەستورە کانیشی بۆ گشت زەمانێکە زیاتر جێگای تێ روانین و سرنج‌و لێکۆڵینەوه.

لەمەدا کە هەندێ هۆی بەختەوەری ئەگۆڕێن‌و لە گۆڕاندان هیچ شکێک نیە هەر وەکو نەگۆڕانی هەندێکیان هیچ شکێک نیە، بەڵام ئەبێ پێ و دانیک بەدەس بهێنین کە چ هۆیەک یا هۆگەلێک ئەگۆڕێن وە چ هۆیەک ناگۆڕدرێت؟ وە ئایا ئەتوانین بێژین هۆی راستە و خۆی بەختەوەری سابتە و هۆگەلی هۆی راستەو خۆ لە گۆڕاندان وە داب و دەستوری تا ئەو شوێنەی کە پێوەندی بە هۆگەلی راستەو خۆوه هەیە سابت‌و ناگۆڕدرێ، وە تا ئەو شوێنە کە پێوەندی بە هۆگەلی هۆیەکانەوه هەیە ئەگۆڕدرێ‌وه ئەگەر بمانەوێ سەبارەت بە موقەرەراتی ئیسلام لەم باسەوه قسە بکەین و باسێکی بەر فەره دێتە گۆڕ.

ئەشێ بزانین کە ئایا بەختەوەری موتڵەقە یا نسبی‌یە؟ ئایا شتێک کە هۆی بەختەوەری‌یە بۆ گشت تاکێک و بۆ هەمو نەتەوەیێک‌و لە هەمو مەڵبەندێکاوه بۆ هەمو نیژادو رەچەڵەیەک یەکسان هۆی بەختەوەری‌یە یا هۆگەلی بەختەوەری و داب و دەستورێک کە بەرەی مرۆڤ ئەگەیێنێتە بەختەوەری لە روانگای تاکەوه یا بگرە بەلانی کەمەوه لە روانگای نەتەوەگەلەوه و لە مەڵبەندو رەچەڵەکی جیا جیاوه بەلە بەر چاو گرتنی جیاوازێک کە لە بیرو راو خووئاکار و هەستان‌و دانیشتنا لە بابەت رۆحی و لەش‌و لاری‌یەوه هەیانە ئەبێ لێک جیا و از بن؟

وه ئایا ئەگونجێ یەک قانون بۆ هەمو جیهان و بۆ هەمو تاکێک‌و بۆ هەمو نەتەوەییک وە لە هەمو مەڵبەندێکا یەکسان ئەبێتە هۆی بەختەوەری.

یا نا؟ هەر وەکو ئاشکرایە ئەم باسەش‌لە روانگای بەرانبەری‌یەوه لە تەک موقەرەراتی ئیسلامەتی دا زۆر شیاوی سرنج‌و ورد بونەوەیە.

ئەمانە یەک زنجیرە قسەو باسن کە ئێمە لێرەدا ناچارین بە نیشاندانی دور نمایەک لەوانە قنیات بکەین ئەگینا یەک کتێب بەزەحمەت بۆ ئەم باسە بەس بێ.

ئایا ئینسان بۆگەیشتن بە بەختەوەری نیازی بە رێگا نیشاندەر هەیە؟

ئەگەر بەختەوەری بریەتی بێ لە چێژەو لەزەت وە بێ بەختیش بریەتی بێ لە دەردو رەنج وە چێژەو لەزەتگەلیش و رەنجیش کورت کرابنەوە لە سەر چێژەو لەزەت و رەنجگەلی تایبەت بە لەش و لارەوە، لە سنورێکا بێ کە یەک ئاژەڵ هەیەتی کە پێ بە پێ هەڵدانی تەبیعی و جسمانی خۆی بە حوکمی غەریزە کە تەبعی ئەوانە ئەناسێ و لە وجودی ئەوانە ئاگادار ئەبێ، نیازی بە رێنیشاندر نەبوەو نیەتی، هێمانیش ئەگەر نیازی ئینسان کورت کرابنەوە لە سەر ئەندازەیێک کە خۆی بە لانی کەمەوە بەوزەی ئەقڵ و عیلم نیازی خۆی لە هەر بابەتێکەوە دەرک بکاتو لە نەتیژەدا بتوانێ دور نەمایەک لە بەختەوەری خۆی ببینێ و جیای کاتەوە و بیناسێ هێمان بەسە بۆ ئەوە کە بەرە بەرە لە رێگای زانست و پەرەدان بە شارستانیەت و ژیارو هەرە وەزو پیشە رێگای خۆی ببڕێ.

بەڵام بەختەوەری تەنیا چێژە و لەزەت و دەردی غەریزی نییە، بەڵکو مەبەست نیاز گەلێک نییە کە وەکو نەخۆشی و ئەمینی دیارو لە بەر چاوبێت کە بێژین بەرەی مرۆڤ ئاخریەکەی لە رێگای تێکۆشانەوە رێگای رزگاری خۆی و هۆی بەختەوەری خۆی ساز ئەکات دیارە قسە لە یەک یا دو نیاز نییە.

نادیارترین شت بۆ ئینسان، ئینسان خۆیەتی و لێهاتوەکانی نهێنی و پێگەیشتنێکە کە لە وزەی دایە، بەو هەموە پێشکەوتنە گەورانەوە کە لە زانست و هونەرو پیشەدا دەس بەرەی مرۆڤ کەوتوە، وە بەو هەموە دۆزینەوە: (کەشفیات) سەر سوڕ هێنەرانە کە لە جیهانی جەمادات و نەباتات و گیاندارانا بەدی هاتوە هێمان ئینسان بە نەناسراوی ماوەتەوە.

مرۆڤ توانیویەتی لە دەرونی ئاتۆمدا و لە هەوای جیهانیدا لە روانگای عیلمیەوە بیرو راو

هزری خۆی یەک بخات، بۆ وێنە سەبارەت بە دۆزینەوەی نەوت و گازو ئۆرانیوم و سازکردنی رادیو، تلویزیون و پێوەندی دڵ و جەرگ و چونە ناو کورەی مانگ و شتانی تری وەکو ئەمانە... بەڵام مرۆڤ هێمان لە بابەت بەختەوەری یەوە و رێگایەک کە مرۆڤ ئەبێ بۆ دابین کردنی بەختەوەری خۆی ببیرێ هزر و بیرو رای خۆی بە تەواوەتی یەک نەختسوە، هەر بەو ئەندازە یە کە زانایان و هۆز انڤانان و پیتۆڵان و فەلاسیفە لەکەوناراوە لەسێهە هزار ساڵ بەر لەمە بیرو رایان جیا بوە هێمانیش لەم کات و چاخەش دا هزرورایان لێک جیایە بۆ چ؟

بۆ ئەوەی دەرونی کەموسکە توزقاڵە زەرە ناسراوە بەڵام ئینسان هێمان نەناسراوە و بە نەناسراوی هەروا ماوەتەوە. تەکوز کردن و هێنانەگۆڕیی بەرنامەی بەختەوەری ئینسان، لەمەوە سەرچاوە ئەگرێ کە تەواوی لێهاتویی کان و گونجایشەکان و پێگەیشنەکانی ئینسان و گشت ئەو رێگایانەی وا بۆ پێشگەیشتنی ئینسان بناسرێ هەرچەن ئەوانەش سەر لە بێ دوا بڕان ئەساون.

مەگەر بەختەوەری بێجگە لە گوڵ کردنی هەمو لێهاتوەکان و پڕ بونی هەمو گونجایشەکان و دیاری دان و ئاشکرا بون و هاتنە گۆڕیی گشت هێزو وزەکان و پێوانی راستە رێگاییک کە ئینسان بۆ بەرزترین و بڵیندترین نوچکەی هەبون بگەینێ شتێ تر هەیە بێتە گۆڕ؟

لە لایەکی ترەوە ئایا ئەتوانین باوەڕ بکەین کە ئاوەها نیازێکی گەورە کە ئەگەر نەییتە جێ نەتیژەکەی سەر لێشواوی، بەڵکو تیاچون و نابودی خودی ئینسان لە کارا بێت و دەزگای گەورە و تەکوزی خیلقەت کە هەمیشە شاکارەکانی خۆی لە دەرەتانی نیازا دەر ئەخات، ئەم بۆ شایی وەرگرێ و ئەم نیازەش لە بەر چاو نەگرێ و لە ئاسو یی بانتری تەگبیری ئینسانیدا یانێ: ئاسۆی وەحی بە هۆی تاکە تاکی پاک و ئامادە بو ئیشراقاتی غەیبی ئەو رێنوێنی و هیدایەت نەکەن؟ ئەی چلۆن ئەم بۆ شایێ یە، پڕەوە بێت و ئەم نیازانەی بەرەی مرۆڤ دابین بکرێن. چەن جوان و بەرزو تەرزە! وتەی: (بو عەلی سینا) ئەو هوزانە زانا

کوردە کە لە ئاخری پەراوەی: (نەجاتا) لەو شوێنەی وا نیازی بەرەی مرۆڤ بە شەریعەتی ئیلاهی کە لە سۆنگەی ئینسانێکەوە: (نەبی) بەیان کرابێ راڤەی ئەکات و ئەبێژێ: **«الحاجة إلی هٰذا الانْسان في أنْ يَبْقیٰ نوعُ الناسِ وَ يَتَحَّصَلَ وجودُهُ أشَدُّ مِنَ الحاجةِ إلی أنْباتِ الشعرِ علی الأشفارِ وَ علی الحَاجِبيْنِ وَ تَقْعيرِ الأخْمَصِ مِنَ القدمينِ وَ اشياءَ اُخرىٰ مِنَ المَنافِعِ التّي لاضرورةَ اليْها في البَقاءِ»**

واتا: نیاز بە نەبی (پێغەمبەر) و بەیان کارەوەی شەریعەتی ئیلاهی و ئیدئۆلۆژی ئینسانی، بۆ مانەوەی نەوعی ئینسان و بۆ گەیشتنی ئینسان بە کەماڵی بونەوەری ئینسانیەتی خۆی فرە زیاترە لە نیاز بە دەر هاتنی موی بڕۆو چاڵ بونی بەری پێ و ئەوانە کە تەنیا بۆمانەوەی نەوعی ئینسان کەڵکیان هەیە، بێ ئەوەی پێویستی مانە وەی نەوع بە پێویست دانێ.

ئەم و تارە لە کتێبی پەندیانە مسالی قورئان نوسراوی (شە پۆل) چاپی نەلۆسی ساڵی ١٣٦٢ی هەتاوی لە تاران وشنۆبڵاو کراوەتەوە، لاپەڕەی ٨١ تا ١١٣.

خێری مەعنەوی ئەم کتێبە پێشکەشە بە باوکی دڵسۆزو خودان فەرهەنگ و کورد پەروەرم مەلا ئیبراهیم (رضوان اللّه علیه) چونکا:

بۆ باخچەی کزی کوردی | بلبل بو چریکەی وردی

دڵی باش دەرونی پاک بو | بیری ڕون کردەوەی چاک بو

Dr.Saleh Ebrahimi

ئایەتی نور

لێکدانەوەو هەڵسەنگاندنی ئایەی نور بەشێوەی لێکۆڵینەوەی زانستورافەکردنی ئایەتی نوربە شێوەی تەحقیقی و فەلسەفی و عیرفانی:

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰواتِ وَ الاَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ کَمِشْکٰوةٍ فِیهٰا مِصْبٰاحٌ اَلْمِصبٰاحُ فِی زُجٰاجَةٍ اَلزُّجٰاجَةُ کَاَنَّهٰا کَوْکَبٌ دُرِّیٌّ یُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبٰارَکَةٍ زَیْتُونَةٍ لاٰشَرْقِیَّةٍ و لاٰغَرْبِیَّةٍ یَکٰادُزَیْتُهٰا یُضِیءُ وَلَوْلَمْ تَمْسَسْهُ نٰارٌ نُورٌ عَلٰی نُورٍ یَهْدِی اللّٰهُ لِنُورِهِ مَنْ یَشٰاءُ وَیَضْرِبُ اللّٰهُ الاَمْثٰالَ لِلنّٰاسِ وَاللّٰهُ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیم.

سورەی نور آیەتی ٣٥.

واتا: خوانوری ئاسمان و زەوینە، مەسەلی نوری خوا وەکو چرادانێکە کەلە وا چرایەکی (پڕ نور) هەبێ. ئەو چرایەش لە ناو حوبابێک (روپۆشی چرا لە شو شە یا بلۆر) دابێ، حوبابێکی بێ گەردو گرشەدار، وەکو ئەستێرەیەکی، ورشەدار، ئەوچرایە، بەرۆنێکرو ناک ئەبێ و گرئەگرێ کە لەدارەزە یتو نەیەکی پڕ پیت و بەرەکەت گیراوەکەنەخۆر هەلاتی یەو نەخۆر ئاوایی رۆنەکە ئەوەنە پێنخۆش و پالاوتەو پاکە نێزیکە بێ ئەوەی ئاگری بکاتێ، گڕ بگرێو بابیسێ. نو رلەسەر نورە (تیرێژ و تیشک بە سەر تیشکدا تیرێژ دەهاوێژێ).

هەر کەسێک خوا بیەوێ، بەرەو نو ری خۆی رێنوێنی و هیدا یەتی ئەکا خوا ئاگای لە هەمو شتێک هەیە.

(ئەمچرا پڕتیشکە) لەناو خانو بەرەکەلێک دایەکەخوائیجازەی داوە دیوارەکانیان، بەرزو بڵیند بکرێتەوە (تا دز و چەتەوجەردەپەی پی نەبات) **فِي بيوتٍ أَذِنَ اللهُ اَنْ تُرْفَعَ وَ يُذْكَرَ فيها اُسمُهُ يُسَبِّحَ لَهُ فيها بِالْغُدُوِّ وَالْآصالِ**. «سورەی نور» خانو بەرەگەلێک کە ناوی خوا لە ناو ئەوانا ببرێ وە بەرەبەیان و لە ئێوارانا ناوی خوا بە پاکی ببەن.

لە راڤەکردنی ئایەتی نوردا قسە زۆرە تەفسیر نوسان، فەلاسیفە و خواناسانی جیهانی ئیسلامەتی و عاریفان و لێکۆڵەران، هەریەکە لەوانە قسەی جیاجیاوزۆریان هەیە، پێوەند کردنی، ئەم ئایەتانە لەگەڵ ئایەتەکانی بەرو لێرە وەیە کە لە ئایەتەکانی، بە رودا قسە لە پاک داوێنی و ململانێ کردنبو، لەگەڵ کاری ناحەز و ناشیا ودا لە رێگای جیاجیا وە، جا لە بەرئەوەی زامنی بەرێوە بردنی هەمر فەرمانەکانی، خوا، بە تایبەت غەریزەی نێرومێ کە بە هێزترینی ئەوا نەیە، بێ کەڵک وەرگرتن لە پشتیوانەی (ئیمان و بڕوا) تاگونجێ، سەرئەنجام قسەی هێناوەتەسەر باسی بڕواو ئیمان و شوێنیپڕهێزی بڕوا و قسەی لێوەکردوە.

لە پلەی یەکەم دا فەرمویەتی: (خوانوری ئاسمان و زەو یـیە (**اللهُ نُـوُرُ السَّمٰواتِ وَالْأَرْضِ**) هەندێ لە تەفسیر نوسان بێژەی (نور) لێرەدا بە واتای (هیدایەت دەر) و هەندێتر بە واتای (روناکی هێنەر) و هەندێکیدیکەبەواتای (جوانی هێنەر) واتاکردوە، هەمو ئەمواتایانە راستە، بەڵاموواتای ئەو ئایەتە لەمەش پەرەدارترە.

لە قورئانا چەن شت بە نور واتا کراوە:

١ـ بە واتای (قورئان) وەکو خوالە ئایەتی ١٥ی سورەی مائدەدا فەرمویەتی: (**قد جائكم من اللهِ نورٌ وكتابٌ مبين**) واتا: لەلایەنخواوە نور: (قورئان) و پەڕاوەیئاشکرایی دەر (بەخە ڵات) بۆ تۆ هاتووە.

یاوەکو ئایەتی ١٥٧ سورەی ئەعراف کە خوا فەرمویەتی: (**وَ اتَّبِعُوا الُنورَ الَّـذِي اَنْزَلَ مَعَهُ اُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ**) واتا: کە سانێ کەلەنو (قورئان) پەیرەویئەکەن کە بۆ پێغەمبەر هاتووە، ئەوانە رزرکان.

٢ـ بە واتای (بڕوا و ئیمان) هەر وەکو خوالە سورەی بەقەرە ئایەتی ٢٥٧دا فەرمویەتی: (**اللهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُماتِ اِلَى النُّـورِ**) واتا: خوا وەلی

کەسانێکە، کە بڕواو ئیمانیان هێناوە، ئەوانە لە تاریکی (شیرک و کوفر) بەرە و نور (بڕوا) ئەبات.

۳ـ بە واتای (هیدایەتی ئیلاهی) و روناک بینیە هەروەکو خوا لە قورئانا لە سورەی ئەنعام ئایەتی ۱۲۳ دا فەرمویەتی: **(اَوَمَنْ کانَ مَیِّتاً فَاَحْیَیْناهُ وَجَعَلْنا لَه نُوراً یَمْشِی بِهِ فِی النَّاسِ کَمَنْ مَثَلُهُ فِی الظُّلُماتِ لَیْسَ بِخارِجٍ مِنْها)** ئایا کەسێ کە مردبوو ئیمە ئەومان زیندو کردەوە و نور (هیدایەت) و روناک بینیمان بۆ راگرت، تالەبەر تیشکی ئەو نورەدا بتوانێ بە نێو خەڵکا بڕوا، هەر وەکو کەسێکە، کە لە تاریکایی دابێ و هەرگیز نەتوانێ لەوە دەرکەوێ و بێتە دەرێ؟

۴ـ بە واتای (ئا یینی ئیسلام)ە هەر وەکو خوا لەقورئانا لەسورەی تۆبە ئایەتی ۳۲ دا فەرمویەتی: **وَیَاْبَی اَللهُ اِلاَّ اَنْ یُتِمَّ نُورَهُ وَ لَوْکَرِهَ الْکافِرُونَ)** واتا: خواخۆئەگرێ، مەگەر نور: (ئیسلام) کامڵ بکا هەر چەندە کافران پیان ناخۆش بێت.

۵ـ بە واتای: (زاتی پێغەمبەر)ە، هەر وەکو لە قورئانا لە سورەی ئەحزاب ئایەتی ۴۶داخوا سەبارەت بە پێغەمبەری مەزنی ئیسلام فەرمویەتی: **(وَداعِیاً اِلَی اللهِ بِاِذْنِهِ وَ سِراجاً مُنیراً)** واتا: ئیمە تۆمان کردە ئەوەکە خەڵک بۆ لای خواناسی بانگ بکەی و تۆمان کردە چرا یەکی، روناکی دەر.

۶ـ بە واتای (زانست و علیم)ە، هەروەکو ئەمە: **(اَلْعِلْمُ نُورٌ یَقْذِفُهُ اللهُ فِی قَلْبِ مَنْ یَشاءُ)** زانست نورێکە خوا ئەیخاتە ناو دڵو دەرونی هەرکەسێک کە بیەوێ.

ئەبێ ئەمەش بزانین نور خوێ ئەم تایبەتیانەشی هەر هەیە:

۱ـ نور جوانترین و خوشیکترین و لەتیفترینی مەوجودات وبو نەوەرانە لە جیهانی ماددەوئەنبوژەنیدا و سەرچاوەی هەمو جوانی و خوشیکی یە.

۲ـ نور باڵاترین سورعەتی لە جیهانی ماددە و ئەنبۆژە نیدا هەیە، هەر وەکو لە نێو زانایاندا قسەی لێوە ئەکرێ، نور بە سورعەتی سێسەت هەزار کیلۆمێتر ئەتوانێ بە دەوری کورە:(گۆ) وجەغزی زەوی کەمتر لەچاولێکدا نانێکا حەوتجار سوربخوا جا هەر لە بەر ئەمەیەکە مەسافەتی دور و درێژ بە سورعەتی رۆیشتنی نور هەڵدەسەنگێنن واتا: مەودا و مەسافەتێک کە نور لە ماوەی سالێک دا، بە و سورعەتە زۆرە دەیپێوێ.

Dr.Saleh Ebrahimi

٣- نور هۆی تێبیین و روناک کردنەوەی ئەجسام و دیتنی بونەوەرانی جیا جیای ئەم جیهانەیە و بێ نور مرۆڤ ناتوانێ هیچ شتێک ببینێ، کە وابێ نور هەم (دیارە) (ظاهر) و هەم (دیاری دەر) (مُظْهِر).

٤- نوری خۆر کە گرینگترین و بەبایەخترین نورە لەم جیهانەدا و پەروەر دەری و گیا و گژە، بەڵکو رەمزی مانەوەی، هەمو بونەوەرانی زیندوە و ناڵۆێ بونەوە ری بێ کەڵک وەرگرتن لەنور: (راستەو خۆیا ناراستە و خۆ) زیندو بمێنی.

٥- ئەمرۆ جوان دەرکە و تووە کەئەو رەنگانەی و ائیمە دەیبینین لە سوێنگەی تیشک و شەوق و نور دانەوەی نورێکی دیکەی وەکو ئەمەیە، دەنا بونە وەران و مەوجودات لەتاریکایی دا رەنگیان نیە.

٦- هەمو وزەو ئەنێرژی یەک، کەلەژینگەی ئێمە داهەیە (بێجگە لەوزە و ئەنیرژی ئەتۆمی) هەمولە نوری خۆرەوە سەر چاوە دەگرێ بزوتنەوە و حەرەکەتی باو بۆران، جم و جوڵی ئاوی زەریا و کەف وکوڵی دەریا و سێلاو، قەڵپەزەی ئاوی تاڤگەو رێژەوی باران و بزوتنەوە و هات و چۆی هەمو گیان لەبەران و بونەوەران، ئەگەر برێک سەرنج بدرێن رون دەبێتەوەکە سەر چاوەی هەموان لەنور دا،دادەکوژێ

سەر چاوە و بناوانی گە رما و ئەوەی و اجێگاو رێگای بونەوەران گەرم رادەگرێ هەر نور و تیشکی خۆرە، تەنانەت گەرمای ئاگریش کەلە و شکەڵە دار، یا لە رەژی (زوغاڵ)ی بەرد یا لەنەوت، وەیا لەوانەی و الەنوت بەدەس دێن هەمویان لە گەرمای خۆرەتاوی خۆرە. چونکا هەمو ئەمانە، بە پێی لێکۆڵینەوەی‌زانستی، ئەچنەوە سەرگژ و گیاو ئاژاڵ گە لێک کە گەرمایان لە خۆر، وەرگرتووە و لەناو خۆیانا ئازوخەیان کردوە کە وابو حەرەکەتی مۆتۆر گەلیش لەبەرەکەتی خۆرەوەیە.

٧- تاوی خۆر هەمو جۆرە (میکرۆبێک) و بونەوە رانێکی ئازادەر لەناو دەباو دەیان کوژێ دیارە ئەگەر تاوی تیشک و تیرێژی ئەم (خۆرەتاوە): نورە پر بەرەکەتە نەبوایێ، ئەم ئاخ و زەویـیەی‌وا ئێمەی لەسەر دەژین ئەبووە (بیمارستان) و نەخۆشخانەیەکی گەورە وزل کەهەمو دانیشتوانی لەگەڵ مەرگدا دەبوپەنجە شکێنێ بکەن.

بە کورتی بڵێین: هەر چی‌لەم بە دیها تو سەمەرەی جیهانی ئافەرینشە: (نور) ورد

بینەوە، شوێنەوار و ئاسەواری بە نرخ و تەژی لەخێر و بەرەکەتی ئەم نورە ئاشکراتر و دیارتر دەبی.

ئێستا بەلەبەر چاوگرتنی ئەم دو بەرکوڵە ئەگەر بمانەوێ بۆزاتی پاکی خوا وێنە و نۆینەرێک لە بونەوەرانی حیسّی ئەم جیهانە بگرینە بەر چاو (هەر چەند پلە و پایەی بەرزی خوا لەهەر وێنەو نوێنەرێک بەرزتر و تەرزترە) ئایا بێجگە لە بێژەی (نور) شتێکی‌تر هەیە بۆ خوا بەکاربێت؟! ئەو خودایەی واهەمو ئەم جیهانەی بەدی هێناوەو سازی داوە ئەو خودایەی وا نور و روناکایی بە جیهانی ئافەرینش داوە، کە هەمو بونەوەرانی زیندو لەبەر بەرەکەنی فەرمانی ئەو زەق و زیندو ماون خوێن و ژین لەناو دڵ و دەرو نیاندا گیر ساوەو بووژاوە و هەموئافەریدەیەک لەسەر سفرەی ئەو بەرێ ئەچن ئەخۆن و ئەژین کەئەگەر قەنە کێشێک چاوی لوتفی خۆی لەسەر ئەوان لابا هەمو لەشەوەزەنگیٚ فەناو نەمانا رۆدەچنە خوارێ و نوقم دەبن و وەکو بڵقی سەرئاو دەپوچێنەوە

سەرنج راکێشە هەر بونە وەرێک بە هەر ئەندازەیەک لەگەڵ خوا پێوەندی هەبێ هەر بەورادەش نورانی بون و روناکی بەدەس دەهێنێ.

قورئان نورە چونکا کە لامو قسەی خودایە.

ئایینی ئیسلام نورە، چونکا رەوانەکراوی خودان.

پیرانی دەسگیر و زانایانی دینی نورن، چونکا پارێزەرانی ئایینی خودان لەدوای پێغەمبەران.

بڕوا: (ئیمان) نورە چونکا نیشانەی پێوەندی مرۆیە لەگەڵ خوای خۆیدا.

زانست (عیلم) نورە چونکا هۆی ناسیاوی و ئاشنا بون لەگەڵ خودایە.

کە وابو (اَللّٰه نوُرُالسَّمٰواتِ وَالْارضِ) لە بابەت زاتی خواوە دروستە، بەڵکوئەگەر نور بەواتای پەرەداری بێژەبەکار ببەن واتا: (هەر شتێک کە زاتی ئەو شتە دیارو ئاشکرابێ و دیاری دەرو ئاشکرا دەری شتانی تربێ) بەم جۆرە بەکار بردنی بێژەی (نور) بۆزاتی پاکی خوا لایەن و جەنبەی تەشبیهی و وێچواندنی نابێ، چونکا هیچ شتێک لە جیهانی خلیقە تا لەخوا دیارتر و ئاشکراتر نییە، هەمو شتێک بێجگە لەزاتی خوا لەبەر بەرەکەتی وجودی خودا، ئاشکرایە و دیارە و لەچاو دەدا، کە وابێ هەمو شتێک و نوری هەبون

لەنوری خوا سەر چاوە دەگریّ لەو دەگو رویّ و هەر لەنوری خودایشدا دەکوژێتەوە.

قورئان دوای دەربڕینی ئەم راستیەی واله بەرا و ترا بەهێنانە وەی میسالێکی جوان و ورد چلۆنایەتی نوری خوا لێرەدا دەردەخا و ئەفەرمێ: (نوری خوا وەکو چرا دانێکە کە چرایەکی تێدا بێ وئە و چرایەش لەناو حوبابێک دابێ حوبابێکی بێ گەرد و گرشەدار هەر وەکو ئەستێرەیەکی ورشەدار و ابێ (مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَوٰةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ).

(ئەم چرایە بەرۆ نێک گڕ دەگرێ کە لەداری پڕبەرەکەتی زەیتون گیرابێ کە نەخۆر هەلاّتی و نەخۆر ئاوایی بێت.)

«رۆنەکەی بە جۆرێکی وابێ گەرد و بێخەوش بێ وەک ئەوە بێ ئەوەی ئاگری بگاتێ گڕبگرێ و روناک هەڵگەڕێ و هەڵکرێ.

(يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ) نورله سەرنورە (نور علی نور).

(خودا هەر کەسێک بیەوێ بەو نورەی خۆی ڕێگای نیشان دەدا و هیدایەتی دەکا و بەرە و نوری خۆی دەیهێنێ (يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ)

(بۆخەڵک میسال و نەزیلە دەهێنێتەوە))وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ).

«و خودا بەهەمو شتێک ئاگادارە» (وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) بۆشی گردنەوەی ئەم میسال و نەزیلەیە پێویستە چەندشت بزانین:

مِشکات بە واتای دەلاقە و تاقچەیەکە لەناو دیواردا سازیان دەکرد و (چرا و لامپا) کەیان لە ناودادەنا بۆئەوەی کە س خۆی لێ نەدا و نەکەوێ و نەشکێ لەهەندێ ماڵدا لە دیوی حەوشەو حەسارە وە شوشەیەکیان لەو جێکای چرای ناو دیوار دەگرت بۆئەوەی تیشکی چراکە دیوی حەوشە و دەرەوەش روناک بکاتەوە و چراکەش باو بۆرانی لێ نەکەوێ و نە شکێ و نە کوژێتەوە.

(مشکاة) بە دیوارە شوشەیەکیش دەڵێن: کە درێژە و چارگۆشە بۆ جێگا چراکە سازدەکراو دەیان کرد بە سەر چراکەدا جالەبەر ئەوە هەڵمی چراکە دەرچێ و نەکوژێتەوە، لەسەروە کونێکیان بۆدە هێشتەوە و دەربیجەشیان بۆ سازدەکرد.

بەکورتی بڵێین: (مشکاة) روپوش یا دەلاقەیەک بو کە بۆچرایان سازدەکرد زیاتر

دەلاقەیان بۆسازدەکرد، تا چراکە هەم لەشکان بپارێزرێ و هەمنورەکەشی کۆبێتەوە و باشتر نور بداتەوە و نا و هۆدەکە روناک بکاتەوە.

(زوجاجە) واتا: (شوشە) و بەبەردی ورشەدار دەڵێن، چونکا شوشەش لەکەرەستەی بەردساز دەکرێ و ورشەدارە (زوجاجەی) پێ دەگوترێ.

لێرەدا بە واتای حوباب و روپۆشە دە بە سەرچرای دا هەڵدەکێشن، تا هەمگڕوشوعلەی چراکە بپارێزرێ و هەم لەخوارەوە بۆ سەرێ میزانی بکا و نور و روناکایی زیاد و رێک و پێک بکا.

(مِصباح) بە واتای (چرایە کە بەپلێتە و رۆن یا نەوت بگرێ و روناکی بدات.

رستەی (يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ) ئیشارەت و ئاماژەکردنە بۆکەرەستەی ئەنێرژی زای گرینگ و شیاو، بۆئەو چرایە، چونکا (رۆنی زەیتون) کە لەدارێکی: پڕ بەر و خودان بەرەکەت دەگیردرێ، یەکێک لەباشترین رۆنە، بۆباش گڕگرتن، ئەویش دارێ، کە هەمو لایەکی ئەودارە بەجۆرێکی بەرانبەر تیشک و تاوی خۆرە تاوی لێبکەوێ. نەلە لای خۆر هەڵاتی باخ و کەناری دیوارێک بێت و نەلە لای خۆرئاوا بێت کە تەنیا لایەکی خۆر و تاوی لێبکەوێ و لەنەتیژەدا میوەی ئەودارە لایەکی بگا و نیوەکەی تریشی نەگا و رۆنەکەیش ناساف و خەوشدار بێ.

بەم شی کردنەوەیە دەگەینە ئەمە کە بۆ کەڵک و ەرگرتن لەنورێ تەواوی ئاوەها چرایەک، بۆگرشەدانەوەی پتر نیازی بە چار شت هەیە:

١- چرا دانێک کە ئەو چرایە لەهەر بابەتێکە وە بپارێزێ. بێئەوەی نور و تیشکی کز بێ وکەم بکا بەڵکو هۆی کۆبە نەی پتری نورە کە پێک بێنێ.

٢- حوباب و روپۆشێکی هەبێ، تا گەڕانی هەوای دەوری گڕ و شوعلەکە رێک بکا بەڵام ئەوەندە ورشەدار و بێگەردبێ، کە نە بێتە هۆی بەرگری ورشەدار بونی نور و تیشکی چراکە.

٣- چرایەک هەبێ کە ناوەندی پەیدا بونی نور و تیشکلە سەری پلێتەکەوەبێ.

٤- کەرەستەی ئەنێرژی زای ساف و بێخەوش و بێ گەرد کە ئەوەندە ئامادەی گڕگرتن بێ، کە بێ ئەوە ئاگری بگاتێ گڕ بگرێ و هەڵایسی.

هەمو ئەمانە لەلایەک، لەراستیدا رواڵەت دەردەکەن و ئاشکرای دەکەن، لەلایەکی تریشەوە موفەسیران و لێکۆڵینەرانی مەزنی ئیسلامی، لەمەداکە ناوەرۆکی ئەمە تەشبیە و وێچوواندنە چی‌یەو بەناو (مُشَبَّه) کێهەنوری خودایی یە، قسە و لێکۆڵینەوەی جیا جیا زۆرە.

هەندی و تویانە مەبەست هەمان نوری رێنوێنی و هیدایەتە کە خواله ناو دڵ و دەرونی خودان بڕوایاندا گیرساند و یەتیێ.

هەندێکیش ئەوەیان بە واتای قورئان گرتووە، کە لەناوناخی دڵی مرۆڤ نور و تیریژە ئەهاوێژێ.

هەندێکیش ئەوەیان بە واتای قورئان گرتووە کە لەناوناخی دڵی مرۆڤ نور و تیریژ ئەها وێژی.

هەندێکیش لایان وایە، ئیشارەتە بۆ رۆحی فەرمانبردن و قەقوا و خۆپاراستن کە هۆی خێر و بەختەوەری‌یەکە لەراستید هەموئەو واتایانەی بۆنوری مەعنەوی لەقورئان و ریوایەتی ئیسلامیداهاتون، لێرەدا بە ناوی تەفسیر و لێکۆڵینەوە ناو براون و رۆحی هەمو ئەوانە لەراستیدا یەک شتە و ئەویش هەمان نوری (هیدایەتە) کە لە قورئان و وەحی و وجودی پێغەمبەران سەرچاوەدەگرێ و بە لگەی تەوحید پاراو دەکرێ، و نەتیژەی ئەوە خۆبەدەسەوەدانە لەراست فەرمانی خوا و تەقوا دا.

دیارە: نوری بڕوا کە لەناو دڵ و دەرونی بروا داران (موئمینان) دا دارای هەمان چارشتەیە، کە لەیەک چرای «تیشک خۆشا» هەیە:

«مصباح» هەمان گڕی بڕوا و ئیمانە، کە لە دڵ و دەرونی خودان بڕوادا دەردەکەوێ و تیریژ و نوری هیدایەت لەوەوە بڵاو دەبێتەوە و پرشینگ دەها وێژێ.

(زجاجە) و حوباب دڵ و دە رونی خودان بڕوایە، کە بروالە گیان و لەشی دا رێک و پیک دەکا.

(میشکاة) سینگی خودان بڕوایە، یا بەواتاییێ تر سەرجە می کە سایەتی و ئاگاداری و زانست و بیر و ئەندێشەی ئەوە، کە بڕوا ئەو بروایە ئەو لەکەندو کۆسپی تۆفی روداوەی رۆژکار دەپارێزێ.

لاوته و عوسارەی ئەوە لە و پەری پاکی و بێخە و شیدایە و بڕوای خودان باوەران لەسۆنگەی ئەوە وەگڕ دەگرێ و لەبەر و بو تەژی دەبێ.

لەراستیدا ئەمە نوری خودایە، هەرئە و نورەیە کە ئاسمان وزەوی روناک کردوە تەوە و لەناخی دلی خودان بڕوایان سەری دەرهیناوە و هەمو هەبون و کیان و لەشی ئەوان روناک و نورانی دەکا.

ئەو بەڵگانەی والە ئە قل و ئاوەزەوە، وەریان گرتووە لەگەڵ نوری وەحی تێکلاو دەبێ و ناوەرۆکی (نورعلی نور) پەیدا دەکا.

هەر لێرە شدا یەکە دڵ و دەرونی بێدار و هۆشیار بەم نورە، هیدایەت دەدرێ و واتای: (يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ) لە بابەت ئەوانەوە پیادە دەکرێ، کە وابو بۆپاراستنی ئەم نـوره خـودایـی یـە: (نـوری هـیدایـەت و بـڕوا) کـۆگـایەکـە لەزانست و ئـاگـاداری و خۆدروستکردن و ئاکاری پیۆیستە کە هەر وەکو میشکات و روپۆش و حوبابێک ئـەم «میصباح» و چرایە دەپارێزێ.

دیارە دڵ و دەرونی ئامادە و شیاو و لێهاتوی ئەوێ کە هەر وەکو زوجاجەبە رنامەی ئەوە تەنزیم و رێک و پێک بکا و یارمەتی دەریشی لەلایەن وەحییەوە ئەوێ کـە هـەروە کوشەجەرەی موبارەکەی زەیتونە وزەو ئە نێرژی پێبدا.

ئەم نوری وەحییە دەبێ لەتێکەڵ بون و ئۆگر بـون بـەشت و مـەکـی ماددی و کەرونشکەکردن بەرەو لای خۆر هەڵات و خۆرئا واکە دەبێتە هۆی سووان و پووان و لێڵ و لێخناو بون، دورە پەرێز دەبێ.

بە جۆرێکی وا پاک و بێ گەردو بێخەوش و خاڵی لەهەر جۆرەگوڵەوە چنین بێ و بەم لاوئەولادا نەشەکێتەوە بێنیاز پەیدا کردن بەم‌و بـەو هـەمو هێزی لەش و لاری مرۆڤ دنەبدا، ناوە رۆکی: «يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَار» لەخۆیدا بەدی بهێنی.

هەر جۆرە راڤە کردن و شی‌کردنەوەی لەخۆوە یاداوەری ناراست و بەکار بردنی چێژە و سەلیقەی شەخسی و بڕوای داسە پێندراو یا شەکانەوە بەم لاو بەولادا مل و مۆکردن بە چەپ یا راستدا و هەر جۆرە بیر و باوەرێکی پوچەڵ و بێ‌کاکڵە کە بەر و

بوی ئەم شەجەرە: (دارە) موبارەک و پیرۆزە لەکەدار بکاگڕ و نوری ئەم چرایە کەمدەکا، یا هۆی کوژانەوەی بەدەسی خۆی پێک دێنی.

ئەمەیە، وێنەیەک کەخوا لەم ئایەتەدا بۆنوری خۆی دەهێنێتەوە دیارە خوا بەسەر هەمو شتێکا زانا و ئاگادارە.

بەڵام ئەوەکە (مشکوة) بە دڵ و دەرونی پێغەمبەری مەزنی ئیسلام (مصباح) بەنوری زانست (زجاجە) بە دڵ و دەرونی پیاوی خودا (شەجەرەی موبارەکە(بە حەزرەتی ئیبراهیم و (لا شرقیە و لا غربیە) بە نەفی بەرە وکشان بۆ لای فەلەوجو لەکە واتا کراوە لەراستیدا دیمەنێکی ترلەو نور و بروایەنیشان دراوە، ئیتر وەنەبی قسە و لێکۆلینەوە هەر لە مەداکورت کرابێتەوە و داکوژابێ.

ئێستا دەبێ بزانین ئەم چرا پڕنورە لەکوێ دایە؟ و جێگاکەی چلۆنە؟ تا ئەوەی والەم بابەتەوە پێویستە بە دیاری کردنی جێگاکەی باشتر روناک بێتەوە.

جا هەر لەبەر ئەمەیەلە ئایەتی دوای ئەمە خوا فەرمویەتی: «ئەم میشکاتەلە ماڵانێک دایە کە خوائیجازەی داوە، کە دیوارە کانیان بەرز و بڵیند بکەنەوە (تالەتالان و بروی چەتەو جەردە و رێگر بپارێزرێن) (فِی بُیُوتٍ اَذِنَ اللّٰهُ اَنْ تُرْفَعْ). ماڵانێک کە ناوی خودا لەناو یاندا ببرێ و بخوێندرێ و قسە و باس تەنیا یادی خوا و قورئان و پێغەمبەر و وەحی بێ.)

زۆر بەی زانایان و تەفسیر نوسانی قورئان پێوەندی ئەم ئایەتەیان بە ئایەتی بە روزانیوە و باری ئایەتەکەیان بەم جۆرەداناوە: (هَذه الْمِشْكوٰةُ فِی بُیُوتٍ ... یٰا هَذاالْمِصْبٰاحُ فِی بُیُوتٍ ... هٰذِهِ شَّجَرَةُالْمُبٰارَكَةِ فِی بُیُوتٍ ... نوُر اللّٰه فِی بُیُوتٍ) زانایان و گیان ناسان و تویانە: لەم دارە پڕ بەرەکەتە کەناوی زەیتونە رۆنێک بە دەس دێ کە سودمەندترین و پڕبایەخترینی رۆنە و نەخشێکی زۆر گرینگی لەساغ و سلامەت راگرتنی گیان و لەش و لاردا هەیە (ئیبنی عەباس) فەرموویەتی: ئەم داری زەیتونە کە هەموی بایەخدارە و سودمەندە، تەنانەت خوڵە مێشە کە یشی قازانجی هەیە یەکەم دارە کە دوای تۆفی حەزرەتی نوح رووا وە و پێغەمبەران لەبەر خوا پاراونەتەوە تا بەرەکەتی هەبێ.

ئەگەر پرسیار بکرێ مەبەست لەم (ماڵانە= فی بیوت) چییە؟ کەهە ربەرە بەیان

وئێوارانێک یادی خواله ناوئەوانا دەکرێ: (تەسبیحی خودایان تێدا دەکرێ))**يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ)** غدو له سەروەزنی (عُلُوٌّ)ە، بە واتای: بەرەبەیان و سەرەتای رۆژە لەقورئانا لەراست (آصال) دانراوە، کەچی (غداة) لەراست (عَشِيّ) دایە.

(آصال) جەمی أُصُلْ لە سە وەزنی: (رُسُلَ کە ئەمیش جەمی (اصیل) بە واتای (عەسر)ە بە لام بۆ چی (غدو) تاک و (آصال) بە جەم وکۆ هاتووە **ئیمام فەخری رازی** خودای لێ رازی بێ نوسیویەتی: (غدو) باری مەسدەری هەیە و مەسدەر هەرگیز جەم ناکرێتەوە.

مەردانێک کە نە بازرگانی کردن ئەوانەلە یادکردنی خوا و نوێژ کردن و زەکات دان‌دەگێریتەوە نە کرین‌و فرۆتن (**رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَوٰةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ**).

ئەوانە لەرۆژیک ئەترسن کە دڵ و دەرون و چاولەو رۆژەدا دەگۆڕێن‌و، وەکو شەپلەلیانی دابێ و ایان لێدێ (يَخَافُونَ يوماً تَتَقَلَّبُ فِيهِ القلوبُ والابصار).

ئەم تایبەتیانە نیشان دەداکە ئەم مالأنە هەرئەوا نەن وا بەفەرمانی خودا ساز دراون و یادی خوای مەزنیان تێدا دەکرێ و قسە و باسی خودا و قورئان و فەرمانەکانی ئیسلامی‌یان تێدا بلاو دەکرێتەوە وەکو مزگەوت و خانەقا و ماڵە پیا و چاکان و پیرانی دەستگیر.

بەڵێ: هەر شوێنێک کە بە فەرمانی خوا سازدرابێ و ناوی خودا لەویدا ببرێ، و هەربەرە بەیان وە ئیوارانێک مرۆڤ گەلێکی خودان بڕوا، کە ژیانی ماددی و ئەنبۆژەنی ئەوان لەیادی، خوا دورەوەنەخا و شەی پاک و خاوین بونی خوا بەدڵ و دەرون و زوان دوپاتە بکەنەوە. ئاوەها خانو بەرە و مالأنێک ناوەندی (میشکاتی نوری ئیلاهی و بروا و هیدایەت و ڕێنوێنی یە).

لەراستیدا ئەم جۆرە چەن تایبە تییەکیان بۆهەیە:

١- بەپێی فەرمانی خوا سازدرابێ.

٢- پایە و دیوارەکانی بە جۆرێکی وا بلێندوپتە و بێ‌کەلەتا لأن و برۆی چەتەو جەردە و دزبپارێزرێن.

٣- ناوەندی یادی خوابن.

٤- مروڤ گەلێک لەو ماڵانە پارێزگاری بکەن، کە لەبەرە بەیان و ئێوارانداا خەریکی یادی خوابن مالٌ و منالٌی ئەم جیهانە فریویان نەدا و لەیادی خوادورەوەیان نەخائەم مالٌانەبەم جۆرە تایبەتیانە سەرچاوە و بناوانی هیدایەت و بروان.

سەرنج راکێشە! لەم ئایەتە داهەم (تجارة) و هەم (بیع) هاتووە بەلٌکولە بەرئەمەبێ (تجارة) بۆکاروبازرگانی کردنی بەردەوام بێێ بەلام (بیع) تەنیا بۆجار جارێک کرین و فرۆتن بێ.

ئەشی بزانین خوانەیفەرمووە ئەوانە پیاوانێکن بەرە ولای (بازرگانی و کرین و فرۆتن) ناچن بە لٌکو گوتویەتی: (بازرگانی و کرین و فروتن) ئەوانە لەیادی خوا و لەنوێژ کردن و زەکات داندو رەوە ناخا و لەبیریانەوە نابا. ئەوانە هەمیشە لەرۆژی (مەعاد= رۆژی پەسلان) و رۆژی دادگایی کردن لەلایەن خوداوەدەترسن.

سەرنج بدەرستەی (یخافون) لەبەر ئەوەی (فِعْلِ مُضارِعَ)ە لە سەر بەر دەوام بوونی ترسی ئەوانە لەرۆژی مەعاد دەلالەت دەکا خوف و ترسێک کە ئەوان بۆئەنجامدانی بەر پرسیار بون و ئەرک و ئەسپاردەی خۆیان رادەکێشی. بە واتایی‌تر یادکردنی خوا بۆئەم جۆرە کەسانەلە هەمو شتێک گرینگتربێ.

هەندێ لەزانایانی قورئان لایان و ایە (نورعلی نور) ئیشارە یەبۆ پێغەمبەران کە یەک بە دوای یەکدا هاتون و هەمو لەبەرە باوا نێکیش بون.

ئیمام فەخریرازی: نوسیویەتی: مەبەست تیشک و گرشەی نور و کەلٌەکەی تیرێژ و بلٌێسە بلٌێسی نورە کە تیشک و تیرێژ بەسەر یەکدا دەها وێژێ هە وەکو لەبابەت خودان برٌواوە: (خودان برٌوا لەناوچارخالٌدایە: -١ ئەگەر لەخواوە شتێکی دەس کەوێ سوکری خوادەکا ٢- ئەگەر توشی توشی بێ تابشت دەهێنێ و خورا دەگرێ ٣- ئەگەرداوەری بکادادگەری ئەنوێنێ ٤-ئەگەر قسە بکا راست دەبێژێ ئەم جورە خودان بروایەلە نێو حەشیمەتی نائاگاداری بەرەی مرۆڤدا وەکو مرۆڤێکی زیندوە لەناومردواندا ئەم خودان بروایە لەنێوان پێنج نوردالە بزوتنەوە دایە.

قسەی نورە کردەوەی نورە ئەوجێکایەی بوی دەچێ نورە ئەوجێگایەی

Dr.Saleh Ebrahimi

لیٚ دەروا و دەردەچیٚ نور.

دەش گونجیٚ نوری یەکەم ئیشارە بیٚ بۆ نوری هیدایەتی خودا لەرێگای وەحی یەوە، نوری دوەمیش مەبەست نوری هیدایەتی خوابیٚ لەرێگای ئەقلەوە یا نوری یەکەم نوری هیدایەتی تەشریعی بیٚ و نوری دوەم نوری هیدایەتی تەکوینی بیٚ کە وابیٚ نورێکە لەسەر نورێتر، نور و تیشک لەسەرنور وتیشکە. **اللّٰهُ نُورُ السَّمٰواتِ وَ الأرْضِ** واتا: خواهادیٚ گشت ئەوکە سانەیە والە ئاسمان و زەوی دان کە بە نوری خوائە ڕۆنە سەر رێگای خوایی هەندیٚ ترکوتویانە خوا مودەبیری ئاسمانگەل و زەوییە.

(یوقد) بە (ی) و تەخفیف (ق) واتا: روناک دەبیٚ بە لاٚمبە (تیٚ) و تە شدیدی (ق) کە (توق) بخوێند رێتەوە واتا: روناک دەکا دیارە مەسەلی ئیخلاسی موئمین وەکو دارێکی سەوزی نەرم وایە وەکو دارە هەنار کە سەوزە و هیچ کاتیٚ تاوی خوڕ لیٚی نادا موئمینیش هەروایە خۆی دەپارێزیٚ و خوی بە چار خەسلەت دەڕازێنێتەوە: ١ـ بیدرێتیٚ شوکر دەکا ٢ـ ئەگەر توشی توشی بیٚتابشت دەهێنیٚ ٣ـ ئەگەر فەرمان بدا دادگەری دەکا ٤ـ ئەگەر قسەبکا راست و بیٚ درۆ قسەدەکا (فلو لم تمسسه نار نور علی نور) تەبەری لە ج ١٨ـ لاپەڕەی ١٠٧ دەڵیٚ: کە لام و قسەی بڕوادار نورە موئمین زانینی نورە هاتنی نورە رۆینی نورە. رێگاشی هەر نورە. بە واتاییتر مەسەلی هیدایەتی خوا لە دڵ و دەرونی موئمیندا وەکو رۆنێکی سافە کە بەر لەوەی ئاگری بگاتیٚ گڕدەگریٚ، جائەگەر ئاوری بگاتیٚ روناکی لە سەر روناکی کە لّە کە دەبەستیٚ و هەر تیشک و تیرێژ دەهاوێژیٚ، هەر ورشە و گرشە گرشی دیٚ دڵ و دەرونی موئمینیش هەروایە بە پیٚی هیدایەتی خوا ئەجو لێتەوە بەر لەوەی زانینی بگاتیٚ جائەگەر زانینی بگاتیٚ هیدایەت لە سەر هیدایەتی دەگاتیٚ و لە هیدایەتی خوا تە سە ل دەبیٚ.

هەندیٚ دە بیژن کاتیٚ: «یـە ەـود» بە پێغەمبەر یان و ت:نوری خوا چلۆن لە عاسمانەوە دێتە خواریٚ خوائەم میسالەی بۆ نوری خۆیهینایەوە (**مِنْ شَجَرَةٍ مبارکة زیتونة لاشرقية**) هەندیٚ دەبیژن: ئەوە دارێکە لە ناوە راستی دەشتایە نە سیبەر و کەرەنسییٚ خوڕ هەڵاتی لیٚدەکەویٚ نە نیسییٚ خوڕ ئاوا، جالە بەر ئەمە رۆنی ئەوەسافترین رۆنە،وەها بریقەدار و بێخەوشەکە ئەگەر ئاگریشی نەگاتیٚ هێمان روناکی و

بریقە دەدا.

هەنەیٚ ترلایان وایە: ئەوە دارێکە، کە لە ناوەراستی دارێترانیە کە بەری هەتاو و خۆری لەکاتی خۆر هەلآت و خۆر ئاوادالیٚ بگرن هەندیٚ دەلّێن: ئەوە دارەزە یتونی شامە، کە لە خۆر هەلآتی ناوە راست دایە: نە لە خۆرهەلآت و نەلەخۆر ئاوای زەوی دایە. هەندیٚ دەلێن: ئەوەداری بە هەشتە و لە جنسی داری ئەم ئاخەنیە. (نورعلی نور) ئیمان و کردەوەی مومینە، هەندیٚ دەلێن: ئاگرە لە سەر رۆن واتا: روناکی ئاگرە لە سەر روناکی رۆن، هەنەیٚ دەلّێن: دەلیل و بە یانی قورئانە، بە رلە نازلّ بون و دوای هاتنی. هەندێتر دەلّێن قورئان برێکی بە برێتری روناک دەبێتەوە و دەزانریٚ (یکاد زیتها یضئ) واتا نێزیکە مەحاسنی حەزرەتی محەمەد «د.خ» لەوەی وەحی بۆبیٚ، بۆخەلّک ئاشکرابیٚ هەندیٚ دەلّێن: حەزرەتی محەمەدنە بیٚیە ولە نەسلی نەبیٚیە: هەندیٚ دەلّین: ئەو دارە داری تەقوا و داری ئیمانە کە ریشە کەی نبوەتە و شاخ و لق و پوپ و بەرگە کانیشی قورئان و حەدیسە و در گاوانە کانیشی جبرائیل و میکائیلە.

دەشیٚ بزانین هەندیٚ لە حوکەمای جیهانی ئیسلام لەم ئایەتە کە لّکیان وەرکرتووە و پلە و پایەی ئەقلیٚ ئینسان یانپیٚ بەراورد و بارتەقا کردووە ئێمە لەبەر درێژ دادری، لێرە قسەمان لیٚ نە کردوە **(يَهدِي اللهُ لِنُورِهِ مِنْ يشاء)** واتا: خوا مۆمین تەوفیق دەدا بۆئەوەی قورئان کە نوری خوایە تەواوی بخوێنێتەوە و تەواوی بکا. هەندیٚ لە موفە سیران بۆئەم تەمسیلە تە عیبراتێکی فەلسەفی یان باس کردوە بروانە: (بیضاوی: ۴ ۴/ ۴۰۰) و دەلّێن: نوری مومین دیاردە و ئا ماژە کردنە بۆ (۵) هێزە دەراکە کەی ئەو، کەمەعاش و مەعاد پێوەندییان بەو ۵ هێزەوە هەیە و ئەو ۵ هێزە برێتین: لەحەساسە، کە شتی حیسّی هەست دەکا و هەستی خەیالییە، کە راگری وینە گەلی مەحسوسات و قوەی ئاقیلەیە، کە مودریکی حەقایقی گشتی یە. و قوەی موفەکیرەیە، کە مەعقولات تەئلیف و تەرکیب دەکا تا نەتیژەی زانستی لیٚ بەدی دیٚ، یە کێکی تر قودسییەیە، کە وەحی و غەیب و ئەسراری مەلەکوتی لیٚ دەر دەکەویٚ، لەم ۵ هێزە مە عقولاتی ئینسانی تەرکیب و تەئلیف دەبیٚ و زانستی مرۆف پێک دیٚ قوەی قودسییەی ئیلاهیش کە لەپلەی دوایی دایە، تایبەتی پێغەمبەران و ئەولیایە- لێرەوە، کە لە قورئاندا هاتوە **(وَلكِنْ جَعَلْنٰاهُ نُوراً نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشاءُ**

مِنْ عِبادِنا) سورەی شورا - ٥٢/٤٢ لە سەر ئەم بنەرەتەیەکە ٥ شت لەم تە مسیلە دا هاتووە: کە بڕیتین لە: (میشکات زجاجة، مصباح، شجرە و زیت) کە هەر یەکە، لە و پێنجانە ئاماژە کردنێکە بۆ یەکێک لەو ٥ حەواسە: **قوەی حەساسە، بە میشکات نا و براوە،** جێگای چرا دانە و روی لە شتانی زاهیر و ئەوانە روناک دەکاتەوە، تا هێزەکانی تر ئەوانە دەرک بکەن.

قوەی خەیالییەش بە (زجاجە) ناوە براوە تا سووەری مودریکات لە هەر لایەکەوە دەرک، بکاو ئەوانەش بە ئەنواری عەقلییە روناک بکاتەوە، **قوەی ئاقیلەش بە** (مصباح) ناو براوە کە ئید راکاتی کوللی و مەعارفی ئیلاهی لە ناو دل و دەرونا رون هەل بکا.

قوەی موتەفەکیرەیش بە (شەجەرەی موبارەکە) ناو براوە چونکائەگەر لە واحیق و ئەعرازی جسمانی خالّی ببی‌نە شەرقی و نەغەربی دەبێ و لە نێوان سووەری مەعانی موەسەریفەی دایە و لەهەردوکان کە لّک وەردەگری. **قوەی قودسییەی ئیلاهیش بە (زیت) ناو براوە** کە لە بەر بریقە بریق و بێگەردی، بی‌ئەوەی ئاگری فێر کردن و بیر کردنەوەی پیی بگا، لە خۆوە نور ئەفشانی دەکا و دەس دەکابە نوردانەوە و تیریژهاویشتن، هەروا دەڵێن: **کەئەم ئایەتە تە مسیلێکە لە قووەی عاقیلە لەسەر پلە و پایەکانی وجودی خۆیدا،** کاتێ بەزانستی زەروری بنەخشێ و هەستی پاژە و جوزئی بۆدەس بدا وەکو ئاوێنەی لێ دێ کە وامە بەستی نەوزەری تێدا دیاری دەدا، سائەگەر پلە و پایەی زانست ئەوی بۆ لای تێفکرین، را بەری کرد و وزەی ئیستینبات و بەدی هێنەری لەوا هاتە دی دەبێتە شەجەرەی موبارەکە و ئەگەر ئەم گەوهەرە بە حەدس و گومان بە دەس بێ وەکو (رۆن و زەیتی) لێ دێ، بە لاّم ئەگەر نوری زانست لە سۆنگەی قووەی قودسییەی ئیلاهی بە دەس بێ، ئەو نەوت و رۆنە لە خۆوە بێئەوەی ئاگری بگاتێ گردەگرێ و نورئە فشانی دەکا. هەر چەندە پەری و فریشتەی وەحی و ئیلهامیش پیێ نەگا، هێمان لەنورانی بونی وی کەم نابێتەوە، کاتێ قووەی عاقیلەش بە جورێکی والە تەک گەوهەری زانستا جوت و تێکە لاّو بێ وەک چرا بە رۆن و (نەوت) ئاگروگر ئەگرێ و روناک دەبێتەوە ونوری ئەمیان بە سەر نوری ئەوی تریاناگر داوێ و نور بلاّو دەکاتەوە، نور

Dr.Saleh Ebrahimi

به سەر نوردا کە لە کە دەکات، تیریژ لە تیریژ دەدا و نور بە گرشە گرش بە سەر یەکا دەکەوێ بوعەلی سینا، لە بە راوەی ئیشارات دا (شەرحی ئیشارات ج ۱ پەرەی ۱۵۳ چاپی میسر) **لە سەر مەشرە بی حوکەما ئەم ئایەتەی هێناوە تەوە و فەر موویەتی:** میشکات ئاماژەیە بۆئەقڵی هەیو لایی، زوجاجە ئەقڵی بیلمە لەکە و شەجەرەی زەیتونە قووەی موتەفەکیرەیە، زەیت قوەی حەدس و گومانە (**یکاد زیتها یُضِیُٔ وَ لَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نارٌ**) قووەی قودسییەی ئیلاهیـیە (و نور علی نور) ئیشارەتە بۆئەقڵی موستەفاد: والمصباح) ئەقڵی بالفیعلە، ناریش ئەقڵی فەعالە.

خـواجـە نـەسیری تـو سیش قسـەکـەی بوعەلی‌سینای لەبەیانی ئەم ئایەتە داهێناوەتەوەو ئەڵێ: (ئیشارات و تەنبیهات ج ۱ پەرەی۱۵۲ چاپی ۱۳۲۵ هـ) **بوعەلی سینا فەر مویەتی: پلە و پایەی قووای نەفسی بەم جۆرە تەفسیر کردوە و گـوتویەتی: میشکات یانی: ئەقڵی هەیولایی، زوجاجە ئەقڵی بیلمەلەکە؛ شەجەرەش زەیتونە، یانی: موتەفەکیرە، زەیت:** هێز و وزەی حەدس و گومانە (یکاد زیتها یُضِیُٔ ولو لم **تمسسە نار) قووەی قودسییەی ئیلاهی یـە، و (نـور عـلی نـور) دیـاردەیە بـۆئەقڵی موستەفاد، والمصباح** ئەقلی بالفیعلە، والـناریش ئـەقڵی فەعـالە. ئـەم ئـایەتە لە راستیدا **وەلامە** بۆئەوانەی‌وا ئەم ئایەتە دەکەنە **بەڵکە بۆ جسمانیەتی حەق تەعالیٰ** هەر وەکو «قاضی عبدالجباری» موعتەزیلی لە (**تنزیة القرآن عـن المطـاعن**) دالە پـەرەی ۲۵۲ فەرمو یەتی... **و انما وصف الله نفسه بذلک مبالغة من حَيْثُ اَنَّ کل الانوار من قبله کما یوصف بانه رجاء و غیاث‌الی ماشاء کل ذالک. قال تعالی:** (**من لم یجعل الله له نورا فما له من نور**) دەشێ بزانین یەکێک لە ئیستیعارات و مەجـاز گـەلی لە تیفـەی خۆشیک کە لە قورئانا زورە، واژەی نورە، کەلە واتای هیدایەت وگەیشتن بە حەقیقەت بە کار براوە، نور لە ۴۴ ئایەتا هاتووە (معجم الفهرس للقرآن پەرەی ۷۲۵ وەکو ئەم ئایەتانە:

۱ـ قدجاء کم من الله نور و کتاب مبین (۱۵/۵)

۲ـ یریدون لیطفئوا نورالله بافواههم و الله متم نـوره و لو کـره الکـافرون (۸/۶۱).

۳ـ افمن شرح الله صدره للاسلام فهو علی نو ر من ربه (۲۲/۳۹).

۴ـ و من لم يجعل الله نوراً فما له من نو ر (۴۰/۲۴)

۵ـ نورهم يَسْعىٰ بين ايديهم ... (۸/۶۶)

خاوەنی (تەفسیر الجواهیر) ناودار بە تەنتاوی ج ۱۲ لاپەڕەی ۲۳. دوای لێکۆڵینەوە یەک دەنوسێ: ۱ـ هەندێ ئەم تە مسیلەیان بە نوری محەمەدزانیوە و تویانە: کە میشکات سینگی ئەوە و «زوجاجه» دڵ یەتی و (مصباح) **نبووەتیەتی و شەجەرەی موبارەکەش داری هیدایەتی پێغەمبەری مەزنی ئیسلامە (و لولم تمسسه)** ئاماژە و ئیشارە بەوە، کە قسە بکایا نەکا فەرمانی ئەو رونە و زەیتی وی نور ئەفشانە.

۲ـ هەندێتر لە بابەت حەزرەتی ئیبراهیم خەلیلو لاْیەوەی ئەزانن و ئەبێژن: کە شەجەرەی موبارەکە **دیاردەیە بۆ حەزرەتی ئیبراهیم کە نە یەهودی بووە و نە نەسرانی و (نورعلی نور)** ئیشارەتە بە فرەبونی نوری محەممەد پێغەمبەری مەزنی ئیسلام بە سەر نوری حەزرەتی ئیبراهیمدا.

۳ـ هەندێ لایان وایە واتاکەی عامە و هەر مرۆڤێکی مۆمین دەگرێتەوە و دەڵێن: کە میشکات نەفسی مۆمینە؛ زوجاجەش دڵێتی و میسباح بڕوایەتی و شەجەرەش داری ئیخلاس یەتی.

۴ـ حوکەما و تویانە: ئەم تەمسیلە ئیشارە بە قووای پەنجەی دە راکە یە، کە بریتیز لە: **حەساسە، خەیاڵ، فیکر، ئاوەز و نەفسی قودسییەی ئیلاهی.**

۶ـ ئیبنی عەبباس فەر موویەتی (هَذا نورالله و هُداهُ فِي قلبِ المؤمنِ كما يَكادُ زيتُ المصباحِ يضئُ قبلَ آنْ تَمَسَّهُ النارُ، فاذا مَسَّهُ الناسُ از دادضوءً على ضوئِهِ كذالك قلبُ المؤمن يَعْلَمُ بالهُدٰى قبلَ آنْ ياتيَهُ العِلمُ فاذا جائه العِلمُ اِزداد هُدىً على هدىً و نورا على نورٍ) خاوەنی (تفسیر الجواهیر) لەج ۱۲ لاپەڕەی ۲۵ دادەنووسێ: حیکمەت لەنازڵ بونی ئەم‌ئایەتە دوای ئایاتی (عِتق و نِکاح و قذف) ئەمەیە: کە موسڵمانان ئاگادار بن تا بە خەریک بون بەئەحکامی شەرع و ئە نجام دانی کار و باری کۆمەڵایەتی و دینییەوە، لەبیر کردنەوە لەعەجباتی خلیقەت غافڵ نەبن و عیلمی فیقە ئەوان لە عیلمی کائنات نەگێڕێتەوەو لە لاپەڕەی ۴۹ شدادە بێژێ: لەتەواوی، ئەدیان و عەقایید و میلەل و نیحەل داهەمو کەسێک خوای نور بە جۆرێک دەپەرستن، چونکا ئینسان بە فیترەتی خۆی

ئەویندارى نورە، نور بنچینەی ژیانە، ساوێچوواندنی خوا بە نور وێچواندنێکە بە فیترەتی مرۆڤ نێزیکە.

لێکۆڵەرانی ئوروپاییش توێژانەوەیان لەسەر ئایەتەوە ئەنجام داوە (بلاشهر، وەرگێڕانی قورئان بە نەقڵ لەکلێرمۆن گانو، ج ٣ لاپەڕەی ١٠١٢ ،) Cermontcanneau ویستویانە وێنەیێ لەپەراوە عاسمانییە کانی ترا پەیا بکەن و دیاردەیان بۆپەراوەی عەهدی عەتیق کردوەکە نوسراوە: (و بە منی وت: چدەبینی؟ وتم: روانیم وائێستا شەم دانێک کە هەموی لە تەلایە و رۆ ندانیشی بە سەرە وەیە و حەوت چرای لە سەرە و هەر چرا یەکیش حەوت لولەی هەیە و لە کەناریشی دو داری زەیتون هەیە کە یەکیان بە لای راستی رۆندانە کە وئەوی تریشان بە لای چە پیەوەیەتی.)

یەکیٚ تر کۆشاوە کە لەم مەسەلە قورئانەدا لە روانگای قەندیلی راهیبان دالە تێئۆری مەسیحیدا شتێک بدۆزێتەوە (ریچارد بیل Richardbell ئینگلیسی لاپەرەی ١٣٦ هەر ئەو پەڕاوەیە، بە ئیشارەت بە میسباح راهیبانی نەسارا کە لە بیاوانا، لەدور روناکی دەدا، ئەمەی لەدیوانی ئیمرو لقەیسی هاوردوە. يُضِئُ سَنَاهُ أَوْ مصابيحُ راهب، امالَ السليط بالذبالِ المُفَتَّلِ دیوانی ئیمرو لقەیس لاپەرەی ٦٦ چاپی لیدن. هەمو ئەزانین ئەم شاعیرە ناوی ئیبنی حەجەری ئیبنی عومەرولکەندی یەوئەهلی نەجدە و شاعیری عەسری جاهلیە و ١٣٠ ساڵ بەر لە هیجرەت ژیاوە و رایگەیاندوە کەئەم تەمسیلە کە نیسەکانی رۆمی شەرقی کە لە رۆژگاری بیعسەتی رەسولە لە دەشتەکانی شاما زۆر بون دێنێتەوە یاد بە لام ئەم جۆرە لێکۆڵینەوانەی زانایانی موسسەی بلاشێری پایە و مایەیەکی وای نیە، دڵ خۆشکەربیٚ.

یەکێک لەمە لا کەورەکانی کوردیش بەناوی (مەلا عەبدولکەریم ناودار بە شیرازی) باپیرە گەورەی: (شە پۆل) لە راڤە کردنی ئەم ئایەتە نوسیویەتی: (الله نورالسموات و الارض) واتا: خوای بەرزو بێچون روناک کەرەوەی ئاسمانە بەخۆر و مانگ و ئەستێرە و رازێنەری زەویە، بەدار و گوڵ و ئاوروانگا و جۆگە و شەتاو. هەروا کوتویانە: رازێنەری ئاسمانە، بەپەری و سرۆش بە ناردنی پێغەمبەران رێ ئیشاندەری ئەهلی زەوی و ئاسمانە بە نوری خۆی .. نوری خودا وەحییە و پەیامیەتی (مثل نوره کمشکوة فیها

Dr.Saleh Ebrahimi

مەبەستیش بەو تاقەقیندیلە، کە پلیتەیان تێ خستبێ وهەڵیان گرتبێ و روشنیان کردبێ، بەڵێ مەسەلی قورئان وەکو چرایەکە و تاقی ویقیندیل یەتی و ئەو خوێنە رەشەوا، لەدەرونی جەرگدایە وەکو ئەوگرەیە، وا بەسەر پلیتەی چراوەیە.

گەلۆ، چرا کە پێغەمبەرە، کە لەدار و ریشەی ئیبراهیمە **ئەبو بەکر عەتیقی سوراوایی** لەتەفسیری تاهیریدا داستانێکی نێزیک بەوقسانەی نوسیوە و دەڵی کە بولئەحباریش و تویە تی: حەزرەتی محەمەدمیشکاتە و زوجاجە و.میسباحیش دورو نوری نبووەتن، خوانوری ئیمان و بڕواله ناودڵێکادائەنێ کە روناک و بەڕاق بێ، سۆفییەکان: **سەهلی کوڕی عەبدولای**، توستەری (شوشتەری) کە لەساڵی ۲۰۰ لەدایک بووە و لەساڵی ○ دا مردووە لە (تفسیرالقرانِ) خۆیدا بەنەقل لەحەسەنی بەسری دەڵێ: (مثل نوره) دڵی عارف و زیبای تەوحیدە، چونکا دڵی پێغەمبەران لەوە روناکترە کەبشێ بەم جۆرە نورانەی و یچوێنین، هەرواگوتویەتی: نوری قورئان وەکو چرادانێکە کە چراکەی مەعریفەتە و پلێتە کەشی فەرایزە و رۆنەکەشی ئیخلاسە و روناکی یەکەشی و یساله، دیارە هەرچی لەئیخلاس زیادکرێ نوری چراکە زێدەتر دەبێ و هەرچی لەفەرایزیش چاکترئەنجام بدرێ‌رەنگ و بریقەی زیاتر دەبێ.

(**عەبدورەحمانی سوللەمی**) نوسیویەتی: دڵ و دەرونی عارف وەکو ئاسمانە، هەر وەکوئاسمان بە دوانزە بورجی ئاسمانی راوە ستاوە و نەزمی جیهان راگیر اوە هەرواش تا دوانزە خەسلەت لەدڵی عارفدا پایەدارە، نەفسی ئەو بە نوری عافییەت نورانی‌یە.

روزبەهان بەقلی: نوری خواجێگای دڵە و دڵ عەرشی خوایە. قلب المؤمن عرش الرحمن، غاية الامكان فی‌درایة المكان نوسراوی **قدوة المحققين و خواناسان: مەحمود بن خواداد ـ ی شنۆیی** کەلە سەتەی ۶ و ۷ی مانگیدا ژیاوە یا مەجموعەی ئاساری فارسی لاپەرەی ۲۶ چاپی ۱۳۶۸ هەتاوی.

خواجەعەبدولاهی ئەنساریش نوسیویەتی: نور هەندێکیان زاهرن و هەندێکیشیان باتینن، بۆنوری زاهری خوا فەرمویەتی: (**جعلنا سراجا وهاجا**) بۆ نوری باتینیش فەرمویەتی: (**فمن شرح‌الله فهو علی نور من ربه**) نوری زاهیر نوری مانگ و

ڕۆژە، نوری باتینیش نوری تەوحیدوماریفەت، نوری **مانگ و ڕۆژ ئەگەر چی جوان و** خوشیکن بە لام ڕۆژێک بە کوسوف و خوسوف دەگیر درێن بە لام ڕۆژی **ماریفەت** ماریفەت و نوری تەوحید کەلەریشە و ناخی دڵ دەدا و ئەروێ، هەرگیز کوسوف و **خوسوف** بۆنیە و تاریکدا نایێ خۆر هەلاتێک، بێ غوروب، کەشفێکە بێ کوسوف و ئیشراقێکە، لەپلەی ئەوین و ئیشتیاقدا(**ان شمس النهار تغرب اللیل و شمس القلوب لیست تغیب**) حوسەینی کوری مەنسوری هەلاج شەهید ۳۰۹ی مانگی دەبێژێ: لەکاسەی سەرانوری وەحی هەیە و لەنێوان دوچاودانوری موناجات و لەگوێچگەدانوری یەقین و لەزوانا نوری بەیان و لەسینگا نوری ئیمان و لە تەبیعەت و خۆکردا نوری تەسبیح: (سەبحە) هەر کاتێ یەکێک لە و نورانە گڕبگرێ بەسەر ئەوانی تردا زاڵ دەبێ؟

(محێدینی عەرەبی) لەتەفسیر ەکەی خۆیدا دەنوسێ **(اللە نورالسموات والارض)** واتا: نوێنگە ی ئاسمان ڕۆحەو هی زەوییش لەشە، نوریش: بونەوەر و وجودی موتڵەقە، کەگشت بونەوەرانی، جیهان لەسۆینگەی ئەوەوە بونەتە بونەوەر وهاتو نەتە وجود (مَثَل نورە) واتا: سیسفەتی وجودی حەق و زوهوری ئەوە **(کمثل مشکوة فیها مصباح)** ئیشارەتە بۆتاریک و نوتەکی لەشیو نورانی بونی وی بە نوری ڕۆح و گیان. زوجاجەش ئیشارەیە، بە دڵ و دەرونی نورانی عارف و خواناس کە بەنوری ئیشراق وەکو چرا بەگڕروناک بۆتەوە، کەوکەبی دوڕی دڵی عارف و درە و شینە وەی ئەوە، شەجەرەی موبارەکەش: نەفسی قودسییەی پاک و چاکە، کە روناکە. مەولەوی دەبێژێ: (بە رگی ۴ مەثنەوی پەڕەی ۴۲۵ - لە بابەت لاشرقیە و لا غربیە):

قابل تغییر اوصافتن است	روح باقی آفتاب روشن است
اوست بی‌تغییر لا شرقیه	نی ز تبدیل که لا غربیه

و سەبارەت بە واتای (نور علی نور) یش دەڵێ:

نور حسی رو که نورش راکب است	حسرا آن نور نیکو صاحب است
نور حسی میکشد سوی سرا	نور حقش می‌برد سوی علا
نور حسرا نور حق تزیین بود	معنی (نور عَلَیٰ نور) این بُود

اللە نورالسموات والارض: دە توانین بێژین مرۆڤ بە هۆش بێ و دڵی لای خوابێ

Dr.Saleh Ebrahimi

دەبێتە میشکات کە لەودا شوشەیەک هەیە کەلە و شوشەدا چرایەک هەیەکە نوری خوایەو دڵ دوای کرانەوە وەکو ئەستێرەی دوڕی لێ دێ و رون دەبێتەوە، لەنوری داری مدفەرک و موبارەکەی، پرسود بونی رۆحانێتی یادو زیکر خوابە.کە نەلە خوڕ هەلاتەوە یەو نەلەخۆراوایە. بە ڵکو لەرێگای دڵ و دەرون کە نە خوڕ هەڵاتی یە و نە خۆراوایی یە ئاشکرادەبێ (و لولم تمسسه نار) واتا: ئەگەر دڵ لەیادی خوا غافڵ نەبێ کە بە پێی: (وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِالرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطٰاناً فَهُوَ لَهُ قَرِينْ) سورەی ٤٣ (زوخروف) ئایەی ٣٦ دبێتە هۆی نێزیک بونەوەی شەیتان کە لە ئاگرە (نور علی نور) لە نور و تیشکی ئەو زیادە دەبێ تاهەموی دەبێتەنورو تیریژ و خوڕ،روناکایی، بە واتایێ تر ئەورۆنە هەمیشە نوردەها وێژەیێ: ئەگەر چی ئاگریشی: نەگاتێ: کە ئاور هۆی نور و روناکایی یە: واتا: لەدڵ و هەناو پەیتا پەی تاگری نور و تیشک هەڵدەستێ و نور دەداتەوە و ئەم شوشە بلورە: (فی بیوتٍ اذِنَ اللّٰهُ اَنْ تُرفعَ و يُذكَر فیهااسمُهُ) چونکا مرۆڤی دەرون نورانی خەریکی خواناسی و خوادۆزی یەو لەیادی خوا دایە، جا لەبەر ئەمە سربتەدای مەحزوفێ کە (فی بیوت) دەبێتەخەبەری، ئەگەر (هذە الزجاجة) ... مەبەست لەبیوت لەشی مرۆڤە، چونکا ئەونە نورانی یە، کەهەمان عالەمی میسالە،کەلەخانو چەی لەشی دایە. ئەگەر موبتەدای حەزف کراو (هذەالمشکوة) بگرین ئەشێ مەبەست لە (بیوت) مەقامی خەلوەت بگرین واتا: ئەو دڵە نورانی یە،کە لەدەرونیئە و نور دیتەدەر، هەر ئەو مەقامە پاک و خەڵوەتی دڵ و دەرونە. بۆ بەیانی: مَثَل نورە) شی دەفەرموێ: (یسبح له فیها بالغدو و الآصالِ رجالُ لاتلهیهم تجارة ولا بیع عن ذکرالله) واتا: مرۆڤ گەلێک هەن کەلە و خانوچکەدا هەر کەرەبەیانیان بولێڵە و شەونیوەشەو، یادی خوا دەکەن و کڕین و فرۆتن و بەرژەندی ئەم جیهانە ئەوان لەخوا دورەوەناخا.

سەرچاوە:

تەفسیرالمصحف المفسر دوکتور فەریدوەجدی

* تەفسیری مەفاتیح‌الغیب:(تەفسیری کەبیر نوسراوی ئیمام رازی.

* الاتقان فی علوم‌القرآن: جلال‌الدین سیوطی.

Dr.Saleh Ebrahimi

* استعارات قرآنی: دکتر صباح

* تەفسیری مراغی: احمد مسطفی المراغی.

* دایرةالمعارف مذاهب (انسیکلوپیدیای مذاهب)

*تەفسیری فی ظلال القرآن : سیدقطلب.

* تەفسیری جواهر ناودار بەتەنتا وی‌ج ۱۲ لاپەرەی ۱۳ و ۲۵ و ۴۹ چاپی میصر.

* منظومەی حاج ملاهادی سبزواری لاپەرەی ۷ و ۳۰۶

* تەبیعیات، نجات شیخ ابوعلی سینالاپەرەی ۷۴ و ۲۶۹ چاپی مصر.

* تنزیةالقرآن عن‌المطاعن: قاضی‌عبدالجبار معتزلی لاپەرەی ۲۵۲.

* مشکات‌الانوار: ئیمام محمد غزالی.

* شرح اشارات ج ۱ لاپەرەی ۵۳ چاپی مصر.

* الاشارات و التنبیهات ج ۱ لاپەرەی ۱۵ چاپی مصر ۱۳۲۵ هـ

* تەفسیر بیضاوی ج ۴/ ۴۰۰.

* تەفسیرِ تەبەری ج ۱۸ لاپەرەی ۱۰۷ و ۱۰۴.

* دیوان امرؤ القیس لاپەرەی ۶۶.

* تەفسیر ابن کثیرج ۶ لاپەرەی ۱۲.

* کشف‌الاسرار ج ۸ لاپەری ۷۳۰ (تفسیر ابوالفضل میبدی ناودار بە تەفسیر خواجە عبدالله انصاری.

* مقدمەی کتابِ‌المصاحف طبع ارتور جفری ۶۵ و ۱۵۰.

* تەفسیر محی‌الدین عربی.

*المعجم المفهرس للقرآن لاپەرەی ۷۲۵

* امثال‌القرآن الماوردی.

* تاریخ قرآن نولد شوالی.

*بلاشر: ترجمەی قرآن بنقل لە کلرمون گانو.

* تەفسیر ئەلمەنار: محمدرشید رضا تقریرات - درس شیخ محمد عبدە.

* تەفسیری قورتوبی الجامع لاحکام القرآن : محمداحمد الانصار القرطبی بیروت ۱۹۶۵

* تەفسیر روح‌المعانی: علامه شهاب‌الدین محمود آلوسی.
* امثال‌القرآن ابوعبدالرحمن .
* تەفسیر کەشاف ابوالقاسم محمود زمخشری.
* الحواشی المدینة: شیخ محمد سلیمان کوردی مدنی
* تاریخ قرآن هیرشفلد.
* تەفسیر لباب الألباب خازن.
* دائرةالمعارف الاسلام (انسیکوپیدیا اسلام).
* المستقصی فی‌الامثال.
* تەفسیر روزبهان (عرایس البیان).
* تعلیقات فی‌القرآن: علاّمه عبدالکریم ناو دار بەشیرازی.

ئەم وتاروتەفسیری ئایەی نوره لە ژمارەکانی ۶۴ و ۶۵ و ۶۶ و ۶۷ گۆواری سروە سالی حەوتەم چاپی ناوەندی بلاّو کردنەوەی فەرهەنگ و ئەدە بی‌کوردی صەلاحەدین ئەیوبی سالی ۱۳۷۰ ی‌هە تاوی، بلاّوکراوە تەوە بە لاّم بداخەوە هەلّەی چاپی زۆربو، کاک ئەحمەدشەریفی ئافەرین نامەیەکی لەسەر نوسیوە و لە روژنامەی حەوتانەکەلە تاران چاپ دەبیّ لەژمارەکانی ۴۰۹ و ۴۱۰ سالّی ۱۰ ئابی ۱۹۹۲ زایـنی بـلاّو کـراوەتـەوەو بەکورتی بە مجورەیە:

وەرگیّران ورافەکردنی قورئانی پیّروز بەزمانی کوردی، لەنا و کوردان کاریکه تازە.

دوکتور کـامران بـەدرخـان لەسـالّەکـانی (۴۰)ی زایـنی لەشـاری شـامی سـوریه مانگنامەی (رۆژانۆیی) بەزاراوەی کرمانجی و پیتی لاتین دەردەخست، لەوان سـالاّن دا دەکـەویّتە سـەرئەم ئـەندیّشەیەکـە بـە شـیّک لەقورئـانی پـیرۆزیش بکـاتەکـوردی و لەلاپەرەکانی رۆژانۆی دا بلاّوی بکاتەوە و ئەم کارەشی ئەنجام دا و بـۆهە وەلّیـن جـار، لەمیّژوی کوردستان و ئیسلامدا، چەندسوریەکـی لەقورئـانی کـەریم، وەرگـیّرایـە سـەر زاراوەی کرمانجی ولەلاپەرەکانی گۆفاری رۆژانۆی چاپیکرد کە بەناوی (تەفسیری قورئانا پیرۆز) بلاّو بوەوە.

پاش ئەم کارە بەنرخ و بەجیٚ یەی رەحمەتی کامران بەدرخان، زۆر کوردی تر خۆیان لەقەرەی رافەو وەرگێرانی قورئانی پیرۆز دا و سورەکانی قورئانیان بەهەر دو زاراوەی سەرەکی (کرمانجی سەرو و کرمانجی خوارو)

بەلام رەنگە ئاخرین کارێکی کەلەم مەیدانەدا کرابیٚ، کارەکەی ماموٚستا دوکتور مەمحەمەد سالحی ئیبراهیمی بیٚ کە ئایەتەکانی کردوٚتە کوردی و لیٚکیداوەتەوە، هەلسەنگاندنی ئایەی نوری بە شیٚوەی لیٚکولینەوەی زانستی کە لە ژمارەکانی ٦٤، ٦٥، ٦٦، ٦٧ گوٚفاری سروەدا بلاو کراوەتەوە.

ماموٚستا حاجی مەلاسالەی ئیبراهیمی (شەپوٚل) یەکیٚک لەو نوسەرە کوردانەیە، کەچەندین سالە خەریکی خزمەت بە فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی یە و لەم ریٚگا یەدا زوٚر هەنگاوی بەکەلٚک و سودمەندی هەلگرتووە و خزمەتیٚکی باش و بەرچاوی بە کتیٚبخانەی نەتەوەکەی کردووە، کەلەمبوارە دا ئاخرین کاری ماموٚستاحاجی مەلاسالەرافەکردنی ئایەتەکانی قورئانی پیروٚزە بەتەواوەتی کە بە شیٚوە یەکی زانستیانە ئەنجامی داوە و ئیٚستا لەدار القرئان لەژیٚر چاپ دایە.

هەروەک عەرزم کردن، بە شیٚک لە رافەکردنەکەی سورەی نورە لەگوٚفاری سروەدا بلاو کراوەتەوە.

وە رگیٚران ورافەکردنە کەی ماموٚستا حاجی مەلاسالە بەراستی بە شیٚوە یەکی زانستی، عیلمی ئەنجام دراوە و بەزمانیٚکی کوردی زوٚرسادە و ساکار، ئایەتەکانی لیٚکدا وەتەوە ئەم کارەش کرنگیی یەکی زوٚری بوٚ فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی، هەیە و ئەو کەسانەی کە دەیانە ویٚ لە فەرمو دەکانی یەزدانی مەزن بەکوردی حالی بن، بەراحەتی دەتوانن سود لەم کارە گرنگەی حاجی مەلاساڵە وەربگرن.

حاجی مەلاساڵە ئایەتی ٣٥ی سورەی نور بەم جوٚرە رافەدەکا:

خوا نوری ئاسمان و زەوینە، مەسەلەی نوری خوا، وەکو چرا دانیٚکە کە لەوا چرایەکی (پڕ نور) هەبیٚ. ئە و جرایەش لەناو جوبابیک (رو پوٚشی چرا، لەشوشە یابلور) دا بیٚ، حوبابیٚکی بیٚ گەرد وگرشەدار، وەکو ئەستیٚرە یەکی ورشەدار ئەو چرایە بە رونیٚک روناک ئە بیٚ وگڕ ئەگریٚ کە لە زیتونیٚکی پرپیت و بەرەکەت گیراوە، کە نە خوٚر هەلاٚتی یەو

نه خوّر ئاوایی یه (روّنه که ئەو نه بیّخوش و بالاّوته و پاکه) نیّزیکه بیّ ئەوەی ئاگری بگاتیّ، گربگریّ و بایسیێ نور لەسەر نوره (تیرّیژوتیشک به سەر تیشک‌دا تیرّیژ دەهاویّ)

هەرکەسیّک خوا بیەویّ، بەرەونوری خوّی رێنوێنی و هیدایەتی ئەکا، خوا ئاگای لەهەمو شیّک هەیە.

(ئەم چراپرتیشکه) لەناو خانو بەرەگەلیّک دایه که خوا ئیجازەی داوه دیوارەکانیان به رزو بلّیند بکرێتەوە (تادزوچەته و جەردەپەی پیّ نەبات).

مەلا ساڵه، لەلاپەرەکانی (١١-١٠)ی سروەدا، واتا و مانای و شەی نوری لەروانگەی قورئانی پیرۆزەوە بەشیّوەی تەفسیری قورئان به قورئان لیّکداوەتەوە و زوّر بەوردی لەوشەکەی کوّلیوەتەوە، رەنگەئەوە تەنیا رافە و وەرگیّرانی قورئانی پیروّزبیّ، به کوردی که رافەکەی به شیّوەیەکی عیلمی و زانستی یەکە پەرژاوەته سەر لیّکدانەوەی ماناو واتای و شەگەلی قورئان.

بەشی دوەمی‌رافەی سورەی نور و ئایەتەکانی لەژمارەی ۶۵ی گوّڤاری سروەدا بلاّو بوّتەوە، لەوبەشەش‌دا، حاجی مەلاساڵه هەمیسان، لەسەر رافه کردنه کەی دەروا و بیرو بروای زانایانی ئیسلامی لەم بارەوە لیّکدەداتەوە و دەنوسیّ:

هەندیّ وتویانه مەبەست هەمان نوری رێنوێنی و هیدایەتەکه خواله ناو دلّ ودەرونی خودان بروایاندا گیرساندویەتی.

هەندیّکیش ئەوەیان بەواتەی قورئان گرتووه کەلەناخی دلیّ مروّڤ نور و تیرّیژ ئەهاویّژیّ...

حاجی ماموّستا مەلا ساله، دریّژەبەرافه کردنی ئایەتەکانی سورەی نور دەدات و بەشی سیّ یه می ئەم و تاره گرنگەی له ژمارەی ۶۶ سروەدا چاپ کراوه، که له به شی لیّکدانەوەی و شەپیروّزەکانی (میشکات، زجاجه: مصباح شەجرەو زیَت) دا دەنوسیّ: هەریەکه لەوپیتانه، ئاماژه کردنیّکه بوّیەکیّک لەو حەواسه، قەوەی حەساسه بەمیشکات ناوبراوه که جیّگای چرادانه و روی لەشتانی زاهیره ئەوانه، رو ناک دەکاتەوه تاهیزەکانی‌تر ئەوانه دەرک بکەن.

قەوەی خەیاڵییەش بە (زجاجە) ناوبراوە، تا سووەری مودریکات لەهەر لایەکەوە دەرک بکاو ئەوانەش بە ئەنواری عەقڵی روناک بکاتەوە

قەوەی ئاقیلەش بە (مصباح) ناوبراوە کە ئیدراکات کوللی و مەعارفی ئیلاهی لەناو دڵ و دەرو نارون هەڵ بکا.

قەوەی موتەفەکیرەیش بە (شەجەرەی موبارەکە) ناوبراوە، چونکائەگەرلە... ئەعرازی جسمانی خاڵی ببێ، نەشەرقی و نەغەربی دەبێ

قەوەی قودسی یەی ئیلاهیش بە (زیت) ناوبراوە، کەلەبەر بریقە بریق و بێ گەردی، بێ ئەوەی ئاگری، فێرکردن و بیرکردنە وەی پێ بکا، لەخۆوە نور ئەفشانی دەکاو دەست دەکا بە نور دانەوە و تیرێژ هاویشتن، هەروا دەڵێن کەئەم ئایەتە، تە مسیلێکە لەقەوەی عاقیلە، لەسەر پلەو پایەکانی وجودی خۆیدا، کاتێ بە زانستی زەرو ری بنەخشن و هەستی پاژەو جوزیی بۆدەست بدا وەکو ئاوێنەی لێ دێ کەوا مەبەستی نەوزەری تێدا دیاری دەدا، سائەگەر پلە و پایەی زانست ئەوی بۆلای تێفکرین را بەری ...

Dr.Saleh Ebrahimi

سەر زمانی کوردی.

محەمەد صالّح ئیبراهیمی محەمەدی: (شەپۆل) ئەم کتێبانەی نوسیوە:

١-دین وئەدەب چاپی ٢٨/٦/١٣٦١ه تاران.

٢-کۆزانی فەرهەنگی زمانی کوردی نەو رۆزی ٥٩و ١٣٦٠ ه-تاران.

۴-باوی کۆمەلاّیەتی ومێژویی... چاپی نەو رۆژی ١٣٥٧هـ تاران کەئێستابەناوی باوی کوردەواری بۆجاری دوەم لەبن چاپدایە.

۵-بەرگی یەکەمی زانایانی کورد... یاگەنجینەی فەرهەنگ و زانستچاپی ١٣۶۴ تاران.

۶-تەفسیری سورەی فاتحةالکتاب چاپی ١٣۶۶ه

٧-نۆ ژمارە کۆوار بەناوی گرشەی کوردستان، کە، یەکەم ژمارەی لە ١/٣/١٩٨١ زلەتاران بلاّوکراوەتەوە.

٨-ئینسان وبڕوا: (وەرگەراوەیە) چاپی ١٣۶١ ه تاران.

٩-شارەمێش هەنگوین تەرجەمەی سورەی موبارەکەی نەحلە، وەئەم کتێبانەشی ئامادەی چاپن.

١-تەفسیری قورئان تەرجەمەلەڕوی المصحف المفسر نوسراوی فەریدوەجدی لەئەوەڵی قورئانەوەتا ئاخرین سورەی قورئان.

٢-بەرگی ٢و ٣و ۴و ۵ زانایانی کورد.. یاگەنجینەی فەرهەنگ وزانست.

٣-نوێژ بە فارسی وبەکوردی.

۴-عیلمی کەلام.

۵-شەرحی حاڵی حەزرەتی محمد (د-خ)وخولەفای راشیدین بەکوردی و بەکورتی.

۶-شەرحی حاڵی ئیمامی شافعی، حەنەفی، مالکی، حەنبەلی، ماتریدی و عقایدی فقهی ئەوان.

٧-حەزرەتی شێخ عوبەیدیلای نەهری، قدس سره العزیز.

٨-تەرجەمەی ئایاتی مونتە خەبەی قورئان.

Dr.Saleh Ebrahimi

٩ـ حەزرەتی ئیمام شافعی و بیروڕای فقهی و ئوصولی ئەو پێشەوایەو دابو دەستوری نوێژ بەپێی فِقْهِ ئەو زاتە، بەوێنەی کتێبێک کەبەوێنەی وتاریش لەرۆژنـامەی شەهـادە ی کوردی بلاّوکراوەتەوە لە ژمارەی ٢٢٣ تا ٢٢٨.

وێنەی بیبلۆگرافی یاکتێب ناسی نوسراوەکانیش بەم جۆرەن: ژیناوەری زانایانی کورد لەجهانی ئیسلامەتی، یاگەنجینەی فەرهەنگ وزانست:

کەشەرحی گەورە بیاوان ونوسەران وشـاعیرانـی کـوردە، بەزمـانی کـوردی: وەکـو: مەولانا خالد شارەزوری، شێخی ئیشراق و بیرو ڕای ئەو لەبابەت فەلسەفەی ئیشراقەوە، غەوثی گەیلانی، حەزرەتی شێخ‌عوبەیدیلانەهری، سەید طەی شەمزینی عەبدولقـادر: عەوثی ثانی، مەلا ئەبو بەکری موصەنیف ـ حوسێن حُزْنی ـ مەلاعەلی تورجان، دوکتور کامران بەدرخان ـ ئەحمەدی خانی ـ حاجی قـادری کـۆیی ـ مـەلای جـریزی ـ حـاجی خەڵیفە مەلا محەمەد: (بەها) موفتی زەهاوی، وەفایی ـ میرزا عەلی قازی، نورنیساخانم، دارە مر واری یا شجرةالدر ـ مەلا محەمەد قـزلجی، مـەلا رەحمـانی پـێنجوێنی ـ بـەدیع الزمانی کوردستانی، عەلامە شەعیدنورسی، بێسارانی، مەحوی ـ زەیوەر ـ حەریق ـ فەقێ تەیران، عەلی تەرموکی، ئـامێدی، مـەجدی، مـەستورە، نـالی ـ عـەلامەعەبدوڵلابێتوشی عەلی ئەصغەری کوردستانی ـ پیرە مێرد ـ تاهیربەگ ـ گـیوی موکریـانی ـ ابـن‌الحـاجب شارەزوری، صەیدی هەورامی، ئەمینی ئەودالْ، ئیبنوجەنی ـ عەلامە کەماڵەدین‌وزانایانی شارەزوری وئامێدی، ئیبنو صەلاح ـ خازنی ـ عەبدوالرحیم مەولەوی، عەلی حـەریری، مـەلاخەلیلی سـیرتی، شـیخ یـوسف ئـوغلو، دلْـدار ـ قـاناتی کـوردۆ، شـامیلۆف، رەشیدیاسەمی

عەلی سیاباندۆف ـ مەلا مەحمودی بایەزیدی سلطان العرفا: حاجی سەید عەبدولاّ گەیلانی زادە ـ سالم سنەیی، شێخ رەزاتاڵەبانی ـ گـۆران، حـەمدی ـ مەلایەحیـامزوری، شێخ عەبدورەحمان روژبەیانی، شێخ سەعیدی پیران، شێخ مەحمودی ئەمر ـ بەدرخان، شێخ سەلام بارزانی ـ عەزیزخان سەرداری بۆکان ـ کوڕی خەلەکان ـ ئەبوفیدای ئەیوبی،

شێخ نورەدینی بریفکانی ـ باباطاهری عوریان ـ مەلاپەرێشانی لور ـ شێخی شەرقاوی.
بەرگی یەکەم چاپخانەی مەهارەت ـ تاران ـ لە ساڵی ١٣۶۴ هەتاوی لەچاپ دراوەو ٨٨۶ لاپەڕەیەو بەزمانی کوردی یە.

هەر لەباسی فەلسەفەی ئیشرافەوە تادەگاتەباسی فەقێیەتی و ئەدەب و فقەاللغەو کەرت کردنی واژەو واژەنامەکەی پڕو تەژی یە لەمەبەستی زانستی و لێکۆڵینەوەو وردەکاری عیلمی جوان و رازاوە.

باوی کوردەواری:

چەن مەبەستی جیاجیایە بەزمانی کوردی وەکو: بەهاری ئازادی، نەورۆز، کولەچوارشەمە، هەتەرێ وەمەتەرێ، کۆسە، میرمیرین، سیانزەبەدەر، داب و دەستوری فەقێ یەتی، بەیت وباو، لێکۆڵینەوە، چریکەی شەو یاروشەو بۆوچەن چیروک ومەبەستی مێژویی، وەکو مێژوی هۆزی شوانکارە، چاپخانەی جەواهیری ـ تاران ـ چاپی ساڵی ١٩٨٠ زاینی، دوسەت وحەوت لاپەڕەیە.

١ـ پەند یا ئەمساڵی قورئان؛

ئەم کتێبە پڕ پڕە لەمەستی جوان و وردی کەلامی و کۆمەڵ ناسی و علمی وفەلسەفی و دینی و ئەخلاقی، لە بابەت واتای ئەمسالی قورئان و بەراورد کردن لەگەڵ چەن پەندی کوردی و تەفسیری چەن ئایەت بە شێوەی تەفسیری مەوضوعی، فەلسەفەی چاوە دێری گشتی، واتا کردنی ئایەی نور بەشێوەی وردی زانستی و دەر بڕینی بیرواری زانایان لەو بابەتەوە، بڕواو ئیمان و زانست و عیلمی کەلام، کەلەچاپخانەی:
مەهارت ـ تاران، چاپی یەکەم، ساڵی ١٣۶٢ هەتاوی لە ٢٧٨ لاپەڕە لەچاپ دراوەونرخی ٣۵ تمەنە، بەزمانی کوردی نوسراوە.

٢ـ کوروکاش یا مێژوی موکریان:

لەبابەت مێژوی مەهابادو مەڵبەندی موکریانەوە بەزمانی کوردی باس دەکاو لەچاپخانەی پیروز ـ تاران چاپی یەکەم ساڵی ١٣۶۶ هەتاوی لە ٢٩٨ لاپەڕە لەچاپ دراوەو

نرخی ٨٩ تمەنە.

٣ـ کۆزانی فەرهەنگی زمانی کوردی؛

برێ لەبابەت باوی کوردەواری و فۆلکلور: خەتە نەسوران و ژن هێنان و داب و دەستوری مەرو مالآت بەخێو کردن و هۆزەواری و یەکتر ناسینەوە بە کوردی قسەدەکا- چاپخانە جواهیری ـ تاران ـ لە ساڵی ١٩٦١ زاینی لە ١١٢ لاپەڕە لەچاپ دراوە ونرخی ١٥ تمەنە.

٤ـ گرشەی کوردستان ؛

کۆواری گرشەی کوردستان ژمارەی یەکەمی لە ١٩٨١/٣/١ زاینی بلاّو کراوەتەوەوتا نۆ ژمارەی لێ چاپکراوە وبەوێنەی کتێب لەیەک بەرگدا کۆ کراوە تەوە، ئەم کۆوارەزیاتر بەئەدەب و وێژاوەری و هۆنەوچریکەو فۆلکلورو باوی کوردەواری و فەرهەنگ گرینگی داوەو جوان و پڕە لەمەبەستی جوان جوان.

٥ـ دین و ئەدەب یاقسەی دابێژ راوی پاراوی زوانی کوردی:

هەندێ مەبەستی دینی یە لەبابەت (شوراو اولی الامر) کارو عەداڵەتی کۆمەلاّیەتی، مافی ژن و بانگ کردن بۆیەکیەتی و شیرین زمانی و زمان و خوێندن و صەبرو دین و ئەدەب و جەبروئیختیارو نزولی قوڕئان، هیدایەت، ڕۆژوگرتن، بەزمانی کوردی قسە دەکاو لەپەڕەی ١٦١ تا ٢٤٣ تەفسیری سورتە کورتەکانی قوڕئانی پیرۆزە بەکوردی یەو لە چاپخانەی ئارمان ـ تاران لەسالی ١٣٦٢ هەتاوی چاپبووەو ٢٥٣ لاپەڕەیەو نرخی ٣٥ تمەنە.

٦ـ تەفسیری فاتحةالکتاب بەکوردی ؛

ئەم و تویژە لە روژنامەی شە هادەی کوردی سالی ٦ ژمارەی ٢٨٢ در ٢٦ سپتامبر ١٩٨٩ ی زاینی و ٤ی رەزبەر (بەران)ی ٢٦٠١ک و ٢٥ سەفەری ١٤١٠ی مانگی و ٤ ی میهری ١٣٦٨ی هە تاوی لەگەڵ وینە چاپکراوە.

بیلوگرافی یا کتێب ناسی ؛

Dr.Saleh Ebrahimi

* **ناوی کتیب:** تەفسیری فاتحة الکتاب بە کوردی.

* **نوسه ر:** محەمەد صالح ئیبراهیمی محەمە دی (شەپۆل).

* **ناشر:** بە هە وکاری معاونت بین‌الملل تەبلیغاتی ئیسلامی ئێران.

* چاپی یەکەم سالی ۱۳۶۷ هەتاوی.

* تاریخی ئینتشار: ۱۳۶۷/۸/۱۴ هەتاوی.

* جیگای بلاوکردنەوە: تاران

* تیراژ ۵۰۰۰ دانه

* لەم پەراوەدا بیرو رای زانایان و تەقسیم بەندی تەفسیر زانان‌لە بابەت زانستی کەلام دا، تییداگو نجاوەو زۆر بەوردی قسەی لیکراوەو تائیستا سورەی حەمد بەم شیوه زانیاری یانه ئاوا جوان و عیلمی واتا نه کراوه.

له ئاخر یشدا له بابەت بیژەی قورئان بە شێوەی فقه‌اللغه زۆر زانایانه قسه کراوه و بیرورای ئیمام شافعی فەرا، ئەبو حەسەن ئەشعەری و پەیرەوانی ئەو، ئەقیدەی زجاج، لحیانی و دوکتور صبحی صالحی تیدا خونجاوه وکەمیکش لەبابەت مەسەل و چریکەی حەی بنی‌یەقطان (زیندوی بیدار) زور پرواتایانه قسه کراوه.

بنام خدای دانا و توانا

فاضل و محقق محترم جناب آقای محمد صالح ابراهیم محمدی (شەپۆل) موضوع / کتاب (تەفسیری فاتحة الکتاب).

با عرض سلام و آرزوی موفقیت بیشتر برای آن محقق فرزانه، به استحضار می‌رساند که کتاب فوق‌الذکر را، که به زبان کردی نوشته‌اید، با علاقه و اشتیاق مطالعه نمودم.

چون کتاب مذکور برای اینجانب بسیار جالب بود لازم دانستم که بصورت اجمال و در چهارچوب تشخیص‌های خود نظر خود را راجع به آن، بشرح ذیل به عرض برسانم.

۱ـ چون تا جائی که بنده اطلاع دارم، این اولین باری است که یکی از سوره‌های قرآن

Dr.Saleh Ebrahimi

مجید، به زبان کردی بصورت یک کتاب مستقل تفسیر شده است، لذا کاری است کم‌نظیر و ابتکاریست جالب.

۲ـ از اینکه به زبان کردی حالت عرفانی می‌بخشد، قدمیست بسیار بدیع در احترام به زبان مادری نویسنده کتاب، که قابل تقدیر است.

۳ـ در مقایسه این کتاب با سایر تفسیرها یا ترجمه‌های دیگر قرآن مجید به زبان کردی، این کتاب بسیار مدرن نوشته شده است و برای خوانندگان این عصر بسیار پرکشش است.

۴ـ مسئله بسیار مثبت در تدوین کتاب این است که در تفسیر سوره مبارکه مذکور، نظر صاحبنظران مشهور را نیز عیناً درج فرموده‌اید از قبیل: زمخشری، فخرالدین رازی، محمد غزالی و غیره. که حالت استناد بیشتری به کتاب می‌دهد.

۵ـ مهمتر از همه نکات فوق‌الذکر این است، که افرادی که زبان عربی بلد نیستند و کردی بلدند، می‌توانند با سهولت این کتاب ارزشمند را بخوانند و در رابطه با شناسایی با مذهب خود، که اسلام است، از راهنمایی‌های ارزشمند آن بهره‌مند گردند.

در خاتمه امیدوارم که در خلق این قبیل آثار گرانقدر بیش از پیش توفیق حاصل کنید.

ارادتمند ـ حسن صلاح (سوران)

تهران ۱۳۶۷/۱۰/۱۱

اراتمند ـ حسن صلاح (سۆران)

* * *

Dr.Saleh Ebrahimi

بیروڕای تەفسیرزانانی قورئان

ئەبوحەفس عومەر بن عەلیبن عادڵ حەنبەڵی دیمەشقی کە لە ٨٨٠ مانگی بەدوامردوە. لە تەفسیری ١٨ بەرگی خوێدا بەناوی لوباب لە عولومی کتێبدا، وتویەتی: موجاهید **لەئیبنی عومەری بیستووە کە مرۆیێ لەکورد ـ ی** فارس ئاماژەی بە سوتاندنی ئیبراهیم کردوە. ئیبین عادلیش بە نەقڵ لە ئیبی جەریح ناوی ئەو مرویەی بە ٢ جۆر (هرین و هنرین) نوسیوەو بە یەکەم کەسی زانیوە کە مەنجەنیقی سازداوە. ئیبنی عادڵ نمرود بە شای سائیبین و بە خەڵکی بابیل: خاکی کوفە یا کێوێ بەناوی سەرکەشتی لە نەهاوەند (: نوحاوەند) داناوە ـ بڕوانە بەرگی ۴ پەڕەی ١٣٧ تا ١٣٥ کتێبی کۆمەڵە و تاریێ وارگەو زانایانی کورد (شەپۆل) ـ و خاوەنی ئەم تەفسیرە، لە بابەت ئازەرەوە (اذ قال ابراهیم لأبیه آزر ـ ئایەتی ٧۴ سورەی ئەنعام) و تویەتی: (: ئازەر وەزیری نمرود بووە (بەرگی ١١ پەڕەی ١٥٠). قورتوبی ئەندەلوسی: عەبدوللا محەمەدبن ئەحمەد ـ ی ئەنصاری کە لە ٦٧١ مانگی مردوە، لە تەفسیری ٢٠ بەرگی خوێدا، بەناوی جامێعی بۆ ئەحکامی قورئان، دەڵێ: (روی ان قائل هذه المقالة هو **رجل من الاکراد** من اعراب فارس ئەی من بادیتها و هەروا رای گەیاندوە کە ئیبنی عومەر و موجاهید و ئیبنی جەریح ناوە کەیان بە (هیزری) ناو بردوەو بە مەنجەنیق سازدانی زانیوە (قورتوبی بەرگی ١١ پەڕەی ١٣٨). قورتوبی دەڵێ (ئازەر باوك یا مام و ئاپی) ئیبراهیم بووە و (پیێ) بۆتە (بێ) و ئازەری بە (بوت) واتا کردوەو ناوی باوکی (تاروخ) بووە. (بروانە بەرگی ٧ پەڕەی ١٠). شەمسەدین محەمەدبن ئەحمەد شێربێنی ناودار بە خەتیبی شێربێنی کە لە ٩٧٧ مانگی وەفاتی کردوە، لە تەفسیری سیراجی مونیر ـ ی خویدا، نەخش و **رۆڵی کوردانی نیشان** داوە و دەڵێ: (**هذا رجل من الاکرادی** و تویانە ناوی (هینون) ە ـ بڕوانە بەرگی ۴ پەڕەی ١٨۴. خەتیبی شێربێنی هیجرەتی ئیبراهیمی **لەکۆیێ** بۆ حەران، زانیوە (بەرگی ۵ پەڕەی ٧٣) نوسەر هەروا، ئیبراهیم ـ ی بەخەڵکی شوشی ئەهواز، داناوەو

Dr.Saleh Ebrahimi

لەگەڵ باوکیدا لە شوشەوە چوونەتە بابیل (بەرگی ۱ پەڕەی ۱۲۰)، ئیبراهیم (: بـلە)ی بەواژەیێ **کوردی** فارسی داناوە. عەبدورەحمان بن محەمەدبن مـەخلوف ئـەبی زەیـد سەعالیبی (۷۸٦ ـ ۸۷۵ مانگی) لە کتێبی جەواهیر ـ ی حیسان ـ ی خویدا، لە پەرەی ۹۲ دا، ئەو **پیاوەی بە کورد، زانیوە**، بەڵام ناوی نەبردوە. بەغەویش لە تەفسیری لیـبابو تەئویل لە نیشانەکانی تەنزیلدا لە رافەی ئایەتی ٦۸ سورەی ئەنبیا بـەریوایـەتی ئـیبنی عومەر، بەڵگەی هاوردوە و رایگەندوە: کە ئەو **پیاوەکورد**، بووەو ناویشی (هیزن) بووە و تەفسیرەکانیش ئەو شوێنەیان بە **(کۆیی)** داناوە. ئەبوحەسەن عەلی بن مـحەمەد بـن ئیبراهیم بن عومەر شێخی خازین لە لوبابی تەئویلدا لە بەرگی ۵ پـەڕەی **۳۴** دا، دەڵێ **(هذا رجل من الاکراد** قیل اسمه (هیزن)، لە تەیسیرو لەتیفی مەنان نوسراوە، ئەو رەحمان بن ناسر سەعدیش **بە ناوی کۆیی** ئاماژە کریاوە و لە ئەزوائی بەیان لە ئیزاحی قورئان بە قورئاندا، وتراوە پیاوێ لە عەرەبی فارسی کە **مـەبەست لەوەکـورد**، بـووە (بـەرگی ۴ پەڕەی ۳۱۳) کە هەندێ ئەوکوردەیان، بە نمرود و هەندێکیش بـە **کـوردێ بـەناوی هیزان**، ناو بردوە (تەفسیر موقحەماتی ئەقران لە موبهماتی قورئاندا) و نوسەری جامیعی ئەحکامی قورئان، **کوردانی** عەرەبی فارسی و خودی هیزان بە ناوی کەسانێ کە دەسیان لە کاری ئاگرەکەدا هەبووە، باسی لێکردون و خێوی تەفسیری کەششاف نوسیویەتی مەبەست لە پیاوێ لە ئەعرابی **عەجەم، کوردە و** بێژاویش کەخۆی **لەکوردانی ناوچەی** فارسە، فەرمویەتی: مەبەست لە (رجل من اکراد فارس (: هیون)ەو ناوی هـیون بـووە (بەرگی ۲ پەرەی ۱۹۵). لە تەفسیری بە حری موحیت دا، نوسراوە ئەوەی ئـیشارەی سوتاندنی ئیبراهیم کردوە (نـمرود) بـووە و کـوڕی عـەتیەیش نـوسیویەتی: **پـیاوێ لە کوردانی**، عەرەبی فارس و خەڵکی بیاوان بووە (بەرگی ۵ پەڕەی ۲۳۹) و شیخ محەمەد نەوەوی لە تەفسیری راح لەبید، بە نمرود ـ ی کوری کەنعان یا مرۆیێ **لەکوردانی** فارس کە ناوی (هینون) بووە، یادی لێکردون.

تەبەری روداوی سوتاندنی ئیبراهیم بە ئاگر بە ساڵی ۱۴۷۰ی دوای تۆف و توفانی

Dr.Saleh Ebrahimi

نوح و ٤٣٠٠ دوای هاتنە دنیای بابە ئادەم، داناوە (بەرگی ١ پەڕەی ٣٠. کتیبی مێژوی ئومەم و ملوک، باو باپیرانی ئیبراهیم نەسل بە نەسل دەگەیێنێتەوە، سەر نوح بە مجۆرە: ئیبراهیم بن تاروخ بن ناحوربن ساروغ بن راغوبن فالیغ بن عابیربن شایح بن ئەرفخشد بن سام بن نوح و نوسەری تەجریر و تەنویر، دەورەی گوڵ کردنی بابیل و دەورەی پاشایی نمرودی بە ٣٧٥٥ بەرلە زایین، داناوە (بەرگی ٢ پەڕەی ٣٦٩) وە قورتوبی لە تەفسیرەکەیدا ئەوەی بە ٢٣٦ ساڵ دوای تۆفانی نوح و ٣٣٣٠ ساڵ دوای خیلقەتی بابە ئادەم، داناوە و تەنانەت لای وایەکە نمرود **لە خاکی کوردەواریدا** بووە (بڕواننە بەرگی ٧ پەڕەی ١٠ و بەرگی ٢ پەڕەی ٢٤ قورتوبی) ئەو قسانەو قسەی **میهرپەرستی لە کوردەواریدا،** ئەوە دەسەلمێنێ کەدین و دین باوەری و ژیار و تەمەدون لە زاگرۆس: لە کوردەواریدا فرەکەون وکەونارایە، هەرئەوەیشەکە سەلماوەکە **نەتەوەی زیرەکی کورد، گەنمی دۆزیوەتەوە.**

تەفسیرزانان نوسیویانە: لە کلدە، هاران: حەران و کەنعان و... خەڵک لەو ناوە ناوەدا خەریکی ئەستێرە وگۆ پەرستی ئاسمان و حەوا بون، کلدە بەوە ناودارە کە زانستی ئیسترانومی لەوێ سەری هەڵداوە، کە زانایانێ فرە لەوێ لەوزانینەداگوڵیان کردوە، بۆوێنە دیسانیان و دەسەیێ تریش تا دەورەی **پاشایانی ساسانی کورد،** هەبون و خۆیان نیشان داوە کە هەمویان بڕوایان بە پەرستنی ئەستیرە و رۆژوگۆی حەوایەکانی ئاسمان هەبووە، رەگاژوی کۆن و کەو نارای ئەو بیروباوەڕە، هێمان لە نێو هۆنەودەقی زمانی کوردی و فارسی و فۆلکولۆر و داب و دەستوری خەڵکی رەمەکیدا، هەروا ماوەو باوە. لە باکوری غەرەب و غەربی نێو دوروان: (بەینە نەهرەین) لەوە پترباو بووە و شاری دیمەشقی شامیان لە سەر ئەو بیروڕایە، ساز داوەو بە سەر هەریەکە، لەدە روازەی شار، وێنەیێ فرەلە ٧ ستارە وگۆی حەوای ئاسمان، نەخشێنرابوون.

کوری عەساکیر لەو سەردەمەدا، چەن مەبەستێکی لە بابەت شاری دیمەشق و هەروا لەبارەی لە دایک بونی حەزرەتی ئیبراهیم لەگوندی (بەرزە) نوسیوەو رایگەیاندوە، لەو

Dr.Saleh Ebrahimi

سەردەمەی کە خەڵکی لەو ناوچانە خەریکی ئەستێرە و مانگ‌و ڕۆژ پەرستن بوون، ئیبراهیم لە (ئەمیلە) لە دایک بووە و کوری کەسیریش قسەی لەوانە کردوەو ئەو دەورە، دەورەی میهر: **میترا پەرستی بووە**، کە لە **سەردەمی ماد و بەرلە مادیش لەکوردەواری** و ئێرانی کەونارادا، میترا پەرستی ڕۆژ باوبووە. بە قسەی (ئەنست ڕێنان) دین و ئایینێ ئەگەر مەسیحیەت بەری نەگرتبا، فرە بە پەلە و بەلەز دنیای دادەگرت. لە دایک بوونی ئیبراهیم چلە (بەرزە یا لە ئور: ئاور) بوبێ، ئەو لەسەر زەوی و ئاخێ لە دایک بووگە، کە خەڵکی خەریکی میهر: **میترا پەرستی بون.** دیارە ئیبراهیم لە بەینە نەهرەین لە دایک بووە، چونکا ئەوێ شوێنێ بووە، پڕوتەژی لە ئەستیرە پەرستان و موعەبیران و خەڵکی کە، بۆڕۆژ و مانگ‌و ئەستێرەو میهر میترا و خودایانێ‌تر عیبادەتیان کردوە و کڕنوشیان بردوە. جێی ورد بونەوەیە **(بەرزە) یا سەر زەوی بەرزە** کەلە مێروی کۆندا، یادی لێکراوە، (تئوفیلاکتوس سیوکا) کە لە سەردەمی سپاکێشی (موریسیوس) لە سالەکانی ٥٨٢ ـ ٦٠٤ زاینی، لەکاتی قسە کردن لە ڕێ‌وبانی **(دینەوەر)** بۆ سەرمەراغە، یادی (بەرزە)ی کردوە، کە لە شوێنی ئێستای **(بانە) یا سەقز،** دەچێ. بڕوانە ژمارەی ٣٨٨ حەوتەنامەی سیروان سالی ٨ ڕۆژی ١٠ی پوشپەری ١٣٨٥ هەتاوی پەرەی ١٥ بەرێز کامل سەفەریان.

زۆربەی تەفسیرزانان و تەفسیر نوسان بیروبڕوایان وایە کە ئەم ئایەتە: (.. الی قَوْمٍ اُولی بَأْسٍ شدید ـ ئایەتی ١٦ سورەی فەتح) لە پەسن و تاریفی ئازایی و نەبەزی‌و **بوێری نەتەوەی کورد، نازل بووە.** بۆوێنە: تەفسیری روحولمەعانی نوسراوی پڕزانا سەیید مەحمود ئالوسی بەرگی ٢٥ چاپی ١٩٨٥ ز ـ چاپی ٤ پەرەی ١٠٤ تا ١٠٢ فەرمویەتی مەبەست لەو ئایەتە، نەتەوەی کوردە، کەبوێرو نەترس و ئازاو کۆڵنەدەرەو هەروا لەبن ئایەتە کەدا نوسیویەتی (و بالجملة اِنّ الأکرادَ مشهورٌ بالْبأْسِ الشدید...) و تەفسیری ئیبن کەسیر لە پێغەمبەرەوە، نەقلی کردوە کە فەرمویەتی: «مەبەست لەو ئایەتە هۆزی کالەموییـن ـ ە کە بە (: بەرەز، باریز، بارزانی، بارزانِ، یا جەبەل باریز، بارجانی

Dr.Saleh Ebrahimi

بارزانی، بارجان، بارجانی ناوبراوە ـ بروانە بەرگی ٤ تەفسیری ئیبن کەسیر پەڕەی ٣٠٧ و کتێبی دانشنامەی جیهانی ئیسلام پیتی بێ جزوی ٢ چاپی ١٣٧١ تاران پەڕەی ٢٢٥ و کارنامەی ئەردەشیر بابەکان و کیسرەوی پەڕەی ٤٩ و صادق هیدایەت پەڕەی ٢٥ تا ٢٤ و کتێبی بە یانولئە ئیمە بەرگی ـ ١ ـ پەرەی ٨٩ نوسراوی زینەلعابیدین محەمەد مەهدی. ئیبن مونزیرو موعجەم سەغیرو موعجەم کەبیر تەبەرانی و موسنەد ـ ی سەغیر ـ ی تەبەرانی و قاموس و دورەری مەنسور و... دەڵین: ئایەتی ١٦ سورەی فەتح لە پەسنی نەتەوەی کورد، دایەو رایان گەیاندوە کە مەبەست لە (ئەلبارز) بارزانی ـ یەیانی کوردان و کوردانی عەجەم و ئەعرابی فارسە یعنی الاکراد و اکراد العجم واعراب اِلقارس و ظاهر العطف ان اکراد العجم لیسوا من اعراب فارس و ظاهر اضافة الاکراد الی العجم ُیشْعِرْ بانَّ مِنَ الاکراد مایُقال لهم الاکراد العرب و لا نعرف هذا التقسیم و انما نعرف جیلا من الناس یقال لهم الاکراد من غیر اضافة الی عرب اوعجم و ئیبن خلکان نوسیویەتی: انّ الاکراد من نسل عمروبن مزیقابن عامر ماءِالسماءِ و انهم وقعوا علی ارض العجم فسّموا الاکراد و قال الشاعر: لعمرك ما الاکراد ابناءَ فارس / و لکنّه کُرد بن عمرو بن عامر.

لە قاموسا و تراوە: کوردخێڵ و تایفەیێکن لە بەرەی مرۆ و کۆی کورد، ئەکراد ـ ە و باپیرەگەورەیان کوردە و عامیربە بیرورای زۆربەی نوسەران کوری شالح بن ئەرفخشذبن سام بن نوح ـ ە و تەبەرانی لە موسنەدی کەبیر و سەغیردا، لە **جابانی کوردیو** ئەبو بەسیر مەیمون **بن جابانی کوردی** حەدیس و فەرمودەی نەقڵ کردوە. بەراستی کورد، نەخشێ گرینگ و بەرچاویان هەبووە و هەیە لە خزمەت کردن بە زمان و فەرهەنگ و قورئان و ژیار و تەمەدونی ئیسلام، ئەوەیە، دەبێ بڵێین: ئیسلام قەرز داروەمەر هونی کوردە. کەئیبن خەلدون نوسیویەتی: «چوار کتێب بۆزانینە کانی ئیسلامی و قورئان، سەرچاوەن کە (نوادر یا الامالی و ادب الکاتب) نوسراوی ئیسماعیل قالّی دیار بەکری کورد و ئیبن قوتەیبەی کوردی لای کرماشانە (بروانە پەرەی ١١٧٥ بەرگی ٢ **بەرکولّی کوری خەلدون** چاپی

Dr.Saleh Ebrahimi

۱۳٦۲ تاران تەرجەمە بە فارسی و تاریخی علومی ئیسلامی نوسراوی دوکتور جەلال هومایی ئوستادی زانکۆی تاران پەڕەی ۱۵۳ چاپی ۱۳٦٦ تاران کە (شەپۆل) ئەمەی د جەلال هومای لە زانکۆی تاران بە زانینخوازان، بە دەرس وتوتەوە و هەروا **ئیمام محەمەد غەزالی** فەرمویەتی: «زمان و فەرهەنگی ئیسلامی لەسەر ۴ کۆڵەکە دانراوە کە ۳ لەوانە زانایانی مەڵبەندی ئامێد: دیار بەکرو زانایانی شارەزور و هەڵەبجەیە، هەڵەبجەی سوتا و هیروشیمای کوردستان و زانایانی دینەوەر ـ ی **لای کرماشان، کەکوردن**، لە پاشان ئمیام غەزالی فەرمویەتی ئەگەر، زانایانی ئەو ۳ ناوچە کوردنشینانە نەبوایێ زمان و فەرهەنگی ئیسلامی ئاوا قەوام و دەوامی نەدەبو و تەفسیری ئیبنی کەسیر هەروا لەبن ئایەی ٦۸ و ٦۹ سورەی تەنبیا کە فەرمویەتی: [... قالوا حَرِّقُوهُ: یانی خەزرەتی ئیبراهیم بسوتنن... قُلْنا یا نارکونی بَرْداً و سلاماً علی ابراهیم ٦۹ ـ کوری کەسیر نوسیویەتی: یانی: پیاوێ لە کوردان وتویەتی: ئیبراهیم بسوتێنن و تەفسیری صاوی لەسەر جەلالەین بەرگی ۳ چاپی مەکتەبەی ئیسلامی پەڕەی ۸۱ دەڵێ: مەبەست لە(حَرِّقُوهُ...) ئەندامانی هەیئەت رەئیسەی موحاکەمەکارانی ئیبراهیمە، ئیبراهیم بسوتێنن. کە یەکێ لەوانە نمروز، بن کەنعان بن سنجاریب بن نمروز بن کوس ـ ە کەناوی هینوب و حەزرەتی ئیبراهیم ـ ی لە ئاوایی کۆیێ بەندوزیندانی کردبولە دواییدا بە مەنجەنیق ئیبراهیمیان، تورِ هەڵدایە، نێو ئاگرو زۆربەی تەفسیرزانان (واستوت علی الجودی، ئایەتی ۴۰۴ سورەی هود، جودی چیاوکێفی گوتی کوردی یە، کە لە ناوچەی ماردینی کوردستاندایە، کە چیای ئاگرێ یە (بڕوانــنە ئــەعلامی قــورئانی دوکــتور خــەزایــلی، مـوفرەداتــی قــورئان حــمیص، روحولمەعانی، مەجمەعولبەیان، تەفسیری قورتوبی، ئەبولفەتح رازی، تەبەری، محەمەد حوسین مەحمود شیخی هیندوکتیبی دین و ئەدەب بەرگی ۲ پەرەی ۱٦۸ تا ۱۷۸ بە زمانی کوردی نوسراوی (شەپۆل). تەبەری لە تاریخی ئومەمو سلوکدا و لە جامیعی بەیان، لە تەفسیری قورئاندا، بیرورای وایە کە رجلٌ من اعراب فارس، **پیاوێ لەکوردەکان بووە** کە ئیبراهیمی خستوتە نێو ئاگرو هەروا، رای گەیاندوە کە ناوی ئەو پیاوە (هیزن)

Dr.Saleh Ebrahimi

بووەو لە**کوردەکان** بووە. (بڕوانە تەفسیر ـ ی جامیعی بەیان... بەرگی ١٢ پەڕەی ١٦٥ هەر ئەوێ و تاریخی ئومەم و ملوك، ئەوەی دوپاتە کردوّتەوە و بە (هیزن) ناوی بردوە (بەرگی ـ ١ ـ پەڕەی ١٦٨ هەرئەوێ). عن ابن عمر (ر) جلُ من اعراب العجم یرید **الاکراد** (بڕوانە تەفسیری کە شاف بەرگی ٢ پەڕەی ٤٩ و تەفسیری رۆحی بەیان بەرگی ٥ پەڕەی ٤٩٦، فەرمویانە: (ان الذی اشاره باحراقه رجل من اعراب العجم **یعنی الاکراد**). تەفسیر خازین لەبن ئەو ئایەتەدا بە دورودرێژی قسەی کردوەو تەفسیری بەیزاویش لە بن ئایەتی (حرقوه...) دانو سیویەتی: پیاویک بوو لە**کوردەکان** و ناوی (هیون) بو (خسف بەالارض و قیل نمروز). کوڕی کەسیر لە قیسەسی ئەنبیا، رای گەیاندوە کە**کوردەکان مەنجەنیقیان سازداوە و ئیبراهیمیان** پیێ فرێدا وەتە نێو ئاگرو ئەو مرۆیەی کە بۆیە کە مجار مەنجەنیقی سازداوە و ئیبراهیمی پیێ خستوّتە، نێو ئاگر، بەبە (هیزن) ناوبراوە. عەبدوللاّبن محەمەد بەغەوی (: فەرا) کە لە ٣١٧ مانگی لە مەرۆ مردوە بە نەقلّ لە کوری عومەر ـ ی خەلیفەی دوەم لەبن ئایەتی (حرقوه) دا و تویەتی (ان الذی قال هذا **رجلّ من الاکراد و ناوی (هیزن)** ە و هەروا و تویەتی: ئەوکارە ساتەلە (کوێیّ) رویداوە.

ـ لە کتێبی بەیا نولئەئیمە بەرگی ١ پەڕەی ٥٣٥ دا نوسراوە لە خودبەی ئیمام عەلیدا هاتووە: [وارتفع علم العمالیق **فی کوردستان**، و عقدت الرایة لعمالیق الکرد، و ویل لبغدادبین من‌سیوف الاکراد]، لە کتێبی بەیانی ئەئیمە بەرگی ١ چاپی ١٩٨٨ ز ـ دا لە باسی ناسخ و مەنسوخدا ئەم قسانە هەیە: (فی‌الاخبار عن الاکراد البارزین: بارزانی و اندرحارهم و ارتفاع علم العلم الاکراد الآخرین قبل قیام... فی کوردستان و محیّدین عەرەبی لە مەنزومە یە کدا فەرمویەتی: **ان الاکراد یملکون البغداد** و ساحتها الی خریسان (قلیسان ـ سلێمانی، سەرچنار شاربان: سەعدیە، خەلێسان: دیالە نێوان خانەقین و مەندەلی و...

کورد: کوردی، کوردستان: تورو دانگین J. C. Thureau Daangin لە سەردوتیکە

Dr.Saleh Ebrahimi

بەردی ئاستانە، لە عەهد ـ ی سومێری لە سالّی ٢٠٠٠ی بەرلەزاین ناوی ولاّتی Kar-da-Kaی خوێندوّتەوە، ئەم مەڵبەندە **جیرانی خەڵکی «سو»** SU دابووە. سو ـ کان بە قسەی دەریوەر Driver لە باشوری **دەریاچەی وان بون**. هەزار ساڵ دوای ئەوە (تیکلات پیلسر) دژی هۆزی کورتی Kur-ti-e لە چیاکانی ئازو Azu کە «دەریوەر» ئەوە بە بەشێ لە (ساسون Sasun)ی تازە، دەزانێ، جەنگی کردوە. گزنفون لە کاتی گەڕانەوەی دەهەزار سوارەی «یونانی» [٤٠١-٤٠٠ بەرلەزاین) ناوی **نەتەوەی کوردی** Karsouxol کە نیشتمانی ئەوان تا خورهەلاّتی کنتریتس (Kentrites (Bohtan دەروّیی ناو بردوە و باسی لە کورد، کردوە. (ئەعلامی فەرهەنگی موعین ج ٦ پەرەی ١٥٥٧ چاپی ٦٢ ئەمیرکەبیر تاران. کورداوا دیێیە کە، لە دیهستانی جێی، لە ٧ کیلومیتری خورهەلاّتی ئیسفەهان دایە ـ کوردان، گوندێکە لە دیهستانی بەرەغانی کەرەج دایە. کورد خورد، گوندێکە لە ٣٩ کیلومیتر شاری مەلایە ردایە. کورد کوی، یە کێ لە بەشە کانی گورکانە لە نێوان بەشی بەندەری گەزوناوەندی گورکان دایە. کوردو: فەرانسەوی: قورتوبە ـ کوردو: گەنزالودو = فەرانسەوی ژەنرالی ئیسپانیایی، کە لە ١٥١٥ی زاینی مردوە.

کوردوبا: قورتوبە ـ کوردوچین، کچێ، کە لە ٧٢٩ی مانگی لە شیراز حاکم بووە و زۆریش کاری ئاوەدانی کردوە ـ کوردون ولاتێکە لە بەشی باکوری کوردستان ـ کوردەمەهین گوندێکە لە ٦ کیلومیتری باکوری سەراب دایە. ـ کوردی: زمانی کوردی. کوردیان، یە کێ لە بەشە کانی جەهرومە. کە هۆزی کوردی (شولی) لە لای جەهروم فرەن. ـ کوردیچالّ، کە کوردی زەندن، گوندێکە لە ٦ کیلومیتر خۆرهەلاّتی حەسەن کێف ـ کەلاردەشت نەو شاری مازندەران ـ کوردیە. کوردستان: گوندێکە لە ١٢ کیلومیتری خۆراوای بیهبەهان کە ٢ دێن، کوردستانی سەرو، خوارو، ئاوێکیش کە بە بەر ئەودیەدا دێ و دەڕوا، هەربەناوی کوردستان ناو دەبرێ.

لە ٢١٥٠ تا ١٧٥٠ بەرلە زاین. بۆ ماوەی سێ (٣) سەدە، خەڵکی لەو ناوەدا و لە کەنعاندا خەریکی کۆچەڵە کۆچ بون و لە ساڵی ١٩٠٠ بەر لەزایین ئیبراهیم لە (ئور)ەوە

Dr.Saleh Ebrahimi

چۆتە فەلەستین (: فەلەئەستێن) ئەم بیرورایـە، ئـەوەی **دەیسـەلمێـنێ کـە کـورد**، لەو، سەردەمەیدا، حوزوری بووە، هەروا دەورەی بگرەو بەردەی (هـە کسـوس) ەکـان: (کاسیان) بووە لە نێو دوروانداکاسیان، چەندین جار هێرشیان بردوتە، سـەر بـاشوری دەجلە: (تیکلاو) و فورات (فرەهات، بەخۆرهات) و دوای ماوەیێ کە بارگە و بـنەیان لەوێ دانا، جالە ویۆە لە حیجازو عـەرەبستانەوە، **خۆیان گەیاندوتە میسرو سەڵتەنەت و پاشاییێ فرە گەورە و بە شان و شکۆەی لە وڵاتی میسر** دامەزراند. [**ویلیام لین وسترمان**] بە لەبەر چاوگرتنی ئەوەی کە **نەتەوەی کورد** لە ٢٤٠٠ ساڵ بەرلەزایین یانی ٤٤٠٠ ساڵ بەرلەمرۆ چیغ و چادرنشین و دارای وارگە و زۆم و سیماڵو دەواربون، ئاوا بیرورای خۆی سەبارەت بە نەتەوەی **کورد، راگەیاندوە** و دەنوسێ: [**نەتەوەی کـورد** بـەراستی رەگەزو ریشەیێ پـاکو وبێ گـەردی هـەیە و لەوەدا، وەپێش رەگـەزی ئـوروپایی کەوتون و هەروا یەکێ لە رۆژ هەڵات ناسانی رۆژاوایی بەناوی (: تورو دانگین) لە روی ٢ بەردی ئاستانە ـ ی دەورەی سۆمێری) کە دەگەرێتەوە بو (٣٠٠٠ هەزار) ساڵ بـەر لەدایک بوونی عیسا مەسیح، لە سەرئەو بەردانە، ناوی (**کوردکا**)ی خوێندوتەو ئەو ٢ بەردەیشی لە نێو خاکی ژیانی خەڵکی (ئۆر) و سەر زەوی حەزرەتی ئیبراهیم، پـەیدا کردوە. ئەو مرۆیانەی کە لە دەق و ئاسەواری سومێریشدا لە هەموشوێنێ بە (کاردیکا) بێشک دەبێ هەرئەو (کاسیان)ە بوبن کە قسەیان لێکراو **کاسیانیش بەباوکاڵو باپیرانی کورد، دانراون** و مێژوزانان ئەوەیان بە ئاشکرا راگەیاندوە. یەکێ لە شوێنەواری ئەوان (**کوێی**) و (زیگۆرات)ە کە عەرەب بە ناوی سازدەرانیەوە بە (زی کـورد: زیگـورات) ناوی دەبەن. مێژوی عەرەب دەڵێ: ناوی دایکی ئیبراهیم، (ئوشا) بـووە و **ناوی (ئوشا)** لەبن ناوی خودایانی مەوجود **لەگاتا: گازە** ـ کاندا، هاتووە.

هەندێ لە تەفسیر نوسانی عەرەب لایان وایە واژەی **(ئازەر) کوردی** فارسی یە (دیارە (ئازەر، ئاتر، ئاگر، ئاور، ئاتەش، ئەرتەش) لە ریشـەو رەگـاژوی **ئـاتر ـ ی کـوردی**، سازدراون و مێژویش دەڵێ: **ئاترۆپـات ـ ی کـوردی مـاد**. لە راست داگیر کـەرانـی

Dr.Saleh Ebrahimi

ئیسکەندەرو ئیسکە ندەریان ڕاپەری و ئەو ناوچانەی کەئەمرۆ بە ئازربایجان ناو دارن و ناوچەگەلێ پانو بەرین تر لە ئازربایجانی، لەبن چرنوکی ئەوان دەرهێنا و ئازادی کردو ژیانێ پڕلە خیرو بەرەکەتو شادی و خۆشی بۆ خەڵکەکەی دابین کردو خەڵکەکەیش بەشوکرانەو بە شانازی ئەو، تەواوی ئەو ناوچانەیان بە **ناوی ئەوسەردارە ماد ـ ەکوردە**، بە (ئاتروپاتان) ناونا، یانی (ئەلف و نونی نیشانەی نیسبەتیان) بۆداناو لە دواییدا، کە عەرەب کوردستان و ئاتروپاتانی داگیرکرد، ناوەکەی کردە ـ ئازربایجان)، باشە بزانین لەو واژە و ناوەکوردیانە، فرە بە ئاشکرا، دەردەکەوێ کە ئیبراهیم کوردو کوردزادە بووە. کـورد فەرمویەتی: [نان ئەو نانە ئەمرۆ ئێستا لە خوانە]، **بەلام حـەقیقەتی مێـژو دڵو دەرون خۆشکەرە** (شەپۆل).

سەرزەوی مەدیەن کە بە بان بەستینی دەریای ئەحمەر (: زەریای سور) و ئۆردون، دادەنرێ بەزوانی یونانیان، بەسەرزەوی کوردەواری و کوردستان، دانریاوە، یانی وارگە و نشینگەیێ کە ئیبراهیم بە ناچار لەوێ کۆچ و کۆچباری کردوە.

ـ لە تاریخی ـ عەرەب و یەهود، بەگشتی لە بوونی ئیبراهیم بە ٢٠٠٠ تا ١٥٠٠٠ ساڵ بەلە زایین، دانراوە و ئەوەیش **لەگەڵ هێرشی کاسیان لە زاگرۆسەوە** بۆبان بەستێنی باشوری دەجلە و سەرزەوی شنعار، دروست بەرامبەری دەکا.

ـ زەردەشتیان، «ئاورام» بە زەردەشتی سێوەم، دەزانـن، کـە لە ڕاستیدا، ئیبرام یـا ئیبراهیم ـ ی عبریە کە کورد بە (بلە) ناوی دەبا.

ـ قورئانیش دەڵێ (ماکان اِبراهیم یَهُودیّاً و لانَصرانیّاً...) سورەی ئالی عیمران ئایەتی ٦٧. یانی ئیبراهیم بەرگەز یەهودی نیەو لە ئایەتی ـ ئایەتی ۴ سـورەی ئـیبراهـیم (وما ارسلنا من رسولٍ الا بِلسانِ قومِهِ)یش جوان دەردەکەوێ، کە ئیبراهیم لە کوردەواریدا، هەڵکەوتووەو **بەزمانی کوردانی مادوماننا وگوتی و ئورارتۆ**، قسەی کردوە.

ـ هیچ گومان لەوەدانیە کە کوردان لە سپای نمرود، بە شدار بوون.

ـ مێژوزانان لایانوایە نمرود کوڕی کوش یا کوس بووە، کە لەگەڵ واژەی کاسیان،

Dr.Saleh Ebrahimi

هاوڕیشەیە و بەواتای کەسێکە، ناروا، کەس: کاس.

کوردستان سەرزەوی یەکە، لە ئاسیای خوراوادایە. واژەی کوردستان بۆیە کەمجار، بە ڕەسمی لە ڕۆژگاری سەلجوقیان لە نوسینگەی حوکومەت دا، نوسراوە، لە ئێران بەسنەو پارێزگەی سنە، کوردستان دەوترێ، حەمدوللاّ موستەوفی سنوری کوردستانی بە عیراقی عەرەب، خوزستان، عیراقی عەجەم، ئازربایجان، دیار بەکرو ئەم ١٦ ولاّتەیشی بە بەشێ لە کوردستان داناوە: ئالانی، ئەلیشتەر، بەهار، خەفتیان، دەربەندی تاج‌خاتون، دەربەندی زەنگی، دزبیل، دینەوەر، سوڵتان ئاوای چەمچەماڵ، شارەزور، کرماشان «قرماسان» کرند وخوّشان، کنگور (قصراللصوص یاگەنگاوەر) ماهیدەشت هەرسین و وستام. ـکوردانی ئەییوبی، سەرزنجیرەی ئەم بنەماڵە صەلاحەدین یوسف بن نەجمەدین ـ ە، کە ئەم بنەماڵە ٥٦٧ تا ٦٤٨ی مانگی لەمیسرو شامات و فەلەستین و کوردستان: مەڵبەندی بەشی سەروی دەجلە و فورات حوکومەتیان کردوە، کە صەلاحەدین دەوڵەتی فاتمی میسری لابردو خوّی بووە پاشای ئەو ناوە [٥٦٧ـ ٥٨٩ی مانگی] وجەنگی صەلاحەدین لە راوانانی فەلەکان لەجەنگی خاجداراندا، مەشهورەو زۆر ئازایانە و پیاوانە ئاوقەی هێرشکاران بووە و **سوڵتان صەلاحەدین کوردایەتی کردوەوکوردلە دەورانی ئەوزاتەداگوڵی کردوە و ئەو هەموەزاناو قازی و ئەمیرو پاشاو وەزیر و مێشروزان و سیاسەت زان‌و عالم و خواناس و عارفانە لەبن سێبەری پڕ میهر و زاناپەروەری ئەوزاتە، سەریان هەڵداوەو بۆنەتە هۆی فەخروشانازی بۆ دنیای عیلم و زانین، یەکێ لەخزمەتەکانی کوردو کوردایەتی کردنی سوڵتانی کورد، بە نەتەوەی کورد، ئەوەیە.**

کورد عەلی، رامیار، زانا و نوسەر، وەزیری فێرکردن و بارهێنانی سوریە و ئەندامی عیلمی مەجمعی عەرەبی شای میسرو سەروکی عیلمی دیمەشق بووە [١٨٧٦ وەفات ١٩٥٣ ی زاین] نوسراوەکانی: خطط شام، تاریخ احمدبن طولون، و فەلاسیفەی ئیسلام (شەپۆل).

← ۱- ڕێبازی گرشەی کوردستان

۲- ئەلف و بیێ بژار کراوی کوردی بە کوردی و پارسی وە هەروا نیشان دان بە وێنەو ڕەنگ.

۳- ژن لە ئیسلاما. ۴- گۆران. ۵- کاروکردەوە. ٦- نەورۆز. مانای گرشەی کوردستان. ۸- چیرۆکی نەچیرو نەچیرەوان. ۹- بانگە واز. لە ژمارەی (۲و۳) گرشەی کوردستاندا ئەم مەبەستانەی نوسیوە: ۱- نو ما یەک لە مزگەوتی جامیعە یا دارالاحسانی شاری سنە. ۲- بانگەواز بۆ یەکیەتی. ۳- وَ مِنْ آیاتِهِ خَلْقُ السموات و الارض و اختلافُ السنتکم و الوانکم... ۴- زوان و ئەدەب. ۵- هەڵبەست و قسەی خۆش. ٦- سازو ئاوازی موسیقای کوردی. ۷- شیعرو هونەرو وێژاوەری. ۸- پەندو مەتەڵی کوردی. ۹- هەجیج داب و دەستوری با وی خەڵکی گوندی هەجیج... ۱۰- کتێبی کۆزانی فەر هەنگی زمانی کوردی بەشی شۆینە واری باو لە کوردەواری‌داو مێژوی یا ژمارەی ۳ لە زنجیرە چاپەمەنیە کانی گۆڤاری گرشەی کوردستان.

ئەو مەبە ستانەی وا لە ژمارە (۴ و ۵) گۆڤاری گرشەی کوردستان دا چاپ کراون وەکو: تەفسیری ئایەی یا أیّها الناس انّا خلقناکم من ذکر و انثی و جعلناکم شعوبا و قبائل لتعارفوا ان اکرمکم عندالله اتقیکم. ۲- کورتە یەک لە بارەی مێژوی نە تەوەی کورد. ۳- پەندو مەتەڵ یا ئەمسالی کوردی. ۴- زوانی هەڵبەست. ۵- وێژا وەری ٦- پەنجەی تار. ۷- هەورامان. ۸- ناودارانی نەتەوەی کورد: حاجی خەڵیفە مەلامحەمەد. ۹- کابان و ژیان.

و ئەو مەبەستانەی وا لە ژمارەی ٦ گۆڤاری گرشەی کوردستان دا چاپ بون وەکو: ۱- بەیت المقدس. ۲- بەشی ئایینی. ۳- حەق. ۴- زاڵ و کەژاڵ. ۵- چیرۆکی عەلی بەردە شانی. ٦- چیرۆکی ئەحمەد خان و وڕ وڕە. ۷- چاوی کەژاڵ - فقه‌اللّغة. ۸- هاو دەنگی و هاو ڕەنگی. وە ئەو مەبەستانەی وا لە ژمارەی (۵ و ۷)ی گۆڤاری گرشەی کوردستانا چاپ بون وەکو: ۱- یرید الله بکم الیسر و لا یریدبکم العسر: لێکوڵینە وەی سیاسی. ۲- بەشی ئایینی ۳- ناسیاوی لە تەک بیجارا. ۴- پەند یا ئەمسالی کوردی. ۵- ناو دارانی نەتەوەی کورد - دارە مرواری یا خانم و خاتونی ناوداری کورد «کە لە ساڵە کانی ٦۴۸ کۆچی‌دا بە سەر

Dr.Saleh Ebrahimi

میسرو ولاّته موسوڵمان نیشینه کانا حوکمات و میرایه‌تی کردوه. به نه‌قڵ له: باوی کۆمه‌لاّیه‌تی و مێژویی چاپی نه‌وروّزی ٥٨-١٣٥٧ هه‌تاوی نوسراوی شه‌پۆل نوسه‌ری ئه‌م گۆڤاره و دێرانه.

٦- صلاح‌الدین ایوبی. ٧- به‌شی نامه‌ی خوێنه‌ران. ئه‌و مه‌به‌ستانه‌ی وا له ژماره‌ی (٨ و ٧) گۆڤاری گرشه‌ی کوردستانا چاپ بون وه‌کو: ١- وتاری ئایینی له بابه‌ت ئایه‌تی ٣٦ سوره‌ی به رائه‌ت ان عدة الشهور عندالله اثنا عشر شهرا ٢- چیرۆکی دو خوشکه هیوا و بێزار. ٣- به‌شی نامه‌ی و دیاری خوێنه‌ران. ٤- چیرۆکی مینه کازه‌رد. ٥- فه‌هه‌نگیله. وه ئه‌و مه‌به‌ستانه‌ی وا له ژماره ٩ی گۆڤاری گرشه‌ی کوردستانا له ساڵی ١٩٨١ زایینی دا چاپ بون وه‌کو: ١- سه‌ره‌تای رۆژنامه‌گه‌ری له‌کوردستانا. ٢- وتا رێ له بابه‌ت ئازاد بونی خوێندن به‌کوردی له سوێنگه‌ی هینانه‌وه‌ی په‌خشنا مه‌و رۆژنامه‌ی اطلاعات ژماره ١٦٥٨٢ چاپی ١٣٦٠/٩/١ هه‌تاوی (شه‌پۆل).

زوانی هه‌ڵبه‌ست

ئه‌شێ ئه‌م ناوه بۆهه‌ندێ که‌س هۆی سه‌رسوڕمان بێت و ئه‌م پرسیاره له بیریانابێ، بۆچی زوانی شیعر بێجگه‌له‌م زوانه‌واپێی ده‌ئاخوێن شتێتره؟ بۆئه‌وه‌ی بەم پرسیاره وه‌لاّم بده‌ینه‌وه، ئه‌شێ له سه‌ره‌تاوه دوڕێگای به‌کار هێنانی زوان که‌له‌یه‌کترجیان، لیکیان جیاکه‌ینه‌وه‌و باش سرنجیان بده‌ین:

١- زوانی وتار:

زوانی وتار شتێکه بۆدابین کردنی پێوه‌ندی له‌ناوته‌ک ته‌کی به‌ره‌ی یه‌ک کۆمه‌لاّ، ئه‌مه‌ش به‌هۆی بێژه‌و بێژه‌گه‌له‌وه مانای جۆربه‌جۆرگه‌ل که‌واله بیریایه، بیخاته ناومێشکی که‌سانێ تره‌وه.

زوانی نوسینیش به‌وگشته جیاوازی یه‌وه، که‌له‌ته‌ک زوانی وتاریدا هه‌یه‌تی بێجگه‌له نوسینی ئه‌م زوانه وتاری یه، به‌واتایێ ترگۆرینی نیشانه‌گه‌لی بیستن به‌نیشانه‌گه‌لی بینین «دیتنی» شتێتر نییه.

٢- زوانی شیعر و هه‌ڵبه‌ست

Dr.Saleh Ebrahimi

ئەشێ بزانین زوان یەک بەشێ تری لە بەکارهێنانا هەیە، وەئەوەش زوانێکە کەلەشیعرا بەکاردێ‌و بەکاریش ئەبرێ. لەهونەری شاعیریدا بێژەگەل هەر ئەو ئەرکەیان هەیەکە دەنگ و ئاواز لە موسیقی وەخەت‌و رەنگ لەنەخشاندنا هەیانە....

زوانی وتار زوانی ئاواز وقسەش، هۆی لابردنی یەک نیبازی کۆمەلآیەتی یە. کەرەسەی کاروکردەوە یە، بۆ یەک سودی ئانی‌و لەبەرچاوگیراو.

خودی کە رەسە لێرەدا پلەیەکی نییە، تەنیا بۆئەوەیەکە مەبەست و ماناکە جوانترو باشتر راگەیینێ.

بەلآم هەلبەست وشیعر،هونەرە، مەبەست لابردنی نیبازگە لی سەرەتاپ وئەو تاوەی واتێیدا ین نییە، بەلکوله شیعرانیباز گەلی بەرزترو جوان‌و نەخشیلانەتر لەکارایە. مرۆف بە راگەیاندنی هەستگەلی دەرونی یانی: دەرخستنی ئەوەی وا لەهەناویشی دایە نیبازی هەس. هە روا مرۆف نیازی هەیەکە ئەم هەستگەلە بۆمرۆڤێ تر بلێ‌و بۆی دوپات کاتەوە وخەلکیش لەم جۆرەهەستانەداله تەک خۆیدا بەشدار بکات. کەوابو هونەری شاعیری بریەتی یە: لەوەی والەهەمو تایبەتییەکانی بێژە چ لە فزی یان: هە ستی‌و دەرونی بێت، بۆبزوتنەوەی خەیال‌و هەناوبێ، یانی: بەدیهێنانی حالەتی دل‌ و دەرونێ کە لە بیرومێشکی بیسیاراناگلپە هە ستێنێ‌و سودییان پێ بگەیینێ، کەوابێ ئەتوانین بێژین: شیعرو هەلبە ست کەلامێکە خەیال بزۆین.

خەیال:

ئەلێن: منالێکی وردیلە، ئەی ویست ساقەتەگەنمە شامی یەک‌لە ریشەوە لەزەوی هەلکەنێ‌و دەری بینێ، بەلآم هێزی پێی نەدەشکا و نەی ئەتوانی ریشەکێشی‌کات، تاسەر ئەنجام بە نقە نقێکی زۆر ئەو ساقەتەی بە ریشەوە هە لکیشا، بەخۆشی وپێکەنینەوە بە باوکی وت:

بابە! چاو، چاو چلۆن بەریشەوەهەلم کەند، باوکیشی بوئەوەی زییاتر دلپخۆشیکات، وتی: ئا فەریم‌کورم شوکر تۆبوویە پییاو ووزە و هێزت زۆر بووەو پەرەی ئە ستاندوە!

کورە وردیلەکەخۆی قەف‌کردوگوتی: بابە! زەوی بەگشتی سەرێکی ئەوساقەتەی گرتبوو منیش سەرەکەی تر، ئەونەی لێ نەویم تا بە سەر، زەویدا زال بوم‌و لەریشەوەدەرم، هینا. ئەم قسەکە بەزاری ئەومنالەدا هاتووە، هەرئەوخەیال خەیالەیە، ئەو منالە بەوزەی خەیال،

بەخەیاڵی خۆی زەوی بەو هەمووەهێزوکەش و فشەوە کە هەیە تی، بەدژ و دوژمنی خـۆیی دانابو، خەیاڵی کردبو سەرکەوت و زاڵ بونی خۆیی بەسەرگشت زەوینا، دا بووە قەڵەم وبەو هۆیەوە دڵی خۆیی پڕکردبو لەشایی وخۆشی و هەستی بەوە ئەکرد واپێ گەییوەو پیاوی لێ دەرهاتووە.

میساڵێ تر: روداوەیەك کە لەبەرەبەیانا روی داوە ئەتەوێ بۆ دۆسی خۆتی تاریف کەی، بەم جۆرەدەس بەقسەئەکەی: «کاتێ شەوداهاتو و ڕۆژهەلاّت وگزینگی رەزدەی تاو دای لە دەم کەل.....» ئەمە زوانی وتارە، چونکا لەواهەوێنی خەیاڵ نییە، بەواتایێ ترکەلامی خەیاڵ ئاوی لە وانییە،ئێستە بائەم قسەو نوکتەیە، لەزوانی نیزامی گەنجەوی کوری ڕەئیسەی کوردە وە، ببیستین: (سپیدە دەم چوودەم بەرزەد سپیدی ـ سیاهی خاند حەرفی نـائومیدی ـ هـەزاران نەرگس ئەز چە رخێ جهانگەرد ـ فروشودتا بەرئامەد یە كێ گولی زەرد).

ئەمەهەر ئەو مانایەیە: «کاتێ شەو داهاتو ڕۆژئاوابو...» شاعیر لێرە لە وزە و هێزی خەیاڵ یارمەتی وەرگرتووە، کاتێ ئەو لەنەرگس وگوڵیزەر دقسەئەکات مەبەستی نەرگس و گوڵی زەردی دەرو دەشت نییە، کەلەباخچەوکەژو کۆدائەڕوێن و شین ئەبن.

بەڵکومەبەستی ئەو لەنەرگس، ئەستێرە وەلە گوڵی زەردیش مـەبەستی تـیشکی ڕۆژو خۆرەتاوە، شاعیر ئێمە ئەباتە ناوگۆمی بیرو خەیاڵەوە. سپیەتی و بۆنی خۆشی گوڵی نەرگس وە هەروەها گوڵی زەردی جوانی باخچەمان دەهێنێتەوە بیر، وە دەروازەی دنیای خەیاڵ مان بۆ ئاوا لە، دە کاتەوە.

کە وا بو، بێژە گەل تەنیا بۆ دییاردی کردن بۆشتگەل وکاروکردەوە بە کار نابرێن، بەڵکو ئەبێ حاڵەت و خەیاڵگەلێك بخەنە ناومێشکی ئینسانەوە.

بەهۆی وزەی خەیاڵە کەئینسان داروە كێ خۆی ئەبینێ و ئەزانێ یان لەناودارا هەموی سروشت، وە لەناو ئەنگوسی ئالاّدا کەلەبان مێزدانراوە، قەراخ تاقەراخی یـەك نیشتمـان و زێدی خۆی ئە بینێ وهەستی پیێ ئە کات.

Dr.Saleh Ebrahimi

بەواتایێ تر ئەتوانین بێژین شاعیر بەهەڵخراندنی بیروهێزی خەیاڵی ئێمە، باش ترئەتوانێ هەستو ئەندێشەیەک کەگشت لەش وئەندامی داگرتووە،بیخاتە ناوبیرو مێشکی ئێمەمانەنەوەو لە ئاکاما لەتوندو تیژی ئەوەکەم کاتەوە و دڵی ئارابگرێ.

کەوابێ، هۆی ئەوەکە شاعیردەس ئەکا بە هۆنینەوەی هەڵبەست یەک نییازی دەرونی یە، نییازێکە سروشتی لەگەڵ خوێن و رەگو پێست و ئێسقانیدا تێکلاو بووەو خۆبەخۆ بووەتەخوی خۆي،هەرکە سێک لەکاتی خەمو خەفەتو شایی و شینا، ئەنوارێ و ئەکەوێتە بزوتنەوەتا هاودەنگ و هاورەنگ وهاودڵ و هاوزوانێک بۆخۆی پەیاکاتو لە شایی و شینی خۆیدا بەشداری بکات. شاعیر بەوزەی بێژەگەل هێزو توانای خەیاڵی، ئێمەمان بێدار ئەکاتەوەو ئەو دەمەئا سودەئەبێ و پشویەک ئەدا و لەدەس خەفەت رائەکاو وەنەوزێک ئەداو ئێمەمانانیش لەخەوەنوچکەی بێ ئاگاي رائەچلەکێنێ وبێدارمان ئەکاتەوە. وەزن و قافییە، یان شڵ و پاشڵ:

شاعیر بۆئەوە بتوانێ خەیاڵو بیرو ئەندێشەی ئێمەمانان راچلەکینێو تەکانی پێ بدا. لەدنیای رەنگاو رەنگ و نە خشینا، بەندو باو و ئاهەنگ و ئاوازگەلی خەیالاوی بۆئێمە ئەنوێنێ و سرنجمان بۆلای ئەوانە رائەکیشێ، لەوەزن وقافییە یارمەتی وەرئەگرێ و خۆیشی ئەخاتە ناو ئەوبەندەوە. شاعیرئەتوانێ بۆ بەیانی کەفوکوڵ و هەڵچونی دەرونی خۆی، لەناو، وەزنگەلی جۆراجۆری زوانی کوردی، جوانترینی ئەوانە بۆخۆی لەبەر چاو بگرێ.

بەڵام یەکێک لەهونەرگەلی گرینگی شاعیر ئەوەیە، کە بەوهەمووە کۆسپو قورتەی وادێتەسەر رێگای، رێگای خۆی ببرێو هۆنراوەکانی خۆیی، وەها بە زمانی، وتارو زوانی پەخشان نێزیک بکاتەوە، تۆبڵێی و وابزانی هیچ جۆرەگرێ وگوڵێ لەکارانەبووە. لەمبابەتەوە، خۆشییەک روئەکاتە بیسیار، هۆیهەستی وزەو شارەزاییو ماشەری جوڵای جاونانە وەو نواندنی کەلاما، نیشانی داوە. دورست وەک سەماکارێ کەهەرلەوکاتەی واخەریکی سەمایە، زوروەستایانەگشت لەش و ئەندامی خۆی ئەبزوینێ و دێ و دەچێ، ئاهەنگ و بارستاریی و بارتەقایی و وەزنی موسیقای، رەنگ و روی ئارامو بێ پشو سواربونی خۆی بنوێنێو بزەی لەسەر لێوبێ و بینە رانیش بخاتە ناوئەم خەیاڵ و بیرەوە،کە تەکان وهاتو چۆی ئەو، زۆرهاسان و لەسەر خۆیە.

Dr.Saleh Ebrahimi

تاقە ڕێبواری ئەم ئیشەمامۆستاگۆرانە، کاتێ بنوارینە هەرکام لەبەرگی دیوانە هونراوەکانی میسالگە لێکی فرە دێتە بەرچاومان،وەک ئەم هەڵبەستی دەرونەی شاعیری نەمرو مەزنی کوردەوارییە، عبداللە گۆران، ئەو هۆنەرەکە لەجوانی پەرەستی داتاکی کەمەو واژە لە دەسیاوەک مێوە، دڵتەرو خۆش خەیاڵە، ناسک بینە، بەهونەر شارەزاو شەرەنگینە...

هەڵبەستی دەرون

هەرچەن ئەکەم، ئەوخەیاڵەی پێێ مەستم،
بۆم ناخرێتەناو چوارچێوەی هەڵبەستم!
لێک دانەوەی دەرون، قسەی زمانم
بۆچی وەها دورن لەیەک نازانم؟!
ئەمویست دەرون بکرایەوە، وەک تۆمار
دەرکەوتایە، دنیای، جوانتر، لەبەهار،
دەرکەوتایە: ئاوات، هیوا، خەوبینین
پرشنگدارتر لەئە ستێرەی قوبەی شین!
دەرکەوتایە: مانای مانگی دەریایی،
کەنەرمە با، لەروی ئەدا ئەسپایی،
دەرکەوتایەئەو دنیاییەکە شیعری
بێ فرمێسکەو زۆرترلەفرمێسک ئەگری
زەردەخەنەی بێ ئاوێنەی دەم و چاو
تیژگێک ئە دا روناکترە لە هەتاو!
بەلام ئەفسوس! کەئەوشیعرەجوانانە
باڵدار یکن، جێ ناهێڵن، هێلانە
لەناوەوە ئەجریوێنن، ئە خوێنن
هەرگیز قەلم بەکاغەزناهێنن!

هاودڵی وهاوزمانی

هۆنراوە لەراستییا، کاتێ بەئەو پەری دواپلەی خۆی ئەگات کە بتوانێ هەستو بیرو خەیاڵێک،کەلەوا هەیە بەباشترین ڕێگابەخەڵکی تر ڕاگەیینێ، ئەوەی هۆنراوەلە مێشکی ئینسانا هەڵخرینێ، چ یەک هەستی جوانی،یان ناشیرین ودزێو، یایەک هەستی دەرونی هەڵچوانە، وە کەفوکولانە یا یەک دەردو رەنجی بەر دەوام بێت. بەلام مەرجی بنەرەتی وەرگرتنی هۆنراوە شتێ ترە، شاعیر هەرچەن زیبادلەناو بەرەی مرۆڤدا هاو دەرد پەیاکات هەربەوئەندازەش قەدری وەرگرتنی قسەشی زیباترئەبێ. جالەبەر ئەمەیە کەنابێ تەنیا بودڵی خۆی، وە بۆلابردنی تەنیا دڵ تەنگی خۆی هونراوە بهۆنێتەوە.

کام مرۆڤەکە نەیەوێ هاودەنگو هاو ڕەنگی بۆخۆی پەیابکات؟ هاودەنگێ کەرێزی ئەوبزانێ و ئەویش بەوجۆرەی واهەیە بناسێ؟ هەر ئەم هەستە یە واشاعیر بۆهاودەنگی و هاو دەردیو هاورەنگی رائەکیشێ.

ئەم هاورەنگییە خۆی گەورەترین مەرجە بۆهاو دەنگی، چونکا،کاتیٚ شاعیر زوانیٚکی نائاشناو نەناسیاو یا، مەرموز، یا، نامۆ و خونە گرێ هەبیٚ، نەدەردی خۆی وە نەدەردێ کەسانیٚ ترئە توانیٚ بەیان بکات.

نیشانەی هۆنراوەی باش ئەوەیە کەلە بیستن‌و خوێندنەوەی مرۆف هەست بکات‌و وابزانیٚ ئەوەی واشاعیرئەیلیٚ دەرد، یا، بیرو ئەندیشە یەکە، ناسراو وئاشنا، کەهۆنەر، بەبەیانیٚکێ هونەر مەندانە را زاندویە تەوەوگییانی کردوە، بەبەریدا.

ئەریٚ وایە: تا شاعیرنەچیٚ بەتان‌و پۆی ژییان و ژینی بەرەی مرۆفدا وە دەردو رەنجی گەل‌و هۆزی خۆی نەزانیٚ ناتوانیٚ لەناو ئەواناهاودەرد و هاورەنگ بۆخۆی بدوزیٚتەوە، تازە نایش توانیٚ لەدڵ‌و هەناوی ئەوانا شوێنێ هەبیٚ. هۆی سەرکەوت‌و پیرۆز بونی هەندیٚ لەهۆنەران کەتەنانەت دوای چەندین سەتە وە لەولای چە ندین کە وشەن‌و سنورە وە لە گییان‌و لەشێ مرۆف داشوێنی هەیە، ئالیٚرەوەیە واتوانیویانە بچنە ناو دڵ وگییان ولەشی خەڵکەوە، کاتیٚ دەردو ئۆف‌و ئیٚشیٚ رویان تیٚ بکات، ئۆفیٚ کە هەمو کەسێ ناو هۆزی پیٚی بزانن بەیانیٚکیان هەبیٚ ئاشناو هونەر مەندانە و روناک‌و راست‌و راستەو خۆ و بیٚ گریٚ‌و گوڵ و خۆمانە و دۆستانەو خۆما ڵیانەو هۆزەوارییانە وکوردانە و مەردانە.

کاکڵەی و تار:

بە کوردی وکورتی، زمانی هۆنراوە، زمانیٚکی تەرو پاراو بژارکراوە و وردو هاڕراوەو سرنج راکیٚشەو لەو دا، هیچ جۆرە تەوەزەلی و چاونوقاندن و لارییٚ‌و کۆیرە رییٚ تیدانییە، چونکا هەم مەبەست‌و هەدەف و ئامانج، لە هۆنراوەدا وردترو بەرز ترلەزمانی وتارو پەخشانە، تازە چاوەنوارێ خوێنە ران و بیسیاران لە هۆنراوەزییاترو پترە، هەرلە بەرئەم وردی‌و جوانکیلانە،یەتی یە،واله سەر دڵ ئەنیشیٚ‌و لەبیرەوە ریدا، ئەمیٚنیٚتەوە، وە هەرلە بەرئەمەشە واشوێنیش ئەکاتە سەرزمانی‌وتارو پەخشان.

ئەشیٚ سرنجێ ئەمەبدەین کە بیٚژە وەک کراسەو ماناش وەک ئەندامی هۆنراوەیە. ئەم مانایەبە لەش‌و گییانیش نوێندراوە، بەرگی جوان لە ئەندامی ساغ و موتەناسب باش ئە کاڵیٚتەوە، کاتیٚ بیٚژەی لینج ولیق و نامۆو رەمە کیانە، بۆ بەیانی، ماناگە لی زۆربڵیندو پایەبەرز لە بەر چاو

Dr.Saleh Ebrahimi

بگرین، یا، ماناگەلی هیچ و پوچ لەگوڵ بەرگی بێژەگەلی پتەو و جوان بنوێنین،کاری نارەوامان کردوە، چونکا بەم ئیشەی خۆمان یا لەشمان لە پۆشینی بەرگی کورت و تەسک‌وتەنگ رەنجاندوە، یا، پارچەی بەنرخ ورەنگینمان، بەفیرۆ داوەوکردومانە بەبەر بەژن وباڵایەکی لارو وێرا، وەئەم هەردوکارە کردەوەیەکی بێ ئاوەزانەیە/ ناژیرانەیە کۆرێ لە رەخنەگیران و ناقیدانی قسەلەبەرزتری بیژە بە سەرمانادا، چەنەدرێژییان کردوە،کۆرێ تریش لە بەنرخ تر بونی بێژە بەسەرمانادا چەنە وێرغەیان کردوە، بەلام ئەوەی وارایتە و خۆدێتە بەرچاو، ئەوەیەکەبێژە و مانا هەردوک لفی یەکترن‌و بارستایی و بارتەقایی لەنێوان بێژەو مانادا هەیە.

ئەوانە، کەتەنیا لەبەر بێژەگەلی جوانتر بەبەرزتری هۆنراوە یەک، بەسەر هونراوی ترحوکم ئەکەن، وەک کەسانێ ئەچن، کەکاتێ دییان وا مرۆڤێک بەرگی باشتر وجوانی تری لەبەردایە لەخەڵکی تری بەباشتر بزانێ، ئەوەی وازاندراوە و سەلمێندراوە ئەوەیە، کە هۆی پێک هێنانی بارتەقایی لەنێوان بێژەو ماناداهەبونی چەشەو چێشکەیە، ئەویش چێشکەی پێوەک‌کراو، کەوزەی دەرکی ئەم بارتەقایەی هەبێ.

وێژاوەری

ئێمەئەمانەوێ شتگەلێک بهێنینەکایەوەکە خۆێندەوارانی روناک بیرپیان خۆش بێت، بەوردی، لە بەرێکەوە، لەمانای وێژاوەری: «ئەدەبییات» بەتیکراو شیعر، بەتایبەت ورد، دەبینەوەو بە وردی، مەیدانی، مەبەستگەلی جۆربەجۆرکە ئەدەب‌و شیعر، باڵی بەسەرا کێشاوە، دەخەینە، بەرچاو، ئامانجی هۆنراو وئەدەب بەرپرسیاری‌و وەمەسئولییەت‌ و ئەرکی سەرشانی شاعیرو ئەدیب وئەم جۆرەشتانەی‌ چ بتەوێ و نەتەوێ شۆین وئەسەری، دیارو نادیاری، هەموکەلێن و قوژبنی ژیانی کۆمەڵ و نەتەوەی هەرمەڵبەندوجێ‌و شوێنێکی تیادیارە، دەهێنێتە ژیرڕکێفی قەڵەم، جا:

قەڵەم قوربانی نوکتبم دەبێرەشورش و گوفتارەوە کوحاتەم، دبشکێنە خەزێنەی جەوهەری ئەسرار.

بەڵێ ئێمەتێ دەکۆشین کاڵای ئاڵ و واڵای وابهێنینە ئەم بازارەوە تاکڕیارانی بەزەوق‌و دش پەسەندکەئێوەی زیرک و نوکتەسەنج بن، ئاورێکی لێ‌بدەنەوە و لایەکی لێ بکەنەوە... با

Dr.Saleh Ebrahimi

برۆین نه کادوای ئەم هەموهەو هەو وهەی هەیە، سەوقاتە کەمان، ئـاڵە کـۆک بـیّو بـەس! هیوادارین بتوانین روبەندوتارای سور لەسـەر رومـەتی بـیرو ئـەندێشە، لادەیـن وەزوڵـفی وتارلەسەر شانۆی تاریک بەنوکی قەڵەم لادەین و موی ئاڵوزا وشانە کەین و سەرۆک و بنۆکی جیا کەینەوەو بە کاری ساکاری خۆمان بی رازێنینەوە،تائێوەی جوانی دۆس و جوان پەسەند، پەسەندی بکەن...

جا، بانەختە نەختە دەس بە کەین بە کۆڵینەوەو لێک دانەوەی مانای وتەی ئەم چـەن قسەوباسە یە:

«وێژه - ئەدەب؟» چییە؟ «هۆنراو - شیعر» - بە چ قسەیەک دەڵێن؟ «هۆنەر- شاعیر» کامە؟ هەروەها لەمەش دەدوێن کەئایاهەرکەسێ هەربەمە، کەدە سی دایە پێنوس و قەڵەم و پێی نایە مەیدانی وتار ئەرکێکی لە سەرشان دە کەوێ؟ جائە گـەروایـەئە ڵـبەتە قـەڵەم بـەدەس لەبەرانبەرکێو چیای بەرزی شاخاوی و زەرداتە عـەهودو لێ پـرسراوی هـەیە،راوەستـاوە، سەبارەت بە گەل و نەتەوەو دین وبڕوا ی خۆی، وەبەڵکو، سەبارەت بەئینسـان و ئینسـانیەت دییارە، کەدەردی دۆینێ شی بۆوە، بەرەی مرۆڤ چاوە ڕێ دەرمانی بون، ئابابزانین دەرمان، بەدەس کێیە؟ ئایاجگەلە خاوەن بیرانو قەڵەم بە دەستانە! ئەوەی کە ئێمەلەشوێنی دە گەڕێن؟!

واتەئەی ئینسان:

تا، تەنورت، گەرمە نانێکی بکە   تا، نە بویتە، کۆتی پێ، کۆلکی پنە.

بەڵێ: کاری ژیان گەرانەبەشوین ئەوەی کەئینسان دەیەوێو لێ نادیارە؛جارێ دەزانێ چیەو جارێ نازانـێ، بـەڵام وادیـارە کـەدەبێ لەپـێشدا، چـرایـێ هـەڵ کـەینو بـەشوێن ئینسانادەشتو دەرو شارو دیار بدینەپێی وە، جامەگەر «ئینسان» هەرئەویە، کەلەسەردوپێی رادەوێستێ، یا، دەرواو قسەش دە کات؟ نا، نا، «ئینسان» ئەوکەسەیە، کە بەزمـانی خـەڵکو بۆخەڵکو لەبەر خەڵک ئەدوێ. دەنابۆوا «دیۆژن » فەیلەسوفی گەورە، بەئاڵوزاویو سەر لێ شێواوی، بەڕۆژی ڕوناک، چرای هەڵکردبوو ئەم سوچ و قوژبن دە گەڕا ئەو لە تاو سوچو گوناحی زۆرداران وستەمکاران گیانی بەلێوی گییشتبو «رۆحگە ییشتبوە سـەرنوکی لوتـی» تورەو قەڵس و جاڕزببوو لە نێو «تەن» هادا خۆی تەنهادەزانی پییان گوت: «ئوستاد! ئەوەچت لێ

Dr.Saleh Ebrahimi

ون بووە؟» وەلاّمی دانەوە: «ئینسانم لیّ ون بووە» گیانم خەستەی دە ستی دەستەی دیوو درنج بووە و ئارەزوی ئینسان دە کەم...

دی شیخ با چراغ همی گشت گرد شهر

کز دیو و دد ملولم و انسانم آرزوست

گفتند: یافت می نشود جستەایم ما

گفت: آنکه یافت می نشود آنم آرزوست

هەردەڵیّ حە کیم مەلەوی کورد بە چرای سۆزی گەرم وئاهی ساردی، شەو چەرەی دیوەخانی دڵی سازدە کاو بەشوێن «شەمام تەوێڵەیی» دائەگریّ، بەلاّم ئەم لە کوێ و ئە و لە کوێ!

خویندەوارانی بەرێز «ئەدەب» وەها کە دەزانن واژەو وشەیێکی کۆنەلەزمانی عەرەبدا کەئێستا بەتێکراله هەمو ناوچەی ئێمە کە زمانی عەرەب شوێنی تیاکردوە، هەربەو مانایە، بە کاردەبریّ، لەزمانی تورکی، پارسیو لەزمانی کوردیشدا، ئەدەب بە مانای: «دەفرو، ئامانو، خووان»ە چونکائینسان خواردەمەنیو پێی خۆر، دە کاتە نێو زەرفو دەفروئامانەوە، هەروە ك فیکروبیروئە ندێشەو زانستیی خۆی لەسەر سفرەو دەقی وتار، دادەنیّ تابە واتەی: بەیان بەیان بکات و نیشان بدات، ئەوەیە کەلەزمانی عەرەبی دا بە سفرەش دەڵێن: «مأدبە» ئەوەی کەبە تایبەت لەئیرانادەڵێن: «ادبیّات» لە خودی زمانی عەرەبدانییە، بەڵکوئەم بێژەو کەلیمەیە، ئەدیبانی تورکی عوسمانلی دایان ناوە،جاعەیبی چییە؟ خۆزمان وئەدەب مولّکی کسێك نییە، بەڵکو وە کو، چەن شتیتر، هی هەموانە، بزانین دەتوانین بێژین: ئەدەب و ئەدەبییات،وێژەو وێژاوەری بۆپێوە ندی نێوان ئینسان و فیکرو ئەندێشەی بەرەی مرۆڤە وەئەم هەودا هەوریشمینە،یەك یەکی، ئەفرادی کۆمەل بەیە کەوە دە بەستیّ، کەوایە، ویژەو ئەدەب، هۆیە، نەچۆن یەت، بەڵکوچۆن یەت، وا لە مانای «هونەر» دایە، جا دۆستانی ئەدەب دۆستو تیّگەییشتو، ئەمانەی وائەمرۆ وسبەینیّ گوتراون و دە گوترێن، بەیانی سادەی زمانی عیلمی ئەمرۆی دنیایە، کەبەچەشنێکی تازەو روناكلە باسی بەرچاوی ئێمە دە کۆڵیتەوەو تەحلیلی وردی وای دە کات کەئێمە بزانین مانای ئەوشتانەی کە لەعەینی موشکلّ بونا هەموروژیّ لە پێش چاومانەو لەگەڵی کارمانە، چییە! تابەم جۆرەچینی خوێندەوارو

خۆیندکارو قەڵەم بەدەس خۆیان بناسن و ئەرکی سەرشانیان، دییارە گرینگترین قۆناغی ژین و بونی ئینسان، «خۆناسینە» وئێمە به تایبەت لەبەرخۆ نەناسین زۆرشتمان نەناسیوە! تەبارەکە لاّهو جەلەل خالیق، حەزرەتی محەمەدپێغەمبەری مەزنی ئیسلام چەن شرین و کورت فەمویەتی:

هەرکەس خۆی باش بناسیّ خودای خۆشی باش دەناسیّ واتە ئەگەر مرۆڤ خۆی باش بناسیّ ئیتر بۆکەس سەرنا چە میّنێتەوە، خۆی بۆخوی و خزمەت کردن، بۆبەرەی موسڵمانان تەرخان ئەکات و بەس و تەنیالە راست خودا و بەدی هێنەری جەهاناتەسلیم ئەبیّ.

ئەوەش کەئە فلاتون وتویەتی: بڕو، خۆت بناسە هەر ئەمە، دوپات، ئەکاتەوە واتا: خۆت بۆخوت بەتالە کزی و کەساسی و ژێرچە پوکەی نەفسی ئامارەرزگارت بیّ....

نوکتە: واتای ئەدەب

ـ ئەدەب: بەواتای فەرهەنگ، زانین، هونەر، جوان لەگەڵ خەڵکدا هەستان و دانیشتن، شەرم وحەیا، حورمەت، پاراستن، بێدارکردنەوە، ئەدەب دان. زانین و عیلمێکە، زانایانی پێشو بە داگری ئەم زانینانەیان زانیوە: لۆغەت، صەرف، نەحو، مەعانی، بەیان، بەدیع، عەروز، قافیە، قانونی خەت، قانونی خۆیندنەوە، هەندیّ ئیشتیقاق، (قرض الشعر) ئینشا، تاریخ: مێژو، کە ئەمڕۆ بەو زانینانە دەڵێن:

ئەدەب «ئەدەبیات، ئاداب :»وێژاوەری. کۆی ئەدەب ئادابە، نەک ئەدەبیات. کەئەدەب ئەمانەش دەگرێتەوە: ئەدەبی کەسبی، دەرسی، کەبەدەرس خۆیندن و لەبەرکردن و بیرکردنەوە بەدەس بێت، ئەدەبی نەفس، ئەدەبی تەبعی، ئەخلاق: خوو ئاکاری چاک، پەسنی چاک، تەرکی تەماع و... دوکتور محەمەد سالح ئیبراهیمی (شەپۆل) موتەرجیمی قورئان بە زمانی کوردی

بـە رۆژی بـەهار بـەشەوی پـاییز
یـاخوا بـەخێـربێ مـیوانـی ئـازیز

ئەم فۆلکولۆرە کوردییە جوان میوانداری و میوانگری نەتەوەی کورد، دەگەینیّ.

شەپۆل: دوکتور محەمەد صالح ئیبراهیمی ئەندامی هەیئەتی عیلمی زانینگە (دانشگاه مذاهب اسلامی) لە تاران.

Dr.Saleh Ebrahimi

شیعرو هۆنەی کوردی

ئەمرۆکە دەریچەیەکی تازەو نوێ بۆ شیعرو هۆنەی کوردی کراوەتەوە، شیعری کوردی روی لە ئاسۆیەکی رووناک کردووە، سەیرو سەیرانی نوێ دەستی پێکردووە، لە ئاو و هەوایێ تازەو ئازادا دەپشکوێ و خۆ دەنوێنێ و دەدرەوشێتەوەو درەخششێ دیکەی هەیە

شیعرو هونەر و هۆنە و ویژەی کوردی سەری لە ئاسۆی پێگەیشتن ساویوە، شیعرو هۆنەی کوردی لە روی بڕواو ئیمان، وە هەروەها لە ئاگری گڕ گرتوی دەرونی پڕ دەردەوە دەهۆنرێتەوە، تێدەکۆشێ بە نیازگەلی من و تۆ و ئەو، هەروا بە نیازگەلی کۆڕو کۆمەڵگای گەورەی من و تو، وەڵام بداتەوە. شیعرو هۆنەی کوردی رەنگ و روی خۆماڵی و مرۆڤی و ئینسانی و ئیسلامی و قورئانی هەیە، لە رنگ و ریختی نامۆو بیانە دورە پەرێزە و خۆی سەر بە خۆ راگرتووەو لەسەر بنچینەی بیرو باوەڕی کوردەواری پنجی داکوتاوەو خۆی تاو دەدا. چونکە جوان تێکەیوە کە ویستی ئێمە، دەردی ئێمە، بیرو باوەڕی ئێمە، وە باری ژیانی کوردەواری شتێ دیکەیە لە هی بیانەو نامۆ جیایە.

شیعری کوردی باری رامیاری، کۆمەڵایەتی و دینی و قورئانی زۆرە و ئاگری گەرمی ژیاو ژیان وەجۆش و خرۆش دەخاو رێگای ژیان و ژینمان نیشان ئەداو دەسمان دەگرێ و بەرەو ژیانێکی خۆش و بژوێن و ئاسودە رامان دەکێشێ، وە بەوانەی چاک ناتوانن راکەن رەو رەوەی بیری جوان و ورد و ماقوڵانە دەیان خاتە سەر رێگای راست و دروست و ئینسانی و مرۆڤانی و ئیسلامی قورئانی.

شاعیرانی ئێمە رویان لە شیعار کردووە، بەڵام هێمان شیعاریان شاعیرانە لە شیعری خۆیاندا باش نەگونجاندووە، ئەبێ چاوەڕوان بین تا شاعیرەکانمان بە نیشان دانی شکڵی شاعیرانەی شیعار، واتای بەرز و شیاوی ریسالەتی ئەوە ئەدا بکەن شیعر گەلێ دابنێن کە شیاوی هەمو خولو چاخ و رۆژگارێک بێ. شیعری کوردی زیاتر مایەو رەنگی حەماسی هەیەو تێدەکۆشێ وشیار دەربێ و هۆیەک بێ بۆ راپەڕین و وریا بوونەوەی گەلان.

شیعرو هۆنە ئەبێ جوان بە وردی بڕوانێتە دنیای کزو کەسانو بێ بە شان و هەژاران و لێقەوماوان و سرنج بداتە نەتەوە بێ بەش و بەندکراوەکان، وە ئەوانەی وا

Dr.Saleh Ebrahimi

لە دنیای سێوەم دا لە بەند رزگار بوون.

شاعیرانی ئیمە ئەشێ بۆ خزمەت کردن بە خەڵکی تەرخان بکەن، ئەبێ لە شیعر شمشیری ئاودار لە راست تالانچیان و زۆرویژایی بە کورتی بیژین شیعرو هۆنەی ئیمە ریگایەکی گرتۆتە بەرو بەرەو رەوەک دەڕواو راپەڕیوە؛ ئەتوانێ هیوادەرو ئومێد خولقێنەر بێ.

□ کوردەواری جیگای هەڵقولانی ویژو ویژەوانی و ئەدەب و هونەرە.لەوەتی خوا ئەم خاکە جوان و پاکەی خولقاندووەو کوردی لێ نیشتەجێ بووە،بووتەکانی شیعرو هۆنەو ئەدەبی بەرز و تەرزو بڵیند. شوێنەواری کە لە پێشینان بۆ ئیمە بە یادگار ماوەو نەفەوتاوە عەزەمەت و پەرەداری هونەری کەلامی ئەم خاکە رەنگینە بە ئیمە نیشان دەدا، وەک شیعری مەلا پەریشان، ئەرکەوازی، مەلا رۆستەمی ئیلامی، خانای قوبادی، سەرهەنگ ئەڵماس خان، حەکیم مەولەوی کورد، میرزا ئەولقادری پاوەی، وەلی دیوانە، ترکەمیر، مەلا منوچێهر، فەهیم سەنجابی، ئەحمەد داواشی، باباتاهیری عوریان، ئەسفەندیاری غەزەنفەڕی، سەیید سالح ماهی دەشتی؛ حەیرانعەلیشا، سەیید یەعقوب ماهی دەشتی، تەمکینی کرماشانی، شامی، میرزا شەفیع کیمنەیی، ئەلماس خانی کوردستانی، عەلی حەریری، عەلی بەردەشانی، عەلی تەرەماخی، فەقێ تەیران، مەلای باتە، پەرتەو حەکاری، حەکیم ئەحمەدی خانی، حاجی قادری کۆیێ، نالی، کوردی، ناری، قانع، وەفایی، ئەحمەد موختار جاف، سالم، تاهیر بەگی جاف، سەلاح سۆران، ئەحمەدی کوڕ، فەقی قادری هەمەوند، حاجی خەلیفە مەلا محەمەد (بەها)، عارف، ئیمامی (ئاوات)، خالەمینە، حەقیقی، جەوهەری، سیف القضات، فیدایی، زاری، هێمن و هەژار.

ئەوەی ئەمڕۆکە بە ناوی ویژەو ویژەوانی قسەی لێوەدەکرێ بەردەوامی رێبازی قسەزانانی پێشینانمانەو نوختەیەکە بۆ پیوەندی رابوردومان بە داهاتومان، دانانی شوێنەواری ئەدەبی ئەمڕۆکەمان ئەبێتە پێوەندێکی راستەقینە بۆ ئاسەواری رابواردومان‌و ریگا نیشاندەریکی باش دەبێ بۆ بەرەی داهاتومان.

□ دەزانین کە ویژاوەری لە دەرونەوە هەوێن و مایە دەگرێ، خوێن گەرمی و راستەقانیەکی تایبەتی هەیە، لە روی هەست و لە سونگەی دەرد لە دڵ و دەروونەوە قڵپە دەکا. لە تێروانینی قسەی دڵ هێنەو شادراوەتەوەو لە هاوار کردنیشی دا دەردو

Dr.Saleh Ebrahimi

ڕەنج و خەم و خەفەت و مەینەت و شادی و شادمانی مرۆڤ پێل و شەپۆل ئەدا. جا لە بەر ئەمە ئەتوانرێ بۆ وێژەو وێژاوەری،مێژوویێ دیکەی بۆ دابنرێ: مێژووی دڵ و دەرونی، عـاتفی، مـرۆڤانی، خـوێن گـەرمی، راسـتەقانی و راسـت خـوازی و حەقیقەت ویستی.

جا هەر لێرەوەیە کە بە خوێندنەوەی شیعرو هۆنەی حەکیم ئەحمەدی خانی ئەتوانین تۆی تۆی و توێژاڵ توێژاڵی ژیانی خەڵکی هاو خول و هاودەورەی ئەو شاعیرە بەرپرسە، پڕ هەستە تێبگەین و بی‌ناسین و بی‌زانین و جوان لیێ حالی بین و بە خوێندنەوەی شوێنەواری ئەدەبی و هونەری (فایق بـێکەس، ئـەحمەد موختار جاف، حاجی قادری کۆیی، حاجی خەلیفە، مەلا محەمەد(بەها)، نالی، مەحوی، خانای قوبادی، فەقێ تەیران، حەکیم مەولەوی کورد، نوسخەی جامیعە؛ مەولانا خالید، پیرەمێرد، وەفایی و مەلای جزیری و ...) ئەتوانـرێ ئـەوەی لەو رۆژگارانەدا بەسەر خەڵکی کوردەواریدا هاتووە، راست‌و دروست‌ترو بێ گرێ و گۆڵە تر لە مێژووە نووسراوە و دانراوەکان،ئەتوانین تێبگەین و شتەکانمان باشتر دەس‌کەوێ و بە رووناکی و بە باشی لیێ حاڵی بین

□ شیعرو هۆنەی کوردەواری هەر خول و دەورەیەک تەشک و دیمەنێ تایبەت بە خۆی هەیە، بە قسەی ساتیر: (هەر خولێ هۆنەو شـیعری خـۆی هـەیە). دیـارە وێژاوەری ئەم بیست ساڵەی دوایـی‌یانەی لە ١٩٨٠ بـەم لاوە لە کـوردەواری دا باشترو جوانتر و بە هێزو پێزتر گوڵ و بەر و میوەی داو سەری هەڵداوەو بە خۆدا هاتووە کە پێویستە لە لایەن لێکۆڵەران و دڵسۆزان و زانـایانی کـوردەواری‌یـەوە پێیاندا بچنەوەو بژارەیان بکەن و لەبەرا بە شەن کاودانەکەی لێک جیا بکەنەوەو ئەوسا بە کەو، قونەکەوی بکەن و بە شێلگیرو بێژینگ دای بێژن و کۆزەرەو چێو و خەوشی جیا بکەنەوەو جوان بە شانەی بیرو هزری،سەرۆک و بنۆکی بگرن و لە جیکەنەی بدەن تا دانەو لۆکە جوان و سپی‌یەکەی لێک هەڵاوێژرێ و بە وێـنەی هێلکەی پاک کراو لە بەردەستی خوێندەوارانی نیوکوردەواری دابنرێ.

دیارە بەو پێودانەی کە مرۆڤ لە تەک خۆیدا نامۆ بێ و لە بنێشەی خۆی دورەوە کەوی، هونەریش کە یەکێ لە دیارترین و بەرچاوترین نـوێنگەی رۆح و گـیانی ئینسانە توشی لاڕێی و تیا چون ئەبێ، لە دنیایێ دا کە مرۆڤ دیل و یـەخسیری هەواو هەوەسی نەوسی خۆی بێ یا دیلی هەوای وزەو هێزی ئەنبوژەنی و مادی

Dr.Saleh Ebrahimi

بێ، دیارە هونەریش هەروەک پوڵ و سامان و وزە و تێکنۆلۆژی دەبێتە کەرەستەیێ لە دەست تەماکاری زیادە بەش ویستانی زل هێز و دەچێتە خزمەتی بەشی ئاژاڵی وجودی مرۆڤانی و لە ئاکامدا هەموو چتێ لە خزمەت ماڵ وێرانیدا قەرار دەگرێ.

بە ئەستۆ گرتن و بەرپرسی لە شیعرو هۆنەدا

لە کەوناراوە وتویانە قسە کە لە دڵەوە بێ بێشک لەسەر دڵیش دەنیشێ. بەر لە هەموو شتێک با بزانین شیعر چییەو چ جۆرە کەلامێکە؟

تا ئێستا لە لایەن فەیلەسوفان، زانایانی مەنتیق، عەروز دانەران و ئەدیبانەوە تاریف گەلێ جیا جیا لە هۆنەو شیعر کریاوە، بۆ وێنە:

□ کوڕی سینا بوعەلی لە بەشی مەنتیق لە پەڕاوەی شیفای خۆیدا فەرمویەتی: «ان الشعر هو کلام مخیّل مؤلف من اقوال موزونة متساویة...»[1]

شیعرو هۆنە قسەو کەلامێکی خەیاڵئابسێنە کە لە پیت و قسەی وەزندارو بەرابەر ساز درابێ، وەک دەزانرێ کوڕی سینا زیاتر دوپاتەی لەسەر خەیاڵی بونی شیعرە.

□ ئەرەستو لە پەڕاوەی فەنی شیعری خۆیدا وتویەتی: رەسەنی شیعر بە واتاو ماناو مەزمونیەتی، وەزن و ئەوانی دیکە شاخ و بەرگن، بەم پێیە کە شیعر لە روانگای واتا وا دابنێین ئەبێ شیعر بە قسەیێ خەیالاوی بزانین کە بتوانێ شۆر و غەوغا لە دەرون ساز بدا و حالەتێ لە غەم و شادی و شتانێ دیکە لە خوێنەر و بیسەر دابەدیبهێنێ، هەرچەندە دەق و بلاوکیش بێ.

□ ئەشێ بوترێ چون لە زەمانی حەکیم ئەحمەدی خانی، خانای قوبادی، حەکیم مەولەوی کورد، مەلای جزیری، حاجی قادر کۆیی، مەلا پەرێشان، نالی، چامەی هوزموگان رمان، ئاتران کوژان، وەفایی، پیرەمێرد، مەولانا خالید شارەزوری، شیعر بە وێنەی وەزن و قافیەدار بەیان کراون لە ئاکاما قسەیەک لەو دوانە خاڵی بن بە شیعر دانانرێن، هەر چەند ئێمە بەیتمان هەیە کە هەندێکی وەزن و قافیەی هەیە و هەندێکی بێوەزنەو بە ئەدەبی کلاسیک دادەنرێ. هەرجۆر بێ شیعر ئەگەرچی لە وەزن و قافیەو لە هەندێ نوکتەی جوانی بەدیعی و لەفزی خاڵی بێ شیعرو هۆنە

1- بروانە: ابن سینا، فن الشعر، چاپی ئەورەحمان بەدەوی، لە پاڵ فن الشعر ئەرەستو، قاهیر ١٦٥٣ پەرەی ١٦١.

Dr.Saleh Ebrahimi

ئەبێ ئەزمونی بەرهەمی عاتیفە و بیروخەیاڵ بێ، وە بە بێ خەیاڵ و وزەی خەیاڵ هیچ یەک لە عاتیفە و بیر ناتوانن سازدەری شیعر بە واتای واقیعی بن. بە واتایێ دیکە هۆنەی شیعری کاتێ خۆدەنوێنێ کە خەیاڵ و بەیانی هونەری لە کار دابێ، چونکە هیچ ئەزمونێک لە ئەزمونەکانی مرۆڤ بێ وزەی خەیاڵ بایەخی هونەری و شیعری پەیدا ناکا. شاعیر بە وزەی خەیاڵ و زەوق و سەلیقە و بە کار بردنی (تشبیهاتِ) جوان و ئیستیعارەگەلی لەتیف و قسەئ‌رەوان و بەدیع و بە کار بردنی پەندو مەسەلی دڵنشین و خونجاو و گونجاو و جوانی واتا و بێژەو کەلام بە نیشان دانی شتگەلی دڵ پەسەند و صووەری خەیاڵ و دڵگیر ئارەزوی خۆی لە شیعرو هۆنەدا لە بابەت ئیلقای بیروگوێزاندوەی عاتیفەو حالاّتی خۆی بە خوێنەر و بینەر بە دوو شێوە ئەنجام دەدا.

١ـ جوان رازانەوەو باش نیشان دان کە شاعیر بەم کارو شێوە جوان بە جوانتر نیشان دەداو لە سیحرو جادوی کەلام و هێزی جوانی بەیان و شوێن دانانی خەیاڵ، وە خەیالاّوی شیعر، کارێ وا دەکا واتاو مەفهومی زیهنی بەبیری مێشکی خۆی و خۆرسک و ژیان لە چاو و دل و گوێچکەی خوێنەر و بیسەری شیعرو هۆنەکەی خۆیدا پڕشکۆترو بە تین و تەوژمتر لەوەی وا هەیە نیشان بدا.

٢ـ دووەمی یە کە کارو شێوەی داپۆشین یا داپوشێنی هونەری‌یە، کە شاعیر لە کاتی پێداویست دا جۆرە پۆشاکێک لە بێژەی جوان و رازاوە ئەکا بە بەر واتاداو بەم کارە ناحەز و کرێت بە جوان و رازاوە نیشان دەداو ناپەسەند دەکاتە پەسەندو دڵگیر.

□ لە بابەت شوێن‌دانانی شیعرو هۆنە لە دڵ و دەرون و بیرو مێشکی خەڵکدا چ لە بابەت ناسینی هونەر، وەچ لەبابەت رەوان‌ناسی و فێرکردن و بارهێنانەوە گرینگی‌یەکی زۆر و بەرچاوی هەیە. جاحیز (٦٠ـ١٢٢٥ی مانگی) ئەدیب و موتەکلیمی ناوداری عەرەب. دەڵێ: لای نەتەوە باستانی‌یەکان، شاعیران و هەستیاران زیاتر لە هەڵچین و توێژی دیکە دەستە جڵەوی ئەقڵ و عاتیفەی خەڵکیان بە دەستەوە بووە. ژنانی عەرەب لە خولی جاهلی و نەزانی دا ئەو قسەی جاحیز دەسەلمێنێ.

بە قسەی (شمس قیس رازی - صاحب المعجم: زۆر جاران تاکە شیعرێک هۆی دۆستی و ئاشتی بەدی‌هێناوەو زۆر جارانیش بۆتە هۆی فیتنەو فەسادو ئاژاوە.

Dr.Saleh Ebrahimi

لە هەر هاوارێکدا کە لە دڵ و دەرونی شاعیری بەڕاستی دەردەپەڕێو لە هەر سورەتی خەیاڵێ کە ئەو لە شیعرو هۆنەی بە ئەستوداری خۆی بەدیدەهێنێ، گشت هەویا، بیرو خەیاڵ، دەرد، خۆشی، گەورەیی و داماوی مرۆڤ، بە کورتی هەمووکەینەو بەینەی جیهانی تێدا نهێنە.

دیارە شیعری ئەستۆدار و وێژاوەری بەرپرس ئەتوانن بەنێوی شوێندانێرترین هۆیێ بۆ بوژانەوەو پاراستنی بایەخە مەعنەوی یەکان و ئاگادارکردنەوەو بێدارکردنەوەی ستەم لێچوان.

مەبەست لە شیعرو وێژەو وێژەوانی بەرپرس، تێکۆشانە بۆ گەیشتن بەڕاستی و دروستی و ئازادی مرۆڤ، هەستیارانی بەرپرس و بە ئەستودارو و بە ئەمەک بۆ راستی و دروستی و مرۆڤانی، ئەوانەن کە بە واتای قورئانی کەریم کاری چاک و عەمەلی سالح ئەنجام بدەن، هەمیشە لە بەر خوداو بۆ رازی بوونی ویژدانی خۆیان، خۆیان بۆ خزمەت کردن بە مرۆڤانی تەرخان بکەن و لە بیری چەوساوان و ستەم لێکراوان دابن.

قورئان: **[والشعراء یتبعهم الغاون الم تر انهم فی کل واد یهیمون وانهم یقولون مالا یفعلون الاالذین آمنوا و عملوا الصالحات و ذکروا الله کثیراً...]** (سوورەتی شوعەرا - ئایەتی ۲۲۴ تا ۲۲۷).

[پێغەمبەر شاعیر نیە - شاعیران کەسانێکن کە لارێیان پەیرەوی یان لێ دەکەن، لارێ بەدوی هەستیار دەکەوێ. ئایا نەت دیوە کە ئەوانە (هەستیاران) لە هەر شیوو دۆڵێکدا سەر لێشێواون. وە بەڕاستی ئەوانە شتگەلێ دەڵێن کە خۆیان عەمەلی پێ ناکەن. مەگەر کەسانێ (لە شاعیران) کە بڕوایان هێناوەو کردەوەی چاکیان کردووەو یادی خوایان زۆر کردووە.]

ئەم هەستیارانە کە بڕوایان بە دین و ئەخلاق و ئاکارو خوی چاک و ئینسانی و خودایی هەیە، لە ئاکام دا لە بەدیهێنانی شوێنەواری خۆیان بۆ هۆنینەوەی شیعر ئەکۆشن، هۆنەو شیعرەکانیان لە خزمەت خەڵکدا بێ، بۆ خەڵک بە کەڵک بێ و خەڵک بێدارو وشیار کاتەوە، خوو ئەخلاقی چاک و ئینسانی لە نێو خەڵکدا پەرە پێبداو خەڵک لە زوڵم کردن، ملهوڕی، بێ ئەخلاقی دور بخاتەوەو سەرنجیان بۆ لای ئاکار، خو، بیرو کردەوەی چاک و خودایی و مرۆڤانی و دادگەری و دادپەروەری و ئاشتی و ئازادی بیروڕاو خۆشی و شادی و بە یەکەوە سازان بانگ بکا، تا خەڵک

Dr.Saleh Ebrahimi

لەباتی دژو دژایەتی کردن رو بکەنە چاکەو چاکەکردن و خوێندن و سەنعەت و تکنیک و پەرەدان بەفەرهەنگی رەسەنی مرۆڤانی و خودایی و تەرەقی کردن و پێشکەوتو سەرکەوت لە کارو باری دنیاو ئاخیرەت دا بە هیوای سەرکەوتن و پێشکەوتن و تێ گەیشتن و زانین و فامینی بەرەی مرۆڤ تا زوڵم ریشەکیش بکرێ و لە دنیادا زوڵم و بێ عەداڵەتی و تەبیعض نەمینێ. (شەپۆل)

نیشتمان ویستی وئۆگر بون بە زێد، لە سەرەتایی ترینی خوی مرۆڤانی یە، هەروەک ئۆگرداربونی زاروکە، بەدایک،ئەو عەشق و ئەوینە بە گۆچ گرتن بەشیری دایک، لە گەڵ خوێن تێکلاو، دەبێ و لە گەڵ گیان و رۆح دەر دەچێ.

شاعیروتەنی:

[روزی کە بامر حقّ جهان شد ایجاد
و آدم شد خلق و آدمیزاده بزاد]
[مهر وطن و محبت قوم و نژاد
در طینت مردم بودیعت بنهاد]

خزمەتی خاکی وەتەن فەرزێکی عەینە، بۆ هەمو
داخلی بەم حوکمەیە، کێ فەرقی جوان و پیر ئەکا
زوڵمەتی جەهل لە بەرچی زۆری سەندوە باکت نەبێ
نوری عیلمی عالە مێکە، عالەمێ تەنویر ئەکا
هەرکەسێ فیکری مەزاری باوکو باپیری هەبێ
بۆ بەقای ئیعزازی خاکی خوێی چلۆن؟ تەفسیر ئەکا.

غارپراو، بزرگترین غار دنیا...

در فاصله کوه «بیستون» و «تاق بستان» در بلندیهای کوه «پراو» که یخچالهای طبیعی آن معروف است، دهانه «غار پراو» قرار دارد.

در درون این غار شگفت انگیز، دره‌ای به عمق ۳۵۰متر و در قسمتهای عمیق آن چندین آبگیر و یک «آبرو» وجود دارد.

این غار که در سال ۱۳۵۰ شمسی توسط یک گروه غارشناس انگلیسی کشف شد، بنا به تائید انجمن غارشناسان بین المللی، بزرگترین و عمیقترین غار دنیاست.

غار بیستون:

بیستون چه حکایتها که در دل نهفته ندارد....

غار بیستون، یادگاری از بشر اولیه و دورهٔ دیرینه سنگی. این غار که متعلق به دورهٔ ماقبل تاریخ است در بیستون. بالای سر مجسمه هرکول به طور تصادفی از زیر خاک بیرون آمد.

زوان و ئەدەب:

ئەمیر شەرەفخانی بتلیسی لە ئاخرو ئوخری سەتەی دەهەمی کۆچی واتا: ٤٠٠ ساڵ بەرلەمە کتێبی شەرەفنامەی بەزوانی پارسی لە مێژوی. گەلی کوردا نوسیوە ئەمیرشەرەفخان یەکەم مێژو نوسێکە،زوانی کوردی لە بابەت زاراوەوە کردۆتە چوار بەش[١] ئەوچوارەش بەم جورەن:

١ - کرمانجی:

مەبەستی ئەمیر شەرەفخان لەکرمانجی زاراوەیە کە لەم چاخەدا زیاترلە دەمیلیون کورد قسەی پیێ دەکەن. وەنوسەرانو مێژوسان کردویانەتە دوبەش: ئـەلف: کرمـانجی ژورویـا باکوری:"شمالی". کە کوردەکانی: (ئێرەوان و گورجستانی شورەوی لاچین، گوڵ بەهار یا گوڵبجار، ئاخکەندو ...) وەکوردەکانی تورکییەلەلای گۆلاوی (وان، دییار بەکر، قارس، با یەزید، خەرپوت و جەزیرە و دەرسیم و...[٢] وەکوردەکانی ئێران (لە قوچان و بجنورد هەرێمی خوراسان وەهۆزی جەلالی و میلانی و هەرکی و برادۆست و ... لە ئازربایيجانا[٣]. وەهەرێمی جابان:"جاوان" لەدەماوەندی لای تاران.

وەکوردەکانی عیراق لە (هەرێمەگەلی دهۆک و موسڵ و هەندێ لای هەولێر) وە کوردەکانی سوریەلە (ئوستانی: پارێزگەی دیرالزورو فەرمانداری ترابلس و حیسن الاکراد و کوردەکانی لوبنان و ئۆردۆن. بەم زاراوەیە لە عیراقا[٤] - بادینی پیێ دڵێن.

بیێ: کرمانجی خوارو یا باشوری:"جنوبی" وەک زاراوەیکـوردەکـانی موکریـان: مەهـاباد، سەردەشت، سنە، مەریوان، سقز و بانە و ... لەکوردستانی ئێرانـا وەئوستـانگەلی سلێمـانی، کەرکوک و هەولێر لەکوردستانی عێراقا «کە بەهەڵە بە سۆرانی ناوی ئەبەن».

---

١ - بنوارە شەرەفنامە چاپی پطرسبورغ ساڵی ١٨٦٠ زایینی وەبەرگی یەکەم چاپی قاهیرە ساڵی ١٩٣٠ زایینی و ئۆفسیتی تاران سالی ١٣٤٣ هەتاوی لاپەرەی ٢٣.

٢ - "لە دەرسیم بە زاراوەی زازایی داخۆن" (زازالە ناوچەی سیورلی چبخچورەکر) و گۆران (لەکە ندوڵە، پاوە، هەورامان، تل‌هدشک (ص ٤٥ تاریخ زوان پرویز خانلری).

٣ - بنوارە (باوی کۆمەلایەتی و مێژویی نوسراوی شەپۆل) چاپی تاران نەورۆزی ٢٥٩١ کوردی ٥٧ و ٥٨ هەتاوی.

٤ - بەهەڵە بادینانی "بهدینانی" پیێ دەڵێن.

Dr.Saleh Ebrahimi

٢- لری:

مەبەستی ئەمیر شەرەفخان لە زاراوەی لری (ئیلامی، فەیلی، بەختییاری، لەهەرێمی پشتکۆ و پێشکۆ یە، یان روناکتربڵێین، لە هەمەدانەوە تا شوشتە رو شاری کورد لە ئێرانا وەئوستانگەلی کوت و عیمارەو فەیلییەکانی بە غاو بەسرە و شوێنەکانی ترە لە عیراقا[١].

٣- کەڵوڕ = کەڵهوڕ.

مەبەستی ئەمیر شەرەفخان لەکەڵوڕی ئەوجۆرەزارا وانەیەکە لەزۆربە ی هەرێمەکانی کرماشاندا،وەلە بەشی لەکستانا لە ئوستانی ساحلی ئێران وە لەناو کوردەکانی فرمانداری خانەقین،مەندە لی و میقدادیە."شاربان" قسەی پێی دەکرێ،بە هە لە هەندێ لە نوسەران "کرماشایی" یا "لەکی" پێی ئەڵێن کەچی لەکی خۆیی تێکلاوێکە لە (لری،کەڵوڕ و گۆرانی).

٤- گۆرانی:

مەبەستی ئەمیرشەرەفخان لە گۆرانی زاراوەیەکە لە پێشا لە "ئەردەلانەوە" تاکێوی حەمرەین یانی لە ئوستانی: پارێزگەی کوردستان لە ئێران وە پارێزگەکانی سلێمانی و کەرکوک لە عیراقا قسەی پێ کراوە ...

بەلام بە هۆی ئەوەکەزۆر بەی هۆزەکانی گۆران زوان وەك: زەنگەنە، سییا مەنسور وهی ترلە رۆژگاری شاهەباسی سەفەوی‌یەوە کۆچ‌دراونەتە، ئەفغانستان،جابەم هۆیە ئەوانە وا بەم زاراوەیە ئاخە فتون زۆرکەم بونە تەوە[٢]. زاراوەی گۆرانی لەم چاخەی ئێمە دا لەناو (هۆزی زەنگەنە، سییامەنسور، گەلالی، شوانکارە، کاکایی، هەورامانی لە کوردستانی ئێران و عێراقا وەلە ناو کوردەکانی ئەفغانستانا باوەو ماوە[٣].

١- بابا تاهیری عوریان (٩٣٥-١٠١٠) بەلری شیعری گوتوە و ناوبانگی چارینەکانی: لەدەرەوەی کوردستان بلاوبۆتەوە بیروباوەرێکی دژی دەرەبەکایەتی لەناو گەل‌دا بلاو دەکردەوە ... لە شیعرەکانی دا بە توندی دژی زوڵم و زۆری کۆمەلایەتی دواوە. هەروەها دژی ئاغاگەورەکان و فەرمانرەواکان بووە" (مێژوی جیهان پراگ ١٩٦٠ بەرگی سێهەم ل ٥٠٢ چاپی چیکی). وە (کوردستان و کورد) بەنەقل.

٢- کورێ لە نوسران بەهەڵە بگۆرانی ێ هەورامانییان پێی‌وتون، کەچی هەورامانی خۆی‌زاراوەیەکە لە گۆرانی کۆن.

٣- بۆناسینی شوانکارە بنوارە (کتێبی باوی کۆمەلایەتی و مێژوی و... نوسراوی شەپۆل چاپی تاران ساڵی ٥٧ و ٥٨.

Dr.Saleh Ebrahimi

پروفسور مینوریسکی رۆژهه‌لاَت ناسی ناوداری روس له‌باره‌ی "گۆران" ه‌وه کتێبێکی به‌زوانی ئینگلیسی نوسیوه که له‌وا زۆرێ له هۆنراوه‌ی هۆنه‌رانی هۆزی گۆرانی تێداهێناوه‌و چاپی کردون.

هه‌روه‌ها به‌سودوه‌رگرتن له‌ناوی سوڵتان ئیسحاق پیری کاکا ییه کان دیاردی‌بۆ که‌ونارابونی ئه‌ده‌ب و بێژاوه‌ری هۆزی گۆران کردوه‌و ناوی سوڵتان سه‌هاک = ئاستیاگ = ئاژی ده‌هاکی به‌کوردی ماد داناوه، به‌لاَم به داخه‌وه ئێستائه‌وکتێبمان له‌ده سانییه.

هه‌رچه‌ن به‌ڵگه‌یه‌کی زۆرمان له‌بابه‌ت ئه‌ده‌بی گۆرانی کۆنا به‌ده‌سه‌وه‌نییه، به‌لاَم به‌وجۆره ئاگاداری یانه‌ی وابه‌ده‌سه‌وه‌ن، ئه‌توانین بێژین: ئه‌ده‌بی گۆرانی کونترین بێژاوه‌ری و ئه‌ده‌بی کورده.

حه‌مدو للاَی مسته‌وفی قه‌زوێنی به نه‌قڵ له "ئه‌لبولدان" ئه‌نوسی:

"سپای ئیسلام" ساڵی ١٨ی کۆچی له‌زه‌مانی ئه‌میره لموئمنین عومه‌ر - ی کوری خه‌تتاب‌دا قه‌زوێنی گرت.

له‌وکاته‌داحه ساری شارستان "شاپوری" بوو خه‌ڵکی ئه‌وێ له‌گه‌ڵ موسڵمانانا جه‌نگیان ئه‌کرد و موسڵمانه‌کان بانگیان ئه‌رکردن یان موسڵمان بن یان جزیه بده‌ن.

ئه‌وانیش هه‌رایان ئه‌رکرد وئه‌یان وت: "نه‌موسڵمان ئه‌بین وه نه‌گزیه‌ش ئه‌ده‌ین هه‌رن بگه‌رێنه‌وه مه‌ککه تا ئێمه‌ش رزگاربین" - "نه‌مسلمان بیم نه‌گزیت دهیم + بشی اومکه‌شی‌کاما برهیم[1].

مسته‌وفی قه‌زوێنی ئه‌م به‌یته‌ی به په‌هله‌وی ناو بردوه،وه‌له راستیا ئه‌م به‌یته: "گۆرانی = لری" یه، ئه‌مه خۆی به‌ڵگه‌یه، بۆئه‌وه‌که له‌پێش ئیسلاما ئه‌ده بی کوردی گۆرانی هه‌بووه.

کۆرێ ترله مێژونوسان و نوسه‌ران وه‌ک (ملك الشعرای) به‌هار وه ره‌شیدی یاسمی و دوکتور سه‌عیدی کوردستانی و ئایه توللاَمه‌ردوخ و شه‌پۆل و ئه‌وره‌نگ، چه‌ن هۆنراوه یه کیان له نوسراوه کانی خۆیانا، هێناوه که‌به‌ده‌سنوسی په‌هلوی له پێستێ ئاسک نوسراوه‌ته‌وه‌و له‌ناو یه کێک له غاره کانی کوردستانی عێراقا، دۆزراوه‌ته‌وه، که‌له‌وا دیاری بۆکوشت وبرین و تالاَن و برۆ و به‌دیل گرتن و ... کراوه ئه‌وهۆ نراوانه، به که‌مێ جیاجیای یه‌وه به‌م جۆرن:

---

١ - مێژوی گوزیده چاپی فرده‌وسی تاران ساڵی ١٣٣٦ هه‌تاوی په‌ره‌ی ٧٧٦.

Dr.Saleh Ebrahimi

هورمزگـــانرمان ئـــاتران کـــوژان   هۆشان شاردەوە گەورەی گەورە کـان
زۆرکـــارئەرەب کـــردنە خـــاپور   گونـــاو پـــاڵە بشـــی شـــارەزور
ژنو کـــەنیە کـــان وەدیـــل بشـــینا   مـــێرد ئـــازاتـــلی ژ روی هـــوینا
رە وش زەردوشـتـرە مـانەوە بـێکەس   بەزەیە ك، نکاهورموز، وەهیچکەس[١]

١ـ هورموز، یا ئاهورامەزدا بەمانای خوایە، گان بە مانای جێگەیە واتا: عیبادەتخانە کان و ماڵە خودا،رمیان وروخان، ئاهورمەزدا لە ئاهۆرە، بە مانای: هەبونی دانە، مەز بەمانای مەزنە، دا، بە مانای دانا وزانایە، رمان بە مانای رمیان و روخانە. ئاتران لە ئاتر، وە بە مانا ئاگرە ـ تـوگ بەیەکتری گۆردراونەوە = ان =پەسوەندی نیشانەی جەم و کۆیە لە کوردی ئەمرودا"ك"ی‌عەهد. لە پێشەوەی دائەنرێ و ئەبێتە ئاگرە کان، ئاگر، ئاتر، ئاور، یەك مانای هەیە، لە کوردییا دەڵێن: ئاگرە خۆشە لە خوم گاتەوە. کوژانلە کوژیانە، بە مانای ئاگر کوژانە وەو ئاور مریان و کوژیانی ئاگرە.

٢ ـ هۆشان: لەریشەی‌هو، خو "**Hwa**" ئاوێستایی‌یەو بەمانای خۆیان ـ لەباتی هۆشان "وێشان" وتراوە، شاردەوە. لە شاردنەوەیەو بە مانا خۆشاردنەوەو خۆگومو بزرکردنە، گەورەی گەورە کان یانی: مەزنی مەزنەکـان. زوڕ، لە زوڕ، لەزوڕدارەو کاریش پەسوەندی نیشانەی سیفەتی فاعیلیە، ئەرەب بە مانای عەرەبە. خاپور بە مانای رمیانە،گونالە گوندەو بە مانای ئاوای‌یە. پاڵە: بە مانای شارە، پەڵەو پاڵەوان، پاڵە لەیەك‌ریشەن. لە کوردییا پێڵاو تایبەتی شارنیشنە کان بووەو کاڵەش تایبەتی دی‌نیشنە کان بووە، لە کوردییا ئەبێژین: پێڵات لەسەر چاوە، کاڵەو پێتاو،کاڵەو پوزەوان. ناتوانم بەن کاڵەی خوم لەبەن چەکمەی تۆخەم، لە بورهانی قاتیعا نوسراوە پەهلو، پەلەو بە مانای شارە، پەهلوان، پەهلەبان بەمانای: شەهرەبان یا نیگاهبانی شارە، بە کوردیش ئەوترێ پاڵەوان یانی: شارەوان، شارەوانی، دییارە، لەقەدیمەوە نیگاهبانی شاریان لە مرۆڤ گەلی خودان وزەو بەهێزکە بتوانێ لەدزو دروزن بەرگری بکات لەبەر چاو ئەگرت، بشی لەریشەی بەشەو بە مانای پشکە x یان لەریشەی شیایی و شو ـی ئاوێستایی‌یەو بەمانای ئەرواو رۆیشتن‌ە، لە گوڵستانا شد بە مانای رۆیشت، هاتووە. وەك ئەبێژێ: (شد غلامی که آب جو آرد   آب جو آمد و غلام ببرد)

واتا هەتا ئەرواتە شارەزور، لەباتی: "بشی" "هەتا" وتراوە، شارەزور ناوی بەشی سلێمانی و ئەو ناو ناوەیە. نالی شاعیری شارەزوریش زوڕ بە ناو بانگە.

ژن. لە ئاوێستادا بە مانای زان و ژان پییاهاتنە، کەبە غیناش ناو براوە.

ـکەنیە کان لە ریشەی کەنی کەنیشك‌کناکە نیك ـەو بە مانای دوێتو کچە،لێرە دایە گۆران شاعیری نازارو دڵتە رو ناوداری کورد ئەبیژی: عەشقی ئێوارەی سەرە رێی کانی ـ بەرئەداتە چەم کلپەی گۆرانی!ـ رۆژا ئاوائەبێ چەم تاریك ـ دایە دەنگی (کنالەیل) هەردوایی نایە... ـ (کنالەیل: کچێ یار) ـ مانگ بەتریفەی ئەکاکەیل ـ هێشتا، هەر گەرمە، ناڵەی (کنالە یل...!)

گومان لەوە دانیە کە (عبدالله) گوڕان (کە ساڵی ١٩٦٢ لە عێراق کۆچی دوایی کردوە) چ لە ناوە رۆکی شیعرەکانی داو چ‌لەو شێوە تازانە داکە لە شیعردا دای هێناوەوچ‌لەرەوانی و بژارکراوی ئەوکوردیە داکە شیعری لەقەید و بەندی شیعری کلاسیکی کوردی رزگار کردوە و بەوهۆیەوە ئاسۆیەکی نوێی بۆگەشە کردنی زیاتری شیعری کوردی کردوتەوە.

بشینالە ریشەی شیای بە مانای هێنانو هاُرد نە. مێردئازالە دوبێژەی مێردوئازا، تێکلاّواکراوە، مێرد لە ریشەی مێرد: مێرت ـەوبەمانای پیاو و مێرو مەردومێردە ـ ئازاش بە مانای نەبەزو کوڵنە دەرە.

تلی: لە ریشەی تلیای، تلین ـە و بەمانای تلانەوەو تل‌خواردنە.

هەروا مجلەالعربی ژمارەی ٢٠٠ چاپی تەموزی ١٩٧٥ کـوەیت لەو تـارێکداکـە بەقەڵەمی (عبدالحلیم منتصر) لەژێر ناوی (ابن وحشیة فی الفلاحة) و (هو اقدم الکـتب فـی العربیة) دەنوسی... شوق‌المستهام فی معرفة رموز الاقام و قد ذکر فی آخر کتابه هذا انه ترجم من‌اللغة الکردیة کتابا فی علل المیاه و کیفیة استخر اجها یاخەتی ماسی سۆراتی کوردی کە دوکتور سەعید خان کوردستانی لە مزگانی نەزانی کوردی باسی دەکات.

بەڵام ئەبی بێژین ئەم: هۆنراوانـە بـەزوانـی گـۆرانـی کـوردین. حـوسەین حـوزنی موکریانیش لە نوسراوەکانی خۆیدا دییانی بە مەداناوە، یەکێک‌لە هۆزەکانی گۆرانی زوان، هۆزی کاکای یە، کەلە ئێران و عێراقا ئەژین، بەرەی کاکای یەکان، لە سەرئایینی "شەیدایی" ئیرانی کۆنن.

سرنج راکێشەلە ناوئەو نوسە رانەداتەنیا (محەمەد ئەمین زەکی بەگ) سەر چاوەی ئەم هۆنراوانەی بەنەقڵ لە کۆبەی ١٨ لەسەر لاپەرەی ١١ لە کتێبی خەبـاتی سونێـان ـ ی کـورد نوسراوی واسیلی نیکیتین رۆژهە لاّت ناسی ناوداری روس ناوی بردوەو گـوتەیەتی: ئـەم هەڵبەستانە بەزوانی پەهلەوی یە.

لەکتێبی مێژو دا ناوی چەن باڵول دێتە بەرچاومان ئەلف = باڵولی خارجی: کە شارە کوری بە شەری شەیبانی موسڵی کە لەکوردانی دەورو بە-ارری، موسڵ بووەو لە ساڵی ١١٩ کۆچی دا لە هیشامی کوری (عبدالملک) ئەمەوی را ساوەو شۆرشی کردوەو لە موسڵمەوە تا کوفەی هێناوەتە ژێر فەرمانی خۆی و لە پاشان لەشەڕا کوژراوە.

١ـ (بنوارە دائرةالمعارف پطرس بستان پەرەی ٦۴۴ جەلەی ۵). ٢ـ فەرهەنگی دهخداپیتی ب و دائـرةالمعـارف پطرس و سە فەرنامەی (ابن بطوطه) پەرەی ٢١٠ تا ٢٠٩.

ـ ژ: بە مانای بە یەو جاری‌واش هەیە بە مانای "لە" یە، وەک ژمن دی ژمن.

هوینا: لە ریشە هون بە مانای خوێنە. رەوش بەمانای ئایینە.

زەردوشتر یا زەرتوشەر یانی پێغەمبەری ئێرانیان کە لەرەگەزی کوردەمادەکانـ ە ـ

قانع شاعیری ناودار لەم بارەوەیە، کە دەبێژێ:

کتێبی زەردەشت کە ئاوێستایە — وەک باقی کتێب خەلاّت خوایە
بەزمان هەورامی هاتە سەر بە شەر — یانی های زەردەشت بوی بە پێغەمبەر

ـ بزیکا، بەزەی یەک، لە ریشەی بەزەیی، بە مانای دڵسوزێ و دڵ سوتان و روحمە.

نکا، نیکا بە مانای نەکرن، نەکردن واتانای کات. ئەم هەڵبەستە و هونراوانە دەسیلابی یە واتا: دەبەشن و

Dr.Saleh Ebrahimi

ب ـ باڵوڵی مەجنون: ئەبووەهیب باڵوڵی کوڕی عەمر صیرفی کوفی، گۆیالە کوردانی ئێران و شاگردی حەزرەتی ئیمام جەعفەری سادق بووەو لە ساڵی ١٩٠ کوچیدا مردوە .

ج ـ باڵوڵی شولی کە یەکێك لە عاریفانی مەزن و شاعیر بووە «ابن بطوطه طنجه لی» لە سەفەرنامەکەی خۆیداناوی بردوە کە لە لورستانا چاوی پێی کەوتوە و قسەی لەتەکیا کردوە.

هەروەك لە قسەکانی ئەمیرشەرەفخانی بتلیسی دەرئەکەوێ، ئەدەبی گۆرانی لەکاتی فەرمانرەواکانی "حەسەن وێهی" و "عەیاری" زۆر و زەوەندو پەرەدارانە پلاوکراوەتەوە، بەلاَم شوێنە واریو ێژاوەری ئەوکاتەلە بەروێران کرانی شارەکانی (دینەوەر ـ سیروان ـ حەلوان ـ شارەزور) لەلایەن مەغولەکانەوە، وێژاوەریش تییاچوو نەما، بەلاَم لەکاتی فەرمانرەوای: (بەنی ئەردەلاَن) دا ئەدبی گۆرانی بوژایە وەو تازەمانی خوسروەخانی ناکام چووە پێشە وەو لێرەوە شوێنەوارگەلی بە نرخی وێژاوەری بۆئێمە جێمارە.

بەلاَم میران و فەرمانرەوایانی بابان، دەسیان دایە، پەرەپێدانی ئەدەبی کرمانجی خوارو: "جنوبی" کەبەهەڵە بە سۆرانی ناوئەبرێ، جاهەر لە بەر ئەمەیە لەدەم و کاتی ئێمەدا وازاراوەی کرمانجی خوارو بووەتە زمانی ئەدەبی و علیمی و هونە ری و کۆمە لاَیـەتی و رامیـاری و ئابوری و نوسراوەیی زمانی کوردی، ئێستاشێوە و رچە یەکی ئەدەبی یەکگرتوی گرتۆتە بەرو

ـ دەهیجایین. ئەم هوزێ کاکایە: دوای داهاتنی ئایینی پیروزی ئیسلام هەندێ لەبیرو باوەری رچەی خۆیان لەدەس دابرێکیشیان بە دڵ و داو پاراستووە، تەنانەت بێژاوەری گۆران بەشێکەلەرازە نهینییە کانی رچەی گۆران، لای غەوارە نای درکێنن، ئەمانە باوەریان بە تەناسوخ هەیە، بەمە کە گییان و رەوانی فریشتە کانی ئەوان ئەچێتە ناو کلێشەی ئەنبیا و ئەولییا. باوەریان هەیە. وەلەبەر ئەوەی زۆریان حەزرەتی عەلی و ئالی ئەوخۆش دەوێ کۆری لە مێژونوسان ئەوانیان بە یارسان و عەلی یوللاَهی ناو بردوە.

پیشوایانی ئایینی کاکایکان، لەهەندێ شوێناله بەرهەندێ هۆ چەن هۆنراوە یەك لەهۆنە رانی خۆیان ئەگێرنەوە، بووێنەئەواچەن شیعر لەدو بەیتییە کانی باڵولێ کەلە (١٧٠ ـ ١٩٣ کوچی)دا ـ ژیياوەو کۆچی دوایی کردوە بۆتان نەقڵ دکەین:

ئەز بەهلولە نان جەروی زەمینی	چار فرشتانم چاکەرکەرینی
نجومم سالح رە جەبەم بینی	چەنی لرّەبیم جەماو هەفتینی
ئەو واتەی یاران ئەو واتەی یاران	وە قانون شەرت ئەو واتەی یاران
چەندی مەولابیم کردمان شاران	یارانم کەردەن وە قەوای ماران
دیوانەی زاهیر دیوانەی زاهیر	دانای یارانم دیوانەی زاهیر.

دە رۆیش نەوروزی سۆرانی کە لەسەتەی ١٣ هیجریدا ژیاوەلە زانایی و دانای باڵولاَ ئەبێژێ:

بەهلول زاتیون زات یەکدانە	عامیان ماچان بەهلول دێوانە ،

Dr.Saleh Ebrahimi

لەو چوار زاراوە بنەرەتی یە رەسەنانە کەڵک وەر ئەگریٚ و خۆی گییاندۆتە پلەو ریزی زوانە زیندوو پیٚشکە و تووەکانی جهانی ئەمرۆ و شان لەشانی ئەوان ئەدا.

باش وایە: بگەریٚنە وەسەربیژەی گۆران، هەروەک لەبەرگی یەکە میشەر فنامە لاپەرەی **٢٣** دانوسراوە هۆزی گۆران لەسەرەتاوە لە پیٚ دەشتەکانی پاریزگەلی کەرکوک و سلیمانی و کرماشان دا، نیشتە جیٚبون و رویان کردبوە، ئاوەدانی و خەریکی زەوی وزارکیٚلاٚن وکشت و کاڵ بون، بلاٚم هۆزە کۆچەرە کوردەکان و جافەکان زۆریان لیٚ دەکردن وەک لەم میسالە کوردی یانەدا دەرئەکەویٚ، گۆرانەکان باشاری ئەوانیان نەدەکردو بەردەسیان ببون ئەڵیٚن:

جاریٚک جافەکان میٚگەلە پەزەکانیا بەلەوەربەرە وکۆیستان ئەبەن و ریٚیان ئەکەویٚتە ناوزەوی وزاری کابرایەکی گۆران، لەدورەوە هەرای لە دەکەن و دەڵیٚن: هۆی کابرای گۆران. (گاڵە کەت وە گویٚزە واپەزەکەمان هات) یانی تۆناتوانی بەرگری‌هاتنی میٚگە لەمەرەکەی ئیٚمەپکەی، دییارە بەودەم و دەسەش گاڵ و هەرزنەکەت بۆ نادورریٚتەوە کەوابو پەزەکان زییانی خۆیان هەر ئەکەن.

هەروائەو کوردە کۆچەرانە کەبەشەوالای پەزوپۆڵە بون، خەویان لەگۆرانەکان حەرام کردبون و ئەمانەیان بۆکردبونە جۆک وتوانج و تەشەر وقسە:(هەیڤە شەوە، **تەقڵەودەوەو** گورانە و... چاول خەوە...)

ئەبیٚژن جاری وا هەبوە کە کوردە گۆرانەکان، لەترسی کوردە کۆچەرەکان، ماڵ و ژییانی خۆیان بەجیٚ هیٚشتووە ولە ترسان رایان کردوە، بۆیی واوتویانە: (گۆرانە...لە ئاوای بە دەرە...) ئەوانیش وردە وردە چونە تە ناوچیاوچرەکانی کوردستان و خوی کوردە کۆچەرە کانیان گرتوەو لە نەبەزی وکۆڵنە دەریدا ئەوانیان بەجیٚ هیٚشتوە. بەلاٚم گۆرانەکان خۆیان لایان وایە گۆران لەواژەی گۆر گیراوەو بەمانای مەزن و گەورەس، چونکا گۆرانەکان، لای میرو پادشایانی کاتی خۆیان زۆر خاوەن پلەو پایە و مەزنبون.

هۆزانی مەزن تەوفیق وەهبی کە کتیٚبیٚکی لە بارەی بارامی گورەوە بەعەرەبی نوسیوە ئەبیٚژی: بیٚژەی گۆر بەریٚی لەرلە گورـ ەوە بەریٚ قەڵەوگیراوە و بە مانای: ناوەند، مەیدان، دەشت، گۆرایی و قەور و...هی‌ترە.

Dr.Saleh Ebrahimi

بۆئەوە بەوهوزە کوردانەیان وتوە گۆران، کە لەدەشتدا نیشتە جێبون، بارامی گۆرپاشای ساسانی لە دایکەوەلە کوردە گۆرانە کانە، کەوابێ تۆنە کابڵێ : چونکابارام ئۆگریگۆر: واتا: "کەری بەڵەك "گرتن بووە، ناویان ناوە: بارامی گۆر، چونکا ئەمەهەڵەیە. کۆرێ لەشاعیران وایان ناوبردوە، وەك ئەم چوار چارینەی خەیامی هەژار:

لەوکۆشکێ و سەرایە داکە جەم جامی گرت   رێوی ترە کیوە، مامز ئارامی گرت

بارام کە هەموژیانی خۆیگۆری دە گرت   دیتت بەچجۆرێ گۆرێ بارامی گرت .

عارفی ناودار مەولانا مەلائەحمەد جزیری لە قەسیدەی ۸۴ دا بە شیعر فەرمویەتی:

مەب ئیشراقی سوئالەك ژلەبی غونچە گوشاکر ـ کوب ئیلهامی د سوئالامە جەوابە

شێخی ئیشراق بە عەرەبی و بەکوردی و فارسی شیعر و هۆنەی هەیە، شیعربەکوردی

مـیرزا ئـامانەن وێت مـەدەرۆ خـەم   نەجـام مەمـانۆ نـەجەمشید نـەجەم

نەهامدەم نەقەوم نەهونەرس نـەکـەس   کەس وەدەردمـان نەبۆفەریـاد رەس

دڵسۆزان دڵ تەنگ بـێ دسـەلاّت بـۆ   رومان جە سـەفر راگـەی نەهـات بـۆ

ئیشراق ئومێدەت وەسـاقی خـۆر بـۆ   تا دوعات جەروی قیـامت سـۆز بـۆ[1]

پرۆفسور مینورسکی روزهەلات ناسی ناوداری روس لە کتێبە کـێ خـویدا، کـەبە ئینگلیسی لەبارەی گۆرانەوە نوسیویەتی و کراوەتە کوردیش نەز ریان وایە: گۆران هۆزیکن زیباترلە سیهەزارساڵ بەر لە مە هەبون، مەبەستلە گۆران تەنیا ئەو هـۆزانـە نـییەوا ئێستـا لە

کێ دی دیوانەوی تەور دانابوی   مەرکەونە مەیدان گەردون رانابوی ـ رانا: نیشاندان.

ئەوانەی وابەزوانی گۆرانی هۆنراوەیان گوتوە، ئە مانەن:

عێل بە گی، مەلا پەرێشان، خانای قوبادی، سەیدی هەورامی، شەفیع جام رێزی، خان ئەلماس خان، حاکیم مەولەوی کورد (عبدالرحیم) تـاوەکـوزی مـەعدومی شـاعیری گـەورەی غـەزەل بـێژکە لە کوردستـانی جـنوبی لە (۱۸۹۷ـ۱۸۹۲) دا ژیاوە و کۆچی دوای کردوە.

لە شاعیرە گەورە کانی سەدەی بیستەم دەتـوانـین پـیرە مـیرد (۱۸٦۷ـ۱۹۵۰) و ئـەحمەد موختـار جـاف (۱۸۹۷ـ۱۹۳۵) و بێکەس (۱۹۰۵ـ۱۹۴۸) و حاجی قادر کویی (۱۸۱۵ـ۱۸۹۲) کەخەڵکی بۆ خەبات لە پێناوی ئازادی و سەر بە خویی دا هان داوە، ناوبەرین. ئەمرۆبە نـاوبانگترینی شـاعیرە کـان لە ئـێران داهـەژاروهـێمن ـ ە!

شێخ شەهابەدین سوهرە ـ وەردی شێخی ئیشراق کوردەو لەسورە دیی نێوان بیجارو زەنگان لە۵۸۷ی مانگی لە دایك بودەو لە۳۸ ساڵیدا وەفاتی کردوە. سوهرەوەردییەکان کوردن چون واژەی سوهر لەفارسیو عەرەبیدا بەکار نابرێ. فارس لەباتی سوهر دەڵێن: [سرخ] ـ عەرەبیش دەڵێ [احمر] ـ کوردیش دەڵێ: سور، سوهر ـ (شەپۆل).

پارێزگەی کرماشان دانو نیوی ئەم هوزەیان پاراستووە، بەڵکومە بەڵت لەنا وی گۆران، گشت هۆزە کوردەکانە کە بەزاراوەی گۆرانی قسە یانکردوە، وەک: هوزی سییامەنسورو زەنگەنە کەئە مرۆ لە ئێرانو عیراقو ئەفغانستانا بڵاو بونە تەوە. هۆزی برادۆست: بروانە: (شوینەواری باولەکوردە واریداو میژوی... نوسراوی شەپول بە رگی ٣) کە ئیستازاراوەی ئـەوکوردانـە کرمانجی ژورو "شمالی" یەو لەلای ورمێ لە ئیرانا و لە لای رەواندز لە عیراقانیشتە جین و شوانکارەو زەندوکاکاییو پالانیو گیژو هەورامیو روژبەیانی و چگنیوپازوکیو ئەوانی ترە. **واژەی کرمانج**: ئەمواژەسێ مانای هەیە:

١ـ مانای گشـتی کـەلە نـاو ویـژاوەران و نـوسەرانـا، بەمـانای کـوردبەکـاربراوە، حەماسەویژو بەیت سوراو ریئالیزم نوسی ناوداری کورد حەکیم ئەحمەدی خانی لەبەرکولی "مەموزین" دا، چەن جاروازەی کوردوکرمانجی دوپات کردوتەوەو بۆیەک مەبەست بەکاری بردون وەک ئەبیژی:

داخە لق نـە بـیژ تنکو ئـەکـراد.ـ	بی مەعریفەتن،بێ ئە سلو بونیاد
ئە نواعێ مـیلەل خـودان کـتێبن	کرمـــانج تەنێ دبـــێ حســـێبن!!
هەم ئەهلێ نەزەر نەبێنکو کورمانج	عـــیشقێ نـە کـرن ژبـۆخوە ئـامانج
کورمـانج نـە پـرد بـێ کـە مـالن	ئـە ممـاد یـەتیمو بـێ مـە جـالن

٢ـ دوهەم مانای تایبەتەو بەوکوردانەکە زوانیان لەتەک زوانیخیلەگۆرانەکانی ترا زۆر جییانیە.

٣ـ سێهەم مانای تایبەتی ترە، بەم جۆرە خەڵکی موکریانو سۆرانو شاری سـنە، بەگوندنیشینەکان ئەبیژن: (کرمانج) ـئیستائەدیبانو، میژونوسانی کوردخویان، کرمانج ئەکەنە دوبەش.

بە شی کرمانجی ژورو، بە شی کرمانجی خوارو بە ڵام مینورسکی لای وایە، واژەی کرمانج لەدو ناوی: (کوردو مانا) پیکهاتووەو ئەم دوهوزە سێهەزارسال بەرلە مە، پیکەوە ژییاونو تیکلاوییان هەبووەو بە دریژای ژورگار (کوردومانا) بوە تەکرمانج بەلام تـەوفیق وەهبی لای‌وایە. بیژەی کرمانج لەبنەرە تا، کرماژ بووە و لەمە سدەری کرمـاژنو بەمـانای

کرم‌لیدان‌و کرماوی‌یەوە، هاتووە وئەم ناوەلە ئەفسانەی ئاژی دەهاکی مار دوشـەوە. کـە بیماری سەرەتانی بووەو لەبان شـانی دوکـرم وەك مـار روان، کـوردەکـانی ژیـردەسی بەسەروکایەتی کاوەی ئاسنگەری‌کورد، لیێ‌را ساون، وەکـاوە. بـە چکـوشەکـەی مـیشکی پرژاندوە، ئەڵێن‌ئەو مرۆڤەی وامیشکی مەرومرۆڤی لەو برینانەی شەرشانی ئـاژی دەهـاك ساوی وە، ناوی (کرمائیل) بووە، کەلە ریشەی کرمەوەگیراوە.

بە لاّم ئەشێ بزانین ئەم قسەلەبابەت‌ئاژی دەهاکە وە، ئەفسانەیەو دژودژمنانی گەلی کورد میژوی کوردییان شیواندوەو بەئانقەست پەردەی رەشیان بەسەر میژوی ئەم‌گەلە نەبەزەدا کیشاوە، چونکا بەپێی قسەی لیکولەران‌و میژونوسانی یونانی ئاژی دەهاك واتا ئاستیاك ئاخرین پاتشای کوردەمادەکان بووە، کەبە هوی خەیانەتی هارپاکی خزمی یەوە قلّپەوەبون‌و تییاچون‌و نەمان. پرۆفسور مینورسکی رۆژهەلاّت ناسی روس لای وایـە: سولتـان‌ئیسحاق هەرئەوئاستییاگەکوردە مادیە هەروەك لە پێشەوە رامان‌گەیا.

کرماج: مەستورە خانمی ئەردەلاّن لەکتێبە مێژویەکەی خۆیداکرماج ـ ی ناوبردوەو ئەبێژێ: (سێهەم کرماج کەلە ناو بورە پییاوانا بە (بابان) ناودارن.

محەمەد ئەمینی گولستانە لە (مجمل التواریخ) ئەفشاری‌یە و زەندی‌یە داکاتێ ناوی سلیمان پاتشای بابان ئەمیری هەرێمی سلیمانی ئەبا ئەبێژێ: (سلیمان پاتشای کرماج‌ببە) لەو بەڵگانە رون ئەبێتەوەکەکرماج لەکرماژ ـ ەوە گیراوەو ـ ژ ـ بووەتە ـ ج ـ ئەم جۆرە گۆرانانە لە کوردییا، زۆرە، وەك: تاج و تانج، تاژی و تانجی و فەرەجی و فەرەنجی.

هۆزی کرمانج لە سەرەتاوە بێژاوەران و شاعیرانیان زۆر بووە بەلاّم شوێنەوارەکانیان لەناو چون ئەڵێن: عەلی تەرەماخی کەهاوچاخی رودەکی بووەو لە سەتەی چوارەمی کۆچییا ژییاوە، دیوانێکی هەڵبەستی گەورەی کوردی هەبووە، بەلاّم لەناو چووە، بێچگە لە چەن تیکە هۆنراو، کەئەی دەنە پاڵ ئەو شتێکمان بە دەسەوەنییە.

دوکتور پەروێزی ناتل خانلەری لە مێژوی زوانی پارسی بەرگی دوهەم دالە لاپەرەی ۳۸ کە لە تاران لە ساڵی ۱۳۵۲ هەتاویدا چاپ بووە ئەنوسی: لە سە تەکانی ۵ و ٦ی کوچیدا شوێنە واری بێژاوەری دەماودەم و نوسراوەی کوردی لە ناو لاپەرەی مێژودابینراوە، یەکێك

لەونوسراوانە قەسیدەیەکی ملەمەعە بەزمانی کوردی کە ئەنەو شیرەوانی بەغدادی یە، کەلە کتێبی معجم‌البلدان چاپی لایپز یک ج ١لاپەرەی ١٨٦ دانوسراوە و چاپ کراوە.

ئەشێ بزانین تاسەتەی نۆهەم ناوێک لە بێژاوەرانو هۆنەرانی کرمانج وەبەرچاوناکەوێ.

حاجی قادری کۆیی لە دیوانەکەی خۆیداناوی دوهۆنەری مەزنی کوردی کرمانجی ژوروی بردوە و ئەڵێ: عەلی حەریری واتاگوندی حەریری لای رەواندز، حەریروباتاس وە شیخ ئەحمەدی جزیری واتە جەزیرەی ئیبنوعومەر[١]. ئەو دوشاعیرە مەزنەلە جهاناناودارن و لە گەڵ (عبدالرحمن جامی) ئەو شاعیرە پارسی وێژەداهاوکات بونو یەکتریان دیوە، هەروەک جامی دەڵێ: پیر مردی بدیدم زجەزیر نیک مەردی بدیدەم زحە ریر

شیخ ئەحمەد جەزیری زانایەکی دینی و خوانا سێکی رەبانی بووە، هۆنراوەکانی عاریفانەیە، زوانی کوردی و عارەبی و پارسیشی جوان زانیوە، بیری نەتەوەپەروەیشی هەبووە. کۆرێ لە مێژو نوسان لایان وایە هاوکاتی ئەتابەک عیمادەدین-ی زەنگی میری موسل بووە بەلاّم بەپێی ئەو شیعرەی جامی کە حاجی قادری کۆیی هێناویەتی شیخ ئەحمەد جەزیری لە سەتەی نۆهەما ژییاوە، نەک لەسەتەی شەشەما.

شیخ ئەحمەد جەزیری لەقەسیدەیەکی زۆر رەوانا لەمیرخەلیل-ی ئەیوبی تاریف ئەکات ولەسەرەتادائەبێژێ:

ئەی شەهەنشاهی موعەززەم حەققنیگەهد اری تەبی

سورەی إِنَّا فَتَحْنا حافیزویاری تەبی

ئەم خیەلیل ئەیوبی‌یە تەنیا کوردە ئێرانییەک بووەکە لەکاتی هەرکەس هەرکەسیدا لەزەمانی (ئاق قویونلو وەقەرەقویونلو)ەکانا میری کردووەو لە راست بێگانەکانا، رەق راوەستاوە، جالەبەر ئەمەیە شیخ ئەحمەد جەزیری پییاهەڵخوێندوە.

دیوانی کوردی شیخ ئەحمەدی جەزیری کە بە پێی پیت گەلی هیجا و ئەلف و بێ هونراوەتەوە، بۆیەکەم جارلەلایەن ڤونهارتمان-ی ئالمانییەوە لە ساڵی ١٩٠٤ زایینی دالە

١ـ واتا(عبدالعزیزابن عمربە رقعیدی):بە ردەقیتی. وەفیاتی کوری خەلەکان لەباسی جزیریدا

Dr.Saleh Ebrahimi

برلین لە چاپدراوەو بەر کۆلێکی تەحقیقی بەزمانی ئەلمانی بۆ نوسراوەو لەلایەن ژابا رۆژ هەلاَت ناسی روسیش وتارگە لێکی تـوێژانـەوەو لێکـۆڵەرانـەی لەبـارەی شـێخ ئـەحمەدی جزیری یەوە بۆ نوسرواە: جزیری شاعیرو هۆنەرێکی مەزنی چەرخی دوانزە، بووە، دیوانـە شیعرە کوردی یەکەشی چەن جاران لە قاهیرەو شام و عیراقا چاپ کراوە.

لەم دوایی یانەدا مەلایەکی کوردی کوردستانی سوریە دیوانەکەی مەلای جەزیری وەرگێراوەتە سەر عەرەبی و تەواوی ئەو شیعرە تەر و لە بارانەی بۆ دڵداری دانراون بە ناوی سۆفیگە رییەوە کردوە بەپارانەوە و خوادواندن و لەو مەبەستەی بـردۆتە دەرێ کـە مـەلای جەزیری لە دڵیدابوە.

کۆرێ لەوانەی وا بەزاراوەی کرمانجی ژورو شیعر وهونراوە یان گوتووە، ئەمانەن : فەقێ تەیران، مەلای باتە، عەلی حەریری، شیخ مەلا ئـەحمددی جـزیری یـە، گـەورەترین شاعیری ئەدەبی نەتەوایەتی حەکیم ئەحمەد-ی خانی (١٦٥٠-١٧٠٦) یەکە دیوانەکەی "مەم وزین" بەرزترین پلەی ئەدەبی کـوردی سـەردەمی دەربـەگـایەتیە- حـەکـیم ئـەحمەد-ی خانی ناسیونالیسم-ی کورد-ی ٢٢ ساڵ بەر لەدایك بونی [ژان ژاك رۆسو] و ١٣٠ ساڵ بەر لەئینقیلابی نەتەوەیی و لاَتی فەرانسە لە چریکەی مەم وزین دا مەسەلەی نەتەوەیی و نیشتمانی و ناسیونالیسم-ی نەتەوەیی بۆکورد راگەیاندوەو روناکی کردۆتەوەو هونەری خـانی نـەمر لەمەدایە کە هێمان فەرانسەو ئوروپایەکان ئەمەیان نەزانیبو، حەکیم ئەحمەد-ی خانی لەسەتەی ١٧ی زاینیدا رای گەیاندبو. دیارە دەبێ حەماسەی حەکیم فیردەوسیش لەبیر نەکەین، هەرچەن حەماسەی خانی ریئالیزمەو حەقیقەتی هەیەو درۆیی تێدانیە، بەلاَم هی فیردەوسی ریئالیزم نیەو لەداستانی روستەم وکورەکەی دا درۆیی تیدایەو باوك درۆ بەکورەکەی دەڵێ جالەم بابەتانەوە شاکاری خانی فەزیلەتی بەسەر هی فیردەوسی دا هەیە[1]. - خانی کەلەسەتەی ١٧ دیوانی مەم و زین و فەرهەنگوکەکەی خۆی نوسیوەو دوای ئەم شاعیرانەهاتۆتە جهان کە لە بارەی ئەوانا ئاوا دبێژێ:

بینـا فـه روحا مـەلێ جـزیری   پـێی حـەی بکـرا:عـەلی حـەریری

١- بنوارە کتێبی ژیناوەری کورد... نوسراوی (شەپۆل) پەرەی ٦٦١ چاپی ١٣٦٤ - تاران.

کــەیفەک وەبــدا فــەقیهی تــەیران   حەتتــا بـئــەبەد بمــابێ حــەیران

بنەماڵە و تیرەی خانی لە ساڵەکانی ۱۹۵۲ زایینی دالە هەرێمی بایە زیدا نیشتە جێبون، کە لە پێش ئەوەدا واتا: لەساڵی ۱۵۱۴ زایینی کوردستان دوای جەنگی چالدران سێ بـەشی کەتبوە ژێر چە پوکی رەشی عوسمانلییە کان ـ

لە سوریا قەدری جان کە لە ساڵی ۱۹۷۲ زایینی کۆچی دوایـی کـردوە، لە ئـێرەوان عەرەب   شەمو و ئەمینێ ئەودالٚ کە لە ۱۹۰٦ زایینی هاتۆتە جهان و لە ۲۲ سپتامبری ۱۹٦۴ زایین کۆچی دوایی کردوە، ئەم ئەوداڵە هەم شاعیر بووەو هەم لێکۆڵەر (شەپۆل).

۱ـ کوردستان ئەدەبیاتی کوردی دوکتور کامران بدرخان بە زمانگەلی جیاجیا چاپی پاریس.مێژوی ئەدەبی کوردی، عەلائە دین سەجادی چاپی بەغا ۱۹۵۲ی زایینی ـ (من روائع الادب الکردی محمد توفیق وردی) چاپی ۱۹۵٦ ی زایینی بە غا بە عەرەبی. زمانی‌کوردیٚ و...نوسراوی‌کرمانج ۱۹۵۱ زایینی ـ زمانی کوردی زازا جەلادەت عەلی بەدرخان شام ۱۹۲٦ی زایینی ـ گۆڤارگەلی هاوار، کوردستان، رۆژی کورد، دەنگی گیتی تازە، ژیان، راوێژ، نیشتمان، خۆرێشین، زاگروس...) بەررەسی شیعروئەدەبیاتی کوردی نوسراوی مادام لوسی پل‌مارگریت و دوکتورک. ب. بە زمانی فەرانسە تەرجەمەی جیمز چاپی پاریس ۱۹۳۰ی زایینی (شەپۆل).

ـ گەنجینەی گرانبەهای ئەدبییاتی کوردی (محمدقاضی) چاپی تاران ۱۳۲۵ هەتاوی، بەررەسی عیلمی زمـان و ادبیات کوردی نوسراوی جیمیز یادداشتها، در نامەی هەفتەگی کوهستان چاپی تاران ۱۳۲۵/٦هەتاوی ـ دەستوری زمانی کوردی توفیق و ەهبی چاپی بەغدا ۱۹۳۰ زایینی، مێژوی کورد و کوردستان ئەمین زەکی وەزیری فەرهەنگی عیراق چاپی بەغدا ۱۹۳۱ زایینی.

ـ بنوارە بەرکولی مەم وزین کە قەناتی کردۆنو سیویەتی و شەپۆل وەری گیر اوەتە سەر زمانی پارسی و کوردی و لە گۆڤارٚ ئاوێنەی ژمارەی ۱۲ چاپی ۱۳۷۲ی تاران.

ـ(ناسیاوی لەتەک ئەمینێ ئاودالانوسینی جاجی جوندی تەرجمەی برای ئەرمەنی و کورد خوشە ویست خاچادریان آرمیاک).

بنوارە (و تاری زاناو لێکۆڵەر: جەمیل زوٚژ بەیانی لەواحیدی زاراوە کانالە تاران). (مێژوی سلێمانی و دەوروبـەری نوسراوی ئەمین زەکی بەگ کەجەمیل رۆژبە یانی کردویەتە عارەبی)

یارسان نوسراوی سوری ـ ترانە های کوردی دوکتور موکری ـ المعجم فی معاییر اشعار العجم نوسراوی شمس‌الدیـن محمدبن قیس رازی، دوقرن سکوت دکتر زرین کوب چاپی تاران. بورهان الحق نورعەلی اللهی چاپی تاران ۱۳۴۳ هەتاوی.

ژمارەکانی گۆڤاری گەلاویژی کوردی ساڵگەلی ۱۹۴۴ و ۱۹۴۸ زایینی و تاریخ ئەدلاٚن لاپەرەی ۷ .

مجمل‌التواریخ افشاریە و زندیە لاپەرەی ۱٦۵، سرسپردگان نوسراوەی سید محمدعلی خواجەالدین ـ تاریخ و شرح عقاید دینی و آداب و رسوم یارسان. دایرةالمعارف پطرس بستانی لاپەرەی ٦۴۴ و بەرگی ۵. سفرنامۀ ابـن‌بطوطە لاپەرەکانی ۲۰۹ و ۲۱۰ ترجمە محمدعلی موحد چاپی تاران ۱۳۳۷. بیان الادیان ابوالمعالی نوسراوەی محمدحسین علوی خوش کراوی اقبال آشتیانی چاپی تاران ۱۳۱۲. بنوارە: (کتێبی باوی کۆمەلایەتی و مێژویو... لاپەرەی ۱۴۵ نوسراوی شەپۆل چاپی تاران).